ПЕЧЕРНИЙ ЛЕВ

Повість

Перекладено за виданням: J.-H.Rosni aine. Le Felin geant. Paris Librairie Plon. 1920

ЧАСТИНА ПЕРША

Розділ перший

УН І ЗУР

Ун, син Тура, цілі дні пропадав у печерах. Там, у товаристві Зура, сина Землі, останнього з племені безплічків, яке винищили карлики, він ловив сліпих риб та блідих раків.

Ун і Зур блукали понад підземною річкою, берег, якої був вузенький, мов карниз. Нерідко їм доводилося пробиратись низьким коридорчиком з порфіру, гнейсу й базальту. Зур запалював смолоскип — гілку скипидарного дерева. Пурпурове полум'я грало переливами на кварцових склепіннях і на поверхні невпинних водяних струменів. Схилившись над водою, вони дивились, як плаває в ній безбарвна живність, і вперто шукали інших виходів або йшли далі, до того місця, де шлях заступала глуха стіна, з-під якої з клекотом вибивався підземний потік. Приятелі довго простоювали перед цією стіною. Як їм кортіло подолати цю таємничу перешкоду, на яку уламри натрапляли ось уже шосту весну і п'яте літо!

Ун належав, за племінним звичаєм, материному братові, проте більше горнувся до свого батька Нао — сина Леопарда, від якого успадкував міцну статуру, широкі плечі і нахил до мисливства. Його волосся спадало на плечі цупкими пасмами, мов грива дикого коня; очі

були жовтуватого кольору. Неймовірна фізична сила робила його справжнім богатирем. Але ще більше, ніж Нао, він виявляв милосердя, коли переможений ворожий воїн падав до його ніг. Ось чому уламри, захоплюючись силою і мужністю Уна, трохи зневажали його.

Він полював завжди сам один або в супроводі Зура, з якого був абиякий помічник, дарма що ніхто так не вмів знаходити кремінь, щоб добути вогонь, і робити губку з м'якого осереддя дерев.

Тіло в Зура було тонке і в'юнке, мов у ящірки, плечі такі похилені, що руки нібито росли прямо з тулуба. Такими були всі ва, плем'я безплічків, з давніх-давен аж до того трагічного дня, коли вони стали жертвою рудих карликів. Хоча Зур здавався тугодумом, розум його був гостріший, ніж в уламрів. Очевидно, цьому розуму судилося загинути разом із смертю свого носія, щоб відродитися в інших людях тільки через багато тисячоліть.

Зур любив лазити в підземних гротах ще більше, ніж Ун: його батьки й діди жили в краях, укритих болотами й річками, частина яких зникала під горбами або губилася в гірських ущелинах.

Якось уранці Ун і Зур вешталися берегом річки. Вони бачили, як на небо викотилось червоне, мов жар, сонце і залило промінням усе навколо. Зур усвідомлював, що йому приємно дивитись, як тече вода, але Ун тішився грою струменів бездумно. Вони рушили до підземних печер. Попереду, високі й неприступні, здіймалися гори: вершини суцільною стіною тяглися з півночі на південь, і ніде між ними не виднілося проходу. Ун і Зур, як і всі уламри, прагнули подолати цю грізну перешкоду.

Понад п'ятнадцять років плем'я уламрів, покинувши батьківщину, кочувало з північного заходу на південний схід. З рідних, місць їх зігнало різке похолодання. Просуваючись на південь, вони незабаром помітили,

що земля поступово стає гостинніша, а здобич багатша. Мало-помалу уламри призвичаїлися до цих безконечних мандрів.

Та ось сталася непередбачена затримка, і тепер уламри нетерпляче шукали проходу в нездоланному гірському пасмі,

Ун і Зур спинилися перепочити в оситняку, під чорними тополями. На тому березі річки, величезні й добродушні, сунули троє мамонтів. Удалині видно було, як пробігають сайгаки. З-за прискалка виткнувся носоріг.

Сина Нао огорнуло незрозуміле збудження. Його душа птахом рвалася на цей безмежний простір, щоб побачити, що там, за далечиною. Він підхопився і рушив угору проти течії. Зур подався слідком. Невдовзі товариші опинилися перед отвором у кам'яній брилі, звідки бурхливо вирівалася річка. Налякані їхньою появою, шугнули в пітьму кажани.

Нараз нова думка сяйнула в голові Уна, і він, схвильований, гукнув Зурові:

— За горою є інші землі!

Зур відповів:

— Річка тече з сонячних країв!

Його холодний погляд зустрівся з вогнистими Уновими очима. Зур висловив найзаповітнішу мрію уламрів. Більше філософи, ніж воїни, за що вони й поплатилися, безплічки давно знали: річки і струмки мають свій початок і кінець.

М'які сутінки змінились пітьмою. Зур запалив одну з принесених з собою смолистих гілок. Проте товариші могли б і не присвічувати собі в дорозі, так добре вони вивчили підземний лабіринт.

Цілий день Ун і Зур брели підземними галереями, долали розпадини, а ввечері задрімали біля річки, повечерявши спеченими в приску раками.

Збудив їх раптовий поштовх, він ішов ніби з надр самої землі. Чути було, як з гуркотом валиться каміння, як стугонять зрушені скелі. Потім запала тиша. Спросоння так і не втямивши, що й до чого, Ун і Зур поснули знов. Та коли вранці вони пішли далі, то дорога була всипана скаллям, якого раніше їм не траплялося.

Зура огорнули невиразні спогади.

— Земля тряслася, — заявив він.

Ун не добрав, що має на увазі товариш, та й, по правді, не старався зрозуміти. Думки його були стрімкі, але куці. Якщо він думав, то лише про перешкоди, що виникали попереду, або про здобич, яку переслідував. Нетерпіння його зростало, і він наддав ходи, так що задовго до кінця другого дня друзі дісталися того місця, де глуха стіна перекривала дорогу.

Щоб краще бачити, Зур запалив новий смолоскип. Яскраве полум'я осяяло високу стіну, виграючи на гострих гранях мінералів.

В обох хлопців вихопився здивований вигук: широка тріщина зяяла в кам'яній стіні.

— Тряслася земля, — промовив Зур.

Ун кинувся до отвору. Пролом виявився досить широкий, щоб пропустити людину. Ун знав, які пастки таять у собі свіжі обвали. Але нетерпіння його було таке велике, що він без вагання проліз у розколину, таку вузьку, що сунути вперед давалося на превелику силу, Зур пішов за прикладом уламра. Любов до товариша змусила його забути свою природну обачність.

Але отвір скоро звузився так, що вони мусили повзти між брилами. Гаряче задушливе повітря спирало подих. Нараз дорогу їм перепинив гострий прискалок. Тепер не протиснутися; здається, їхній подорожі кінець.

Спересердя Ун вихопив з-за пояса кам'яну сокиру і лупнув нею по прискалку з такою міццю, ніби перед ним був ворог. Брила хитнулася, і хлопці збагнули, що її можна зрушити з місця. Зур ввіткнув свій смолоскип у розколину стіни і заходився допомагати Унові. Прискалок захитався дужче. Вони налягли з усієї сили. Гнейс піддався, покотилося каміння. Брила глухо гупнула додолу: шлях був вільний.

Отвір поступово розширився. Друзі могли йти навіть не пригинаючись. Повітря стало чистіше. Нарешті вони опинилися в просторій печері. Ун щодуху побіг уперед, але пітьма, змусила його спинитися: Зур зі смолоскипом у руках помітно відстав. Проте затримка була коротка. Нетерплячка сина Тура передалася безплічкові, і вони майже бігцем рушили далі.

Невдовзі попереду зажевріло кволе світло. З кожним кроком воно ставало яскравішим. І ось друзі опинилися біля виходу з печери. Перед ними тягнувся вузький коридор, утворений двома прямовисними гранітними стінами. Вгорі над головою світила смужка небесної блакиті.

— Ун і Зур пройшли крізь гору! — радісно гукнув син Тура.

Він випростався на весь свій велетенський зріст і аж запишався: чим вони не герої? Жага до нових пригод спалахнула в ньому з новою силою. Зур, стриманіший на вдачу, теж був схвильований.

Вузька ущелина, загублена серед гірських хребтів, майже не різнилася від підземного лабіринту, що залишився позаду. Унові нетерпеливилось побачити вільні простори. Короткий привал, і хлопці знову рушили в дорогу.

Ущелина тяглася без кінця-краю. До виходу з неї Ун і Зур добралися лише під вечір.

Попереду стелилася широка полонина, краями ніби впираючись у сине видноколо. Справа і зліва височіли гори, похмурий кам'яний світ, нерухомий і нібито безмовний і непохитний, немов сама вічність. І все ж навіть цю гранітну твердиню точить, довбає, по часточці вимиває підземна вода.

Ун і Зур чули, як б'ються їхні розхвильовані серця. Перед ними лежала невідома земля, де все дихало достатком і привіллям. Яка доля чекала їх серед чорних базальтових круч і гранітних стрімчаків, серед порфірових напливів і ущелин з ревучими потоками, серед тихих долин з дзюркотливими струмочками? Яка доля чекала їх серед ялинових лісів і букових гаїв, серед пасовиськ у міжгір'ях і льодовиків на верховинах, серед пустельних морен?

Над кам'яними вежами, зубчатими шпилями і банями сідало сонце. Край провалля то показувалися, то пропадали муфлони. Старий ведмідь, сидячи на гнейсовій скелі, чатував у тиші на здобич. У вишині під хмарами, підпаленими вечірнім сонцем, поволі ширяв величезний гриф.

Невідома земля нестямно вабила до себе завзятого, схильного до пригод уламра і задумливого, сповненого невиразних марень останнього безплічка.

Розділ другий

МАХАЙРОД

Два тижні йшли невідомою землею Ун і Зур. Вони вирішили вернутися до рідного табору не раніше, ніж розвідають степ і пущу, де уламри могли знайти доволі дичини та їстівних рослин.

Жити постійно в горах люди не можуть. З приходом зими гори женуть їх; навесні земля оживає там куди повільніше, ніж унизу на рівнині, уже давно замаєній свіжою травою і листям.

В перші дні хлопці нерідко до самого вечора не могли вбити якусь дичину або знайти їстівні корінці, щоб утамувати голод. Але вони вперто простували в тому самому напрямку — на південний схід. На дев'ятий день шляху ялинові ліси змінилися буковими гаями; потім пішли дуби, каштани. Цих дерев усе більшало. Ун і Зур збагнули, що наближаються до рівнини. Звірі почали траплятися частіше; щовечора свіже м'ясо та їстівні корінці смажилися на вогнищі, і світло зірок над головами уже не здавалося таким холодним, як у горах.

На чотирнадцятий день вони дійшли до підгір'я. Попереду стелилася безмежна рівнина, по якій текла велика річка. Стоячи на ребрі базальтових відрогів, що вдавалися в савану, мандрівники жадібно дивилися на цю невідому землю, де ніколи не ступала нога уламра чи ва.

Внизу росли незнайомі дерева: велетенські баньяни, чиє гілля творило цілі гаї; гінкі пальми з листям, схожим на здоровенне пір'я; зелені дуби, що дерлися узгір'ям; бамбукові купи, подібні до гігантської

трави. Розкидані серед густотрав'я і чагарнику квіти тішили око яскравими барвами, як свідчення могутньої творчої сили земного лона.

Проте Зура й Уна більше цікавили звірі. Вони то з'являлися, то зникали в далині, серед буйнотрав'я і гущавника, в нетрях деревуватої папороті й гінкого бамбука.

Видно було, як мчить серед горбів стадо стрункіх антилоп, як бродять луками дикі коні й віслюки — онагри, як скубуть траву зебу. З-за річкового коліна з'являлися олені й дикі бики — гаури; зграя диких собак — дхолів переслідувала сайгака. Серед різнотрав'я плазували. гримучі змії; горбаті постаті трьох верблюдів ясно вимальовувалися на вершку гори. На пальмовому узліссі гніздилися павичі, фазани й папуги; з густолистя визирали мавпи; в річці пірнали гіпопотами; в сазі нерухомо; ніби кинутий на воду бурелом, лежали крокодили.

Ні, ніколи в цьому краю уламрам не забракне свіжого м'яса, щоб смажити його ввечері на рожні. Від надії на сите і приємне життя в сина Тура радісно трепетало серце.

Ун і Зур почали спускатися узбіччям базальтової скелі. Повітря робилося все теплішим. Скоро стало зовсім жарко; гаряче каміння обпікало ступні босих ніг.

Ун і Зур гадали, що до рівнини палицею докинути. Але відстань виявилась оманливою. До того ж скеля уривалася кручею.

З грудей уламра вихопився крик досади, але ва сказав:

— Ця земля таїть багато небезпек. А в Уна і Зура обмаль дротиків. Тут нагорі жоден звір-людожер не дістане нас.

Ніби у відповідь внизу в розколині бескеття майнуло жовте тіло лева. Ун відповів:

— Зур сказав те, що треба було сказати. Ми повинні запастися дротиками, кийками і списами, щоб убивати здобич і перемагати хижаків.

Кам'яні брили кидали на землю довгі тіні. Сонячне світло стало медово-золотистим. Друзі рушили до дубчака і заходилися рубати його гілля, щоб майструвати зброю. Вони вміли робити ратища і довбні, обробляти роги тварин, обтісувати крем'яхи і гартувати на вогні дротики. Але відтоді, як вони покинули підземелля, сокири їхні притупилися, запас зброї вичерпався. Перш ніж спуститися на цю сповнену небезпек рівнину, вони повинні озброїтися до зубів. Так їм підказував інстинкт.

Мандрівники рубали гілля доти, доки на обрії не погасло сонце, схоже На величезне червоне багаття. Потім вони позбирали роги, кістки й кремінння, принесені з гір.

— Скоро ніч, — промовив Ун. — Ми знов візьмемося до праці, як сонце повернеться.

Хлопці назбирали цілу купу хмизу. Зур з допомогою кременя і губки готувався розпалити багаття, а його товариш нахромлював на гострий патик стегно косулі.

Раптовий рев підняв їх на ноги. Цей рев воднораз скидався на грізне рикання лева і на моторошний регіт гієни. Підбігши до урвища, вони побачили внизу, за п'ятсот ліктів од їхнього бескиду, невідомого звіра. Був він завбільшки з леопарда, рудастої масті, з чорними плямами по всьому тілу. Величезні очі палали ще яскравіше, ніж у тигра. З його пащеки стирчало чотири ікла, довжелезні й гострющі, мов шаблі. Зразу видно — звір неймовірно проворний.

Ун і Зур розуміли, що перед ними хижак, але по той бік гір таких звірів не водилося. Щоправда, незнайомець здався їм не таким уже й

страшним. Адже Ун з допомогою ратища, кия і дротиків завжди перемагав у двобої звірів одного з ним зросту. Він був такий самий дужий і спритний, як Нао, переможець волоханів, сірого ведмедя і тигриці.

— Ун не боїться рудого звіра! — гукнув він.

Новий рев, ще пронизливіший і розкотистіший, здивував воїнів.

— Голос у нього більший, ніж він сам! — промовив Зур. — А зуби гостріші, ніж в інших м'ясожерів.

— Ун заб'є його ударом довбешки!

Зненацька звір зробив стрибок "завдовжки двадцять ліктів. Нахилившись над урвищем, Ун побачив другого звіра гігантського розміру — він біг тюпки під самою горою. Шкура у нього була зовсім гола, ноги як стовбури молодої верби, морда здорова і тупа. Був це гіпопотам-самець у розквіті сил і віку. Він поспішав до водопою. Але на кожному повороті його переймав махайрод — шаблезубий тигр. Гіпопотам зупинявся і, роззявляючи пащеку, погрозливо рикав.

— Рудий звір замалий, щоб убити гіпопотама, — зауважив Ун. — Гіпопотам не боїться навіть лева.

Зур тільки мовчав і дивився. Майбутня сутичка пробудила в його душі мисливський азарт.

Нараз махайрод злетів у повітря і приземлився на єдині гіпопотама. Його довгі пазурі вп'ялися в шкіру. Гігант, ревучи, кинувся до річки. Але гострі тигрячі зуби вже роздерли тверду шкіру і вгородилися в м'ясо, Рана на карку збільшувалась. Махайрод жадібно пив червону юшку, захлинаючись від радості і тріумфу.

Спочатку гіпопотам прискорив свій біг. Він уже не ревів. Тепер уся його снага йшла на те, щоб швидше добратися До. річки. Там, поринувши в води рідної стиди, він загоїть рани і знов оживе. Масивні ноги топтали савану, і, хоч важкий тулуб хитався з боку на бік, він мчав уперед з швидкістю вепра або онагра.

Річка була вже близько. Її вогкий подих ніби вливав нові сили в гіганта. Але безжальні ікла вгризалися все глибше, рана розповзалася ширше. Гіпопотам почав хитатися, його куці товсті ноги затремтіли. З величезної пащі вихопився передсмертний хрип: махайродячі зуби робили свою страшну справу.

Товстошкірий колос уже добіг до плавнів, раптом спинився і, запаморочений, поволі закрутився на місці Потім переможений з хрипким ревом звалився на землю. І тоді махайрод, звівшись на своїх пружних лапах, звитяжно зарикав, погнавши геть буйволів на пашу, і заходився жерти теплу ще тушу.

Ун і Зур понуро мовчали. Вони відчували наближення ночі, спільниці хижаків, і за спиною їм, бігали мурашки. Хлопці невиразно здогадувалися, що нововідкрита земля давніша за ту, де кочували досі уламри. І в цій країні ще водилися звірі — свідки появи перших людей на землі.

Похмурі тіні минувшини нібито підкрадалися до Уна і Зура разом з відблисками вечірньої зорі. Вдалечині безкраєю рівниною несла свої води прастара річка.

Розділ третій

ВОГОНЬ СЕРЕД НОЧІ

Цілий тиждень Ун і Зур озброювались. Кремінці й гострі зуби звірів правили за вістря для дротиків. Кожен зробив собі ратище, вивершене

гострим рогом, і пращу — кидати дротики на далеку відстань. Нарешті, з дуба вирізали собі замашні довбні. Унова довбешка була така важка, що могла покласти на місці найбільшого хижака.

З допомогою сириці з оленячої шкіри воїни спустилися з гранітного урвища на рівнину. Опинившись у савані, вони остаточно відчули себе відрізаними від рідного табору, загубленого десь позаду, далеко в горах. У на опанував дух першовідкривача.

Навколишня місцевість була багата на дичину. Досить було зачаїтися в траві, щоб уполювати косулю, плямистого оленя — аксиса або сайгака. Проте Ун ніколи не вбивав травоїдних даремно. Тварина нагулює м'ясо повільно, а людина повинна їсти щодня. Коли уламри мали багато їжі, Нао, вождь племені, забороняв полювати.

Хлопці не могли надивуватись — стільки їм траплялося нового. Вони зацікавлено розглядали величезного крокодила гавіала, завдовжки дванадцять ліктів, з довжелезною мордою; бачили, як він колодою погойдується на хвильках або підстерігає здобич на острівці чи в оситняку.

З густолистя визирали мавпи дріопітеки з їхніми чорними руками і людським тілом. Блукали стадами дикі бики — гаури, могутні, як тури, чиї розложисті роги могли розпороти груди тигрові або проштрикнути лева. Чорні бугаї — гаяли, вигинаючи карк, грали своїми могутніми тілами. В перелісках то показувалися, то пропадали гепарди. Віддалік гналася за антилопою нільгау вовча зграя, прудка і хижа. Дикі собаки — дхолі, уткнувшись носами в землю, вистежували здобич або, звівши вгору гострі писки, вили, аж заходилися. Іноді нажаханий тапір вискакував із своєї нори і зникав у баньянових заростях.

Напружуючи всі чуття, хлопці пробиралися вперед, намагаючись не наступити на кобр, зачаєних у траві, і не збудити великих хижаків, що спали по своїх лігвах і в бамбукових хащах. Але довкола пазувала тиша;

тільки опівдні в скельній заглибині показувався леопард. Його вогнисті зелені очі втупилися в двоногих істот.

Випроставшись на весь свій могутній зріст, Ун підніс угору кий. Але Зур, згадавши махайрода, притримав товариша за плече:

— Син Тура не повинен ще битися!

Ун збагнув, що мав на увазі Зур. Якщо махайрод виявився небезпечнішим за лева, то леопард на цих землях може бути дужчим за тигра. Нао, Фаум і старий Гун, патріарх їхнього племені, завжди нагадували, що обачність потрібна мисливцеві не менше, ніж відвага. Треба спершу вивчити свого ворога. Однак уламр опустив довбню не зразу. Він гукнув:

— Ун не боїться леопарда!

Проте хижак навіть не ворухнувся, і люди могли вільно йти далі.

Вони шукали місця для привалу. В цій тропічній країні, де вночі кишма кишіло хижаків, навіть вогонь кострища не порятує мандрівника від напасті. Уламри; добре знали, що таке для людини зручне і безпечне житло. Вони навчилися завалювати вхід до печери камінням, стовбурами й гіллям дерев; уміли ставати табором просто неба або під захистком навислих бескетів.

За цілий день друзям так і не пощастило знайти затишного куточка, і надвечір вони покинули берег річки. Вже висипали перші зорі, коли Ун і Зур наважилися заночувати під горою, порослою рідким драпачем та миршавою травою. Під прикриттям крутої сланцевої скелі вони розклали півколом багаття. Вартувати домовилися по черзі. Оскільки перша половина ночі таїть у собі більше небезпеки, першим зголосився стати на чати Ун, чий слух був гостріший, а нюх тонший.

Легкий вітрець доносив міцний звіриний дух і ніжний аромат рослин. Уламр напружив усі чуття, вловлюючи кожен шерех, рух, запах.

Перші з'явилися шакали. Вони скрадалися несміливо, рухи їхніх тіл вражали грацією. Багаття і надило, і страхало їх. Вони завмирали на місці, потім, дряпаючи землю пазурами, підсувалися до небаченого дива. Тіні видовжувалися за ними; в блискучих очах танцювали вогники, гострі вуха ловили кожен звук. Досить було Унові ворухнутися, як вони дружно відступали назад. А помах руки змушував їх тікати з тоненьким скімленням.

Шакалів Ун не боявся, навіть коли вони збиралися зграєю. Але їхній різкий дух забивав запах інших звірів.

Щоб не марнувати дротики, Ун набрав жменю каміння і почав кидати його через вогонь. Шакали розбіглися від першої ж каменюки.

Потім де не взялися дхолі. Голод зробив їх зухвалими. Вони тинялися цілими зграями, іноді пристаючи або кидаючись убік з глухим гарчанням, що передавалося одне одному, ніби звірі перемовлялися між собою. Полум'я багаття спиняло їх. Цікаві не менше за шакалів, дхолі жадібно принюхувались до запаху смаженого м'яса і людських тіл. Було щось благальне в їхній захланності.

Коли Ун жбурляв каміння, собачий авангард відступав і збивався в купу; в пітьмі чулося погрозливе виття. Звірі виявляли впертість: відступивши на безпечну відстань, вони посилали вперед лазутчиків — шукати підступу до здобичі. Проміжок, що залишився між вогнищем і скелею, був завузький для собак. Проте дхолі щоразу верталися до нього з терплячістю, здатною довести до розпачу. Іноді вони вдавали, ніби кидаються в атаку, тоді як частина зграї, оббігши гору, завивала за спиною людей, сподіваючись викликати серед них паніку.

Поступово вернулися шакали, ще сторожкіші, тримаючись на певній відстані від дхолів. Але і ті, й ті відступили перед десятком вовків, що з'явилися зі сходу, а потім дременули, даючи дорогу гієнам. Гієни бігли підтюпцем; їхні похилені хребти конвульсійно смикалися. Зрідка лунало гоготіння, подібне до скрипучого бабиного регату.

Угорі нечутно кружляли два карликових кажани. Високо під зорями ширяв великий орлан, чиї крила розмахом не поступалися орлиним. Прямо в огонь, приваблені полум'ям багаття, летіли міріади метеликів; у рудому диму, шелестячи крилами, хмарами носилися нічні комахи і сипалися дощем у жар. Морди двох бородатих мавп визирали з баньянового густолистя. На сусідній горі гув болотний бугай. З-за пернатого пальмового листя вистромлював свій величезний дзьоб птах-носоріг.

Ун не на жарт занепокоївся. Звідусіль його оточували роззявлені пащі, ошкірені зуби і палахкотючі, як жар, звірячі очі.

Куди не повернися — смерть. Хижацтва тут зібралося досить, щоб розтерзати принаймні півсотні людей. Дхолі були сильні своєю численністю. Щелепи гієн могутністю не поступалися тигрячим. Вовки мали дужі лапи і міцні карки. І навіть шакали з їхніми гострими іклами могли б роздерти Уна і Зура швидше, ніж у багатті згоріла б тоненька галузка. Проте виголоднілих звірів зупиняв страх перед вогнем. Вони більше хитрували, ніж виявляли хоробрості, а те, що тут зібралися різномасті хижаки, тільки заважало їм оволодіти здобиччю.

Звірі терпляче ждали нагоди, сприятливої для них. Вряди-годи між ними спалахувала ворожнеча. Якщо вовки починали гарчати, шакали одразу ж пропадали в. пітьмі. Проте дхолі залишалися на місці і тільки роззявляли свої хижі пащі. І всі разом давали дорогу гієнам.

На людей звичайно гієни не нападали. Боячись ризику, вони воліли нерухому або знесилену здобич. А проте від огню вони не відходили,

приваблювані небуденним збіговиськом інших звірів і таємничим світлом, що йшло з самої землі.

Нарешті примандрував леопард, і Ун збудив Зура. Хижак сів на задні лапи попереду дхолів. Його бурштиново-жовті очі дивилися то на язики полум'я, то на рівні постаті двох людей.

Ун, не стримавшись, гукнув:

— Син Тура вбив трьох леопардів!

Звір випростав пазуристі лапи, вигнувся своїм в'юнким тілом і загарчав. Був він здоровенний з себе, куди більший за тих плямистих леопардів, яких бачили уламри по той бік гір. Під густою шерстю грали могутні м'язи. Він би легко перешаснув через багаття й опинився б коло скелі, поряд з людьми. Збитий з пантелику, звір намагався втямити, хто ж такі ці дивні двоногі істоти. Виглядають і пахнуть вони, як гібон, тільки гібон менший та й тримається інакше. У світлі кострища ці істоти здавалися вищими за дикого бика — гаура. Їхні рухи, чудна подоба і химерні речі, що ніби подовжували їхні передні кінцівки — все це насторожувало леопарда. До того ж він був один, а йому протистояло двоє.

Ун гукнув ще грізніше; голос його пролунав, як голос могутнього супротивника. Леопард відповз, ліворуч, нерішуче спинився перед тісним проходом між багаттям і скелею, потім обійшов узгір'я кругом. Пошпурений Уном камінь торохнув його по голові. Леопард люто нявкнув, але відступив назад. Він припав до землі, немов лаштуючись до стрибка, черкнув пазурами по землі і повернув до річки. Деякі шакали посунули слідом.

Дхолі і вовки уже явно знудилися. Гієни, бігаючи по нишпорках, лише зрідка мигтіли у відблисках полум'я.

Раптом хижацтво сполошилося. Носи збуджено нюшкували, морди обернулися на захід, вуха стали сторч. Короткий рев розітнув повітря і змусив здригнутися людей, що тулилися під скелею. Чиєсь гнучке тіло вискочило з темряви і приземлилося біля ватри. Дхолі сахнулися вбік. Вовки завмерли в напруженому чеканні. Гієни поспішили вернутися до вогню. В пітьмі заголосило двоє нічних звірків — віверрів.

Ун і Зур упізнали руду масть хижака і його страшні ікла.

Звір присів перед багаттям. На зріст він ледве перевищував леопарда і здавався навіть нижчим за найбільшу гієну. Але в усіх його рухах і в широко розплющених великих очах почувалася якась незбагненна сила, беззастережно шанована всіма іншими хижаками.

Ун і Зур тримали зброю напоготові. Син Тура взяв у правицю ратище; довбня лежала біля його ніг. Малосилий Зур озброївся дротиком. Обом було ясно: махайрод набагато дужчий за тигра і, може, так само небезпечний, як той лев-велетень, від якого ледве врятувалися колись і Нао, Гав і Нам під час поневірянь у країні людожерів. Вони знали — такий хижак може одним стрибком подолати відстань у двадцять ліктів, що відокремлювала його від скелі. Проте леопарда утримував на місці вогонь. Рудий хвіст замітав землю, нестямний рев стрясав повітря. М'язи в обох людей напружились і стали тверді, як граніт.

Ун підняв ратище і намірився. Але махайрод шаснув убік і зірвав атаку. Зур пробурмотів:

— Якщо спис зачепить, звіра, він скочить на нас і через полум'я!

Спритності в Уна було не менше, ніж в Нао. Але й він не зумів би, кинувши списа з відстані дванадцять ліктів, вразити таку звірюку на смерть. Він послухався товариша і почав чекати.

Махайрод знов вернувся до багаття. Він підступив і так близько, що до людей залишалося не більше п'ятнадцяти ліктів. Тепер хлопці могли добре роздивитися махайрода. Шерсть на його грудях була ясніша, ніж на спині і боках, зуби сяяли, як леза ножів, очі горіли лиховісним огнем.

Кинутися на людей хижакові заважали два скелястих виступи. Але й люди не могли прицільно метнути ратище чи дротик.

Для вирішального стрибка махайрод мусив підібратися ще принаймні на три лікті. Він ступив уперед, востаннє розглядаючи своїх ворогів. Ніби вгадуючи стійкість і мужність цих двоногих істот, хижак усе дужче розпалювався люттю.

Зненацька собачі лави розсипалися, кинулися врозтіч вовки, відступили до баньянових заростей гієни. Силует якогось гігантського звіра забовванів проти зоряного неба. Незграбно похитуючись, він наближався. Ось червонясті відблиски багаття освітили його здорову тупу морду, на кінці якої стирчав ріг, довший і міцніший, ніж у буйвола. Шкіра звіра скидалася на кору старого дуба. Криві колони ніг підтримували масивний тулуб, вагою не менше, ніж заважило б шестеро коней. Короткозорий, бундючний і дурний у своїй сліпій люті, звір повільно тюпав. Усе живе тікало з дороги. Один вовк заґавився і був розчавлений, мов кузька. Ун знав, що така сама доля спіткала б печерного ведмедя і лева, якби вони плуталися під ногами — у носорога. Здавалося, перекрити шлях гігантові неспроможний навіть огонь. І все ж він зупинив носорога. Перед купою розжеврених головешок захитався могутній тулуб, округлилися маленькі очиці. У простір націлився грізний ріг.

І тут перед носорогом, опинився махайрод.

Звиваючись тулубом, мов величезний плазун, і припадаючи до землі, хижак пролягло і грізно зарикав. Невиразне передчуття небезпеки одразу ж змінилося в носорога нападом шалу. Ні в степу, ні в пущі, ні на

піскових рівнинах жодна жива істота не сміла заступати йому дорогу. Той, хто не встигав утекти, гинув.

На рудого звіра намірився грізний ріг. Знов рушили потоптом масивні ноги. Так змітає все на своєму шляху смерч. Носорога могли зупинити лише гранітний мур або мамонтові бивні. Ще два кроки, і від махайрода мокрого б місця не залишилося. Але хижак блискавкою метнувся вбік. Носоріг промчав мимо в баньянові зарості. І перш ніж він устиг розвернутися, махайрод уже осідлав його. З хрипким ревом він запустив усі свої пазурі в тверду шкіру і взявся до своєї страшної роботи.

Багато тисячоліть тому далекі махайродові предки уже добре знали, де в носорога та жила, яку треба перегризти. Вона була тут, під згортками грубої шкіри, товстішої, ніж кора старих кедрів, і твердішої, ніж черепашачий панцер, непроникної для зубів тигра і найдужчого з тодішніх хижаків — печерного лева. Прорвати шкіру колоса, проникнути в його плоть могли тільки ці довгі, гострі, мов шаблі, ікла.

Кров так і чвиркнула фонтаном заввишки з лікоть.

Даремно звір-гігант намагався скинути хижака з карка. Не добившись свого, носоріг раптом звалився набік і покотився по землі.

Але махайрод не ловив гав. Зі скаженим риком він сахнувся вбік, ніби кидаючи виклик цій страшній силі, яка вдвадцятеро перевищувала його власну. Хижакові підказував несхибний інстинкт: разом з потоком гарячої крові, що цебеніла з рани, носорога покидає життя. Залишалося тільки почекати.

Носоріг ледве звівся на рівні і поточився. І тоді до бойовища з жадібним вурчанням присунулися дхолі, гієни, шакали, вовки і дикі коти — віверри.

Для всього цього дрібного хижацтва переможений велет уже був лише колосальною купою свіжого м'яса, достатньою, щоб наїстися. Як кожного великого м'ясожера, махайрода завжди супроводжували цілі орди дрібних хижаків, ладних підчищати рештки з його столу.

Ще одне, останнє зусилля. В бік ворога поривається страшний ріг. Хрипкий рев лунає в повітрі. Могутній тулуб здригається в передсмертній агонії. Потік крові слабне і впиняється — це кінець. Життя покидає величезне тіло, і носоріг, мов кам'яна брила, валиться додолу.

Роздираючи пазурами тушу, махайрод жере тепле м'ясо. Шакали хтиво лижуть кров, розляпану по землі, а дхолі, гієни, вовки і віверри покірно чекають, коли наїсться рудий звір.

Розділ четвертий

ЛЮДИ І РУДИЙ ЗВІР

Після загибелі носорога Ун і Зур підкинули хмизу в огонь, і Ун ліг спати, залишивши на варті приятеля. Їм уже не загрожувала смерть: страшне кільце ошкірених морд і гострих зубів зімкнулося тепер довкола званого носорога. Зур сидів і дивився. Зорі, які на початку ночі горіли над верхами ебенових дерев, схилялися нині до річки. Не такий хоробрий, як уламр, син Землі відчував, скільки незнаних погроз таїть у собі ця стара земля, де хижак, трохи більший за леопарда, може взяти гору над таким звіром, як носоріг.

Переможець бенкетував довго. Керуючись примхою, смаком чи успадкованою звичкою, він роздирав і їв тушу з усіх боків, але ніде довго не затримувався. Махайрод дозволяв дрібнішому хижацтву, як-от шакали й дикі коти — віверри, покуштувати уже надгризене м'ясо, але застережливо гарчав, як тільки дхолі, вовки, а надто гієни підбиралися близько до здобичі.

З-за протилежного берега річки піднявся місяць-ста-рик, коли махайрод відійшов нарешті від розтерзаної туші. І ту ж мить очманілі від довгого чекання вовки, гієни і дхолі з диким лементом, штовхаючи одне одного, кинулися до облишеної хижаком здобичі. Здавалося, вони перегризуться зараз. Потім запала тиша, звірі ніби замирилися на якийсь час. Вовки поралися коло груднини туші, гієни накинулися на нутрощі, дхолі обпали огуззя. Шакали і віверри чекали осторонь своєї черги.

На мить махайрод повернув голову і сонно глипнув на звірів, притомлений і ситий, з обвислою щелепою. Раптом він прочнувся і рушив у напрямку вогню, до цих двоногих істот, що чомусь дратували його, але потім роздумав і, свідомий своєї нездоланної сили, простягнувся прямо серед галявини й заснув.

Зур недовірливо розглядав заснулого хижака. Він розмірковував, чи не скористатися йому з Уном тим, що звір спить, і втекти. Але, подумавши, вирішив, що махайрод, мабуть, спатиме довго, і не став будити товариша.

Місячний сери, підбиваючись угору, все меншав і, наливаючись світлом, затьмарив зірки. Носорожача туша танула на очах, зуби хижацтва все працювали з тим самим завзяттям. Перед світанком безплічко торкнувся грудей уламра. Той потягнувся.

— У нас нема дров, — промовив ва. — Огонь гасне, а рудий звір спить. Унові й Зурові пора йти.

Уламр-велет устав і роззирнувся. Помітивши махайрода, що непорушно лежав за двісті ліктів від їхнього табору, він розлютився, Ун згадав, як рикав хижак, присівши перед вогнем, як його страшні ікла вгородилися в карк товстошкірого колоса. Чого це людина повинна потерпати від цього невідомого хижака?

— Може, У нові треба вбити звіра, поки він снить? — запитав син Тура.

— Він прокинеться перше, ніж дістане удар, — відповів Зур. — Краще обійти узгір'я і піти собі.

Ун вагався. Тікати здавалося йому принизливо. Ні Фаум, ані Нао не потерпіли б, щоб такий невеликий на око хижак підстерігав їх, як здобич, цілу ніч.

— Нао переміг тигрицю і сірого ведмедя, — похмуро кинув він.

— І тигриця, і сірий ведмідь тікали б, аж куріло, від носорога.

Зурова відповідь остудила войовничий запал сина Тура. Він прилаштував на плечі ратище, пращу і дротики, взяв до рук замашного кия. Озирнувшись востаннє на рудого звіра, хлопці побралися на шпиль гори і зійшли протилежним схилом. Набурмосені, невиспані, вони мовчки брели, тужливо згадуючи далекий рідний табір, що лишився по той бік гір.

Починався день. Небо на сході поблідло. На березі річки стихли крики хижаків. Трава і кущі стояли зовсім нерухомі.

Раптом ранкову тишу розітнуло рикання. Обернувшись, Ун і Зур угледіли махайрода. Щось незвичайне, може, відхід людей, розбудило його, і він кинувся навздогін за цими дивними істотами.

— Унові треба було вбити рудого звіра, поки той спав! — кинув син Тура, знімаючи з плеча ратище. В голосі його звучала досада.

Зур похнюпив голову — цього разу його обачність тільки нашкодила. Він благально глянув на Уна. Але той був добрий, непам'ятливий. Його Широкі груди уже здіймалися на думку про наступну сутичку. Адже Зур

був ніби часткою його самого. Вони стояли пліч-о-пліч, і Ун кинув бойовий клич:

— Син Тура і син Землі пропорють рудого звіра і розтрощать йому кістки!

Нападати махайрод не квапився. Побачивши, що двоногі істоти пристали, він теж завмер на місці. Звір помітив, як зняли з плечей пращі й дротики люди, як химерно подовжилися їхні передні кінцівки.

Так само як минулої ночі, його вразила їхня мова. Не наближаючись до супротивників, він рушив в обхід.

— Рудий звір боїться людей! — радісно гукнув Ун, вимахуючи в повітрі списом і кийком.

Йому відповів гострий крик. Махайрод зробив два величезних стрибки. Але не встиг він скочити втретє, як Ун і Зур кинули дротики. Один впився звірові в бік, другий у карк. Очманілий з болю махайрод порвався до людей. Син Тура метнув ратище, воно вгородилося між ребрами хижака. Та ратище, кинуте Зуром, тільки вшкрябнуло твердий, мов кремінь, череп. Махайрод опинився поряд з ними.

Одним ударом могутньої лапи він беркицьнув Зура на землю і загнав йому в груди свої ікла. Ун спрямував на звіра довбешку, але промахнувся: махайрод устиг метнутися вбік. Хижак ще раз стрибнув. Ун відскочив ліворуч і знов махнув києм, проте дубовий окоренок черкнув по плечу звірові. Махайрод звалився на Уна, перекинув його навзнак і, не втримавшись, покотився разом з ним по землі. Але, перш ніж хижак знов ринувся до нього, уламр устиг звестися на одне коліно, Зібравши останні сили, Зур кинув у звіра сокиру, тоді як Ун, тримаючи обіруч довбню, щосили лупнув нею по голові махайрода. Кістки хряснули, хижак, ніби засліплений, закрутився на. місці. Другий удар

перебив йому шийні хребці. Тоді Ун заходився гатити по ребрах, по лапах, по щелепах звіра.

Він зупинився лише тоді, коли тіло перестало здригатися.

Зур ледве видушив з себе:

— Ун убив рудого звіра. Ун дужчий за Фаума. Ун такий самий могутній, як Нао, а Нао відібрав у людожерів огонь!

Ця похвала сп'янила Уна. Ніздрі сина Тура гордо трепетали.

Куди й поділася та гіркота, що осіла в його душі після вчорашньої ночі, коли йому довелося рятуватися втечею від звіра. Все ще сповнений радості за недавню перемогу, Ун дивився на червоний обрій, де займалася зоря, відчуваючи, що вже полюбив усім серцем цю нову невідому землю.

— Син Тура буде великим вождем серед людей, — пробурмотів Зур.

З його вуст зірвався тихий зойк, обличчя стало сірим, як глина, і ва зомлів. Побачивши, як з грудей пораненого юшить кров, Ун розхвилювався так, ніби ця кров була його власна. В пам'яті зароїлися безладні картини минулого, довгі роки їхнього спільного з Зуром життя. Він знов побачив праліс, степи, непролазні нетрі, драговини й річки, де вони блукали вкупі і кожен захищав грудьми другого.

Нарвавши листя й трави, Ун розтер їх на камені і приклав до ран товаришеві. Зурові повіки тріпнулися і звелися. Він здивувався, що лежить на землі, і почав роззиратися навколо, гадаючи побачити вогонь багаття. Та, згадавши, що сталося, повторив слова, сказані раніше:

— Ун буде великим вождем серед людей! — Потім, відчуваючи кволість і біль, пожалівся: — Рудий звір роздер Зурові груди!

Ун тим часом перев'язував другові рани. З-за річки випливло величезне сонячне коло. Позникали нічні хижаки. Серед густолистя метушилися мавпи. Над рештками носорога кружляли білоголові круки. У високості ширяли два грифи. Після нічного сну прокидалися травоїдні. Для уламра і ва минула небезпечна година. Неситі хижаки, жеруни всього живого, позасинали по своїх лігвах.

Проте денні години теж небезпечні для людини, якщо сонячне проміння сліпить і нещадно палить землю. Зура треба було перенести в затінок.

Найкращим притулком Ун, як і всі уламри, вважав печеру. Він заходився уважно оглядати навколишню місцевість, сподіваючись знайти якесь узгір'я чи височину. Але кругом до самого обрію стелився степ, лише подекуди перемежований чагарями, пальмовими заростями, баньянниками, острівцями ебенових дерев і бамбука.

Укріпивши листяно-трав'яну пов'язку на Зурових грудях, Ун узяв його на спину й рушив у дорогу. Йти було важко: крім пораненого, довелося тягти на собі і всю зброю. Та Ун успадкував могутню силу Фаума, Нао і волоханів.

Ішов він довго, переборюючи втому. Вряди-годи Ун зупинявся, клав товариша на землю в затінку дерева, а сам, не втрачаючи його з очей, вилазив на сусідній горб чи кам'яну брилу, щоб обдивитися.

Сонце підбивалося все вище, пекло немилосердно, а кругом хоч би тобі трапилася якась скеля чи пагорб.

— Зур пити хоче, — прошепотів безплічко, тремтячи в лихоманці.

Син Тура повернув до річки. В це жарке підобіддя вона здавалася вимерлою. Лише подекуди на піщаному острівці залягав, простягнувши

своє довжелезне лускате тіло, гавіал або в каламутних жовтуватих хвилях зринав на мить гіпопотам.

Могутня річка несла ген-ген у далечину свої щедрі води, що дарували життя тисячолітнім деревам, буйному зіллю і силі-силенній живих істот. У вічному русі, як саме життя, вона невпинно гнала вперед гомінкі юрми хвиль, вергаючи їх через лави і пороги.

Зачерпнувши у пригорщі води, Ун напоїв пораненого. Потім стурбовано запитав:

— Зур дуже мучиться?

— Зур дуже кволий. Зур хотів би заснути.

М'язиста Унова рука лягла на розпашіле чоло товаришеві.

— Ун спорудить схованку.

Скитаючись у пущі, уламри завжди сплітали на ніч курінь з гілля. Ун заходився добирати мідні ліани, рубаючи їх кам'яною сокирою. Потім знайшов три пальми, що росли купою на горбі, зробив сокирою зарубини на їхній корі й пообплітав стовбури між собою гнучкими стеблами ліан. Вийшов ніби трикутний курінь з пружними і міцними стінами.

Ун працював не розгинаючи спини до вечора. На річку вже лягли довгі тіні, коли він дав собі нарешті перепочинок. Йому ще залишалося перешити курінь товстими міцними ліанами; такі ліани повинні були витримати вагу великого хижака, поки мисливець встигне розпороти звірові черево сокирою або встромити йому спис у живе серце.

Зур усе ще кидався в гарячці. Очі йому закотилися під лоба. Часом він впадав у забуття, потім, прочнувшись, бурмотів щось собі під ніс. Коли ж до сина Землі верталася тяма, він дивився, як порається Ун, і

давав товаришеві слушні поради. Річ у тім, що безплічки були кращими будівничими, ніж уламри.

Після відпочинку Ун підкріпився холодним м'ясом, засмаженим напередодні, і знов узявся до роботи. Він ушив плетивом ліан верх і спорудив з двох товстих гілок ніби двері — закривати вхід.

Коли люди сховалися нарешті в своєму зеленому притулку, сонце вже торкнулося верхів'їв найбільших ебенових дерев. Крізь ліанове плетиво добре видно було велику річку, чиї води струмували за триста ліктів від халупчини.

У надвечір'я річка кипіла життям. З підводних пасовиськ зринали і вибрідали на берег, величезні гіпопотами.

На тому боці тамувала спрагу велика череда гаурів. Дельфіни з своїми гострими писками жирували у воді. З плавнів раптово виповз крокодил і схопив жовтоголового журавля. Марно борсався в страшній крокодилячій пащі красивий птах. Жадібними ривками крокодил заходився перемелювати його на гострих зубах. Наче біснуваті, стрибали серед гілля макаки резуси. У плавнях сідали на пісок строкаті фазани, граючи золотим, смарагдовим і сапфіровим пір'ям. Над зеленими острівцями, подібно до лапатого снігу, літали білі чаплі. Віддалік-переслідуване зграєю дхолів чи парою гепардів, панічно тікало стадо антилоп нільгау або оленів аксисів.

Та ось біля водопою показалися дикі коні, як завжди злякано косуючи очима. Життя цих тварин сповнене тривоги і небезпеки, м'язи в постійній напрузі. Нервово прядучи вухами, вони рухалися різкими скачками і здригалися від кожного шереху. Бамбуковим узліссям статечно сунуло кілька гаялів.

Раптом серед звіроти почалася паніка. Затрепетавши, тварини величезними стрибками дременули геть. До водопою спускалося п'ятеро левів.

Хижаки підійшли до берега в цілковитій самоті. Уваги на левів не звернув лише крокодил, що жер свою здобич. Їхньої появи, здавалося, він навіть не помітив. Його величезне тіло, вкрите цупкою лускою і тверде, мов платановий стовбур, з тупою мордою і нерухомими, наче скляними, очима, скидалося швидше на прискалок, ніж на живу істоту. Проте почуття якоїсь погрози змусило і його повернути голову до прибульців. Мить повагавшись, крокодил схопив здобич і поринув з нею під воду.

Шиї двох левів оздоблювали розкішні гриви. Були то самці, кремезні й міцні, з головами, наче вирубаними з каменю. На вигляд ледачі, вони в мисливському азарті могли робити стрибки на двадцять ліктів. Левиці були менші на зріст, гнучкі і довготілі. Широко розплющені жовті очі в усіх п'ятьох дивилися вперед, в одну точку, подібно до людських очей.

Хижаки стежили, як тікають геть від них череди травоїдних. Спинившись на косогорі, леви хрипко, протягло зарикали.

Над річною гладінню розкотилися, аж виляски пішли, гучні голоси самців, кинувши в дрож усю побережну фауну. Мешканців баньянових і пальмових гаїв, плавнів, затонів і піщаних кіс пойняв панічний шах. У гущавині несамовито верещали мавпи.

Зірвавши свій гнів, хижаки посунули далі. Самці ловили роздутими ніздрями легіт. Левиці, нетерплячіші, обнюхували землю. Раптом одна з них відчула людський дух і, припавши до землі, поплазувала до халупчини, майже схованої у високій траві. Дві інші левиці рушили слідом, тоді як самці забарилися ззаду.

Ун дивився, як підходять звірі. Кожен з них був принаймні уп'ятеро дужчий за людину; пазурі його гостріші за дротики, а ікла нищівніші за ратище й сокиру. Унові стало моторошно, як згадав, що він сам один. Він уже пошкодував, що перебрався через гори, покинув краї, де панували його численні одноплемінники.

Зур звів голову. Страх перед хижаками змішувався в його душі з гіркими думками про те, що він не годен підсобити другові в бою.

Перша левиця була вже близько. Не втямивши, що за дивні істоти таяться серед ліанового плетива, вона заходилася шастати довкола хижки. Тепер, коли левиця була поряд, куди й подівся Унів страх. У його жилах вирувала кров сотень поколінь воїнів і мисливців, котрі вмирали в звірячих кігтях, але билися до останнього. Очі в нього палали так само яскраво, як у левиці. Вимахуючи сокирою, він кинув виклик цим навісним хижакам:

— Ун випустить левам кишки!

Зур промовив:

— Хай син Тура стережеться! Поранений лев забуває про страх смерті. Треба сунути йому ратище прямо в ніздрі, коли він підійде близько!

Ун відчув у товаришевих словах усю мудрість племені ва, мудрість, більшу за Гунову. По його обличчю ковзнула лукава посмішка.

Скам'янівши на місці, левиця намагалася роздивитися того, хто мав такий гучний голос. Один самець рикнув, до нього підпрягся другий. Ун відповів дзвінким бойовим кличем. Тепер біля куреня зібралися всі звірі. Вони добре знали міць своїх лап і зубів і відали, як гарно полювати гуртом. Але наскакувати не поспішали. Хижаків бентежило те, що невідомі істоти залишалися весь час невидимими.

Та ось одна левиця, наймолодша, наважилася атакувати. Підступивши ближче, вона обнюхала курінь і вдарила лапою по ліанах. Плетиво прогнулося, але витримало удар. Ту саму мить по ніздрях звірюки міцно вдарив спис. Нявкаючи з люті й болю, левиця відскочила назад. Стривожені й здивовані, інші звірі тільки стояли і дивилися. Здавалося, вони геть забули про людей. Потім один самець з ревом підплигнув угору й опинився на зеленій покрівлі, що провисла під його тілом.

Ун пригнувся і чекав. Коли руда морда опинилася на відстані руки, син Тура тричі поспіль штрикнув списом у лев'ячі ніздрі. Очманілий з болю, засліплений кров'ю, хижак гепнув з покрівлі і покотився по землі. Так покотом, а потім поповзом забрався він геть і пропав у траві.

— Якщо лев здумає скочити ще раз, Ун йому очі повибиває!

Проте хижаки стояли нерухомо. Небиті боялись, як би їм не вчинили того ж, що й битим. Сховані серед ліан істоти здавалися їм усе загадковішими й небезпечнішими, їхня манера битися і голоси не нагадували жодну з тих живих істот, яких леви підстерігають у засідці чи забивають коло водопою. Удари, завдані цими дивними створіннями, були нестерпно болючі.

Остерігаючись наближатися до куреня, леви, проте, нікуди не йшли. Повлягавшись у траві або під розкидистими баньянами, вони чекали, страшні в своєму байдужому терпінні. Іноді один з них спускався до річки напитися.

Травоїдні знов почали з'являтися, щоправда, віддалеки.

Береги аж роїлися від водоплавної птиці. На темному тлі річкових затонів зоріли своїм білим, як сніг, пір'ям чорноголові ібіси. На зелених острівцях кумедно витанцьовували цибаті марабу. Раптово пікірували на воду і пірнали баклани. Виводки нирків ховалися в густому оситняку.

Над збіговиськом білоголових круків з лопотінням проносилися журавлині зграйки. Сховані серед пальмового гілля, пронизливо кричали папуги.

Та ось на заході щось застугоніло, гупання помалу наростало. Один лев обернув голову і прислухався. Левиця нервово зірвалася на рівні. Всі звірі глухо зарикали.

Ун і собі натужив слух. Йому здалося, ніби він чує тупіт великого стада. Але Унова увага, які раніше, була прикута до левів біля їхнього куреня. Звірі собі місця не знаходили. Ось вони знов підійшли до халупи і кинулися на неї всі гуртом. Але Унів голос зупинив їх. Міцний дух, ударивши в ніздрі, змусив відступити звірів.

Знов почулося глухе стугоніння, воно ніби йшло з самих надр земних.

Син Тура зрозумів, що до водопою наближається якесь велике стадо. Він подумав про бізонів, що населяли широку рівнину по той бік гір, потім про мамонтів, з якими уклав спілку Нао, коли мандрував у країні людожерів. Здалеку засурмило.

— Це мамонти! — заявив Ун.

Тіпаючись у лихоманці, Зур також прислухався до віддаленого стугоніння.

— Авжеж, це мамонти! — повторив він, але не так певно.

Леви зірвалися на ноги. Якусь хвилину їхні голови залишалися повернутими на захід; потім, повільно ступаючи, хижаки рушили вниз за течією. Незабаром чагарі поглинули їхні жовті тіла.

Мамонтів Ун не боявся. Він знав, що вони не вбивають ні людей, ні жуйних звірів, не займають навіть вовків і леопардів. Якщо ти опинився на їхній дорозі, то тільки стій на одному місці і мовчи. Але, можливо, велетні роздратуються, коли побачать ліановий курінь, де ховаються люди? Адже будь-який мамонт може одним ударом зруйнувати халупу, одним рухом розчавити сина Тура.

— Ун і Зур повинні вибратися з куреня? — запитав уламр.

— Атож, — відповів безплічко.

Ун відв'язав ліани, що затуляли вхідний отвір, виліз надвір і допоміг вибратися другові. Тріснули потрощені дерева. Вдалині бовваніли величезні фігури кольору глини. Незабаром уже можна було розгледіти здоровенні хоботи і голови, подібні до валунів. Стадо складалося з трьох загонів, очолюваних шістьма величезними самцями. Вони толочили траву, кущі й дерева, пробивали непролазні баньянові дебрі. Їхня шкіра скидалася на кору старих кедрів; ноги були товстішими за У нове тіло, а тулуб обсягом дорівнював тулубам десяти турів.

Уламр промовив півголосом:

— У них нема гриви і бивні майже рівні. Вони більші за найбільших мамонтів!

— Це не мамонти, — відповів безплічко, — це слони.

Перед цими велетами Ун був ще беззахиснішим, ніж перед левами. Він відчував себе таким безпорадним, як ібіс перед крокодилом. Де й поділася його звична впевненість. Схилившись над своїм пораненим товаришем, уламр стояв і чекав.

До куреня вже наближалося шестеро ватажків. Темні очі гігантів утупилися в людей, але в їхньому погляді не було недовіри. Можливо, вони вже здибалися з двоногими істотами?

Життя чи смерть?

Якщо ватажки не звернуть з дороги, їм досить ступити десять кроків, щоб розчавити людей і зруйнувати хату.

Ун дивився просто в очі найбільшому ватажкові. Вій був вищий за всіх, його величезний хобот міг задавити буйвола так само легко, як пітон душить оленя.

Колос зупинився прямо перед людьми. Решта проводирів, ніби скоряючись йому, теж завмерли на місці. І вся валка поволі вишикувалася круг людей широким, хистким півколом. Вронивши кийок до ніг, похнюпивши голову, Ун чекав своєї долі.

Нарешті ватаг зітхнув і звернув праворуч, в обхід куреня.

Інші тварини слухняно рушили слідом.

Кожен слон обходив і собі перешкоду. Жоден, навіть наймолодший, не торкнувся ні людей, ані їхнього притулку, і

Довго ще від важкої ходи велетнів гула земля. Зарості буйної трави перетворювались на зелене місиво, комиш і лотос вилягали під ногами гігантів. Розбіглися перестрашені гіпопотами. Гавіал завдовжки двадцять ліктів був відкинутий убік, мов жаба.

Віддалік на горбі виднілися постаті п'ятьох левів, і Звівши до червоного сонця свої морди, вони грізно рикали.

Невдовзі все слоняче стадо поринуло в річку. Хвилі хлюпнули назад на берег; здоровенні хоботи всмоктували воду й поливали холодним душем спини. Потім колоси зникли у хвилях.

Над річковою гладінню витикалися лише величезні голови і могутні хребти, подібні до каменів-кругляків, З принесених з гір льодовиками, гірськими потоками й лавинами.

— Нао уклав спілку з мамонтами! — озвався Ун. — А чому б синові Тура не дружити з слонами?

Гаснув день. Позникали з горба леви. Квапилися сховатися на ніч у безпечний притулок незграбні бики гаури і прудкі олені аксиси. Сонце торкнулося гірського пасма на тому березі річки. В лігвах прокидалися хижаки.

Ун вернувся до ліанового куреня, повівши з собою безплічка.

Розділ п'ятий

ВЕЛЕТЕНСЬКИЙ ПІТОН

Збігло три дні. Леви більше не показувалися. Слони пішли в пониззя річки. Під гарячим промінням щедрого сонця швидко оживали потолочена трава і зарості. Всеплодюща мати-земля могла прогодувати всіх травоїдних звірів. Кругом кишіла дичина, й Унові досить було кинути дротик чи спис, щоб добути на день харчів. За прикладом свого батька Нао він ніколи не вбивав дичини більше, ніж вимагалося на прожиток.

Довгий час гарячка і маячня пораненого товариша псували Унові настрій. Та скоро Зурові рани загоїлись, і пропасниця більше не мучила його. На четвертий день в а покращало, й обидва приятелі відчули себе щасливими. Густа тінь ліан і пальмового листя давала любий холодок.

Сидячи біля входу до куреня, уламр і безплічко тішилися довколишнім супокоєм і думали про те, що на цих родючих і чудових землях вони ніколи не зазнають голоду. На річкових плесах пурпурові чаплі шукали водяних горіхів. З протилежного берега в повітря знялося двоє чорногузів. Марабу витинав свій дивацький незграбний танець. Угорі пронеслася зграя жовтоголових журавлів, видно було їхні притиснуті в польоті лапки. Серед лотосів блукали чубаті крячки та ясно-червоні ібіси.

Випірнувши з річкової саги, гігантський пітон випростав на березі своє довге гладеньке тіло завтовшки з людський тулуб. Мандрівники бридливо роздивлялися здоровенного плазуна, невідомого досі уламрам. Пітон повз ліниво, очевидно, ще сонний. Ун і Зур і гадки не мали, що це одоробало може наздогнати вепра.

На всяк випадок воїни сховалися в своєму зеленому курені. Вони не знали, яка сила цього величезного плазуна, чи отруйний його укус, як укус того гаддя, що траплялося по той бік гір, у західних країнах. На цих невідомих землях пітон міг бути дужчим за тигра й отруйнішим за змію.

Пітон наближався до схованки. Ун узяв до рук довбню і дротик, але чомусь забув кинути бойовий клич. У великих хижаках він відчував життя, схоже на власне, а цей довгий, ковзкий безногий тулуб з маленькою голівкою і нерухомим поглядом холодних очей будив у ньому жах і огиду.

Підповзши до куреня, пітон звів голову і роззявив величезну пащеку з пласкими щелепами.

— Чи не пора вдарити? — спитав Зура уламр.

Зур вагався. Його одноплемінники вбивали гадюк, провалюючи їм голови кийками. Але що важили змії їхніх земель проти такого чудовиська?

— Зур не знає, — озвався нарешті ва. — Мабуть, не треба бити, поки пітон не напав на курінь.

Маленька голівка притиснулася до зеленого плетива і спробувала всунутися між ліанами. Ун, розмахнувшись, всадив гострий дротик у роззявлену пащу.

Пітон сахнувся з грізним сичанням, зверетенився всім довгим тілом і повернув до річки.

На галявину вискочив молодий сайгак. Угледівши його, пітон застиг на місці. Сайгак звів свою горбоносу морду і принюхався. Його стурбував людський дух. Сайгак крутнувся від куреня і лише тут помітив пітона. Затрепетавши, сайгак на хвилю скам'янів, мов паралізований, неспроможний відірвати погляду від пильних холодних очей. Потім, схаменувшись, метнувся вбік. Але гнучкий ковзкий тулуб кинувся слідом з прудкістю пантери. Сайгак перечепився через камінь, хитнувся. Страшний удар збив його з ніг. Однак перш ніж залізні скрутні встигли оповити його, звір підхопився і чкурнув геть. Опинившись край річкової кручі, сайгак озирнувся і побачив, що змій полоз відрізав йому шлях до втечі.

Охоплений дрожем, сайгак тужливо поглядав на зелені простори рівнини. Ще недавно він гуляв там на волі, серед буйної трави. Там було життя. Всього два вдалих стрибки, і він врятований! Заметушившись, сайгак марно спробував проскочити повз пітона по самому краю урвища і раптом на відчай душі перешугнув через заваду.

Удар дужого хвоста наздогнав його на льоту, звалив додолу, і сталеве тіло блискавично обвилося круг тварини, що задихалася. Сайгак, відчуваючи свою останню годину, жалібно мекнув. Якусь мить граціозне створіння ще борсалося в страшних холодних лабетах, потім захрипіло і, поникнувши головою, висолопивши язика, затихло. Уна, свідка цієї сцени, охопив глухий незбагненний гнів. Якби сайгака зарізав

вовк, леопард чи навіть махайрод, уламр не здригнувся б. Але перемога цього повзучого гада обурювала його до живого серця. Він двічі поривався вийти з куреня, і щоразу ва утримував його.

— У сина Тура і сина Землі багато м'яса. Що станеться з нами, якщо Ун, — подібно до Зура, дістане поранення?

Ун неохоче поступився. Він і сам не розумів, чому так розлютився. Це було схоже на біль рани.

Але Ун не здогадувався про силу полоза-гіганта. Одним ударом хвоста пітон звалив додолу сайгака. Чи не спіткає така сама доля людину, якщо вона спробує битися з цим страховиськом?

А проте уламр залишався понурим і місця собі не знаходив у зеленому курені.

— Ун і Зур не можуть більше сидіти тут! — заявив він, коли пітон сховався зі своєю здобиччю в плавнях. — Нам треба підшукати печеру.

— Зур скоро оклигає!

_____

ЧАСТИНА ДРУГА

Розділ перший

ПЕЧЕРНИЙ ЛЕВ

Минуло два дні. Зур усе ще був кволий, але уже міг триматися на ногах. Тепер Ун надовго покидав курінь, щоб дослідити понизов'я річки.

Він пройшов берегом понад п'ятнадцять тиеяч ліктів, але так і не знайшов затишного притулку. Щоправда, поодинокі стрімчаки здіймалися то тут, то там біля води, проте розколини й заглибини були в них завузькі, щоб прихистити не лише людей, а й дхолів. Зур уже думав про те, щоб викопати, за прикладом безплічків, нору. Але довелося б довго морочитися, а крім того, уламри не любили жити в таких землянках. Тому ва обмежився тим, що зміцнив стіни куреня. Завдяки його більшому, ніж в Уна, вмінню, халупа стала неприступною навіть для хижаків. А проте слон, носоріг, гіпопотам, череда великих травоїдних могли легко поламати її. До того ж курінь стояв на перехресті, де шастало багато лісового і степового звір'я.

Дні летіли. Весна доходила кінця. Сонячний пал звалювався на річку; ночами з її плеса підносилися до зірок нездорові випари, а задовго до світання околиці повивав густий туман.

Якось уранці Зур відчув, що він одужав. Помітивши, з якою тугою розглядає Ун зелені чагарі навколо куреня, він промовив:

— Син Землі готовий іти за Уном!

Уламр на радощах аж підскочив: отже, їм тепер знову вільна воля!

Над річкою клубочився білий туман. У затоні з радісним вурчанням жирували молоді гіпопотами. Вгорі над головою линули пташині табуни.

Ун і Зур подалися за течією вниз. Сонце вже припікало, від його гарячого проміння захищали тільки дерева. В дорозі приятелям доводилося стерегтися гадюк, розбуджених жаротою, і обходити великих хижаків, що дрімали в заростях. —

Опівдні мандрівники зробили привал у затінку скипидарних дерев. Вони мали припас сушеного м'яса, їстівних корінців та грибів, які підсмажили на вогнищі з сушняку. Ун аж засміявся, втягнувши в себе

смачний дух. Він поглинав їжу з радісною поквапливістю молодого вовка. Зур смакував, повільно, насолоджуючись ароматом страви.

Полуденна спека скувала все довкола. Чулося тільки, як дзюркоче вода та дзвенять комахи.

Який супокій! Звірі ніби уклали перемир'я між собою. Двоє хлопців поринули в задуму, снуючи свої молоді мрії, віддаючи їх колисати уяві, як колихає водяні горіхи річковий струмінь.

Зур, ще кволий після поранення, заснув. Син Тура, як завжди, дрімав упівока, чуйний до кожного шереху і звуку, готовий схопитися при найменшій підозрі небезпеки.

Друзі знов пустилися в дорогу, коли тіні дерев на рівнині видовжились. Ун і Зур ішли, не зупиняючись, аж до смерку. Другого дня і всі наступні вони просувалися незмінно в тому самому напрямку, продираючись крізь пущу, обминаючи багнища, перехоплюючись через річки уплав, прорубуючись через хащі.

Зур поздоровшав. Він уже не відставав ні на крок від свого дужого друга. Щира дружба єднала їх. Між ними ніколи не виникало сварок, вони чудово доповнювали один одного. Зур захоплювався Уновою силою, відчував себе спокійнішим під його надійним захистом. Ун шанував Зура за хитромудрість, за знання секретів, збережених його племенем.

Вранці дев'ятого дня віддалік забовванів скелястий кряж. Він тягнувся по самому берегу річки на відстань понад тисячу ступнів. Гострі шпилі здіймалися аж до неба, висота їх була не менша трьохсот ліктів. З другого боку пасма скелясті відноги доходили до самого узлісся. Кам'яне громаддя прорізали дві глибокі ущелини. По розколинах кублилися орли й соколи.

Син Тура радісно скрикнув. Предки передали йому любов до кам'яних осель, розташованих біля протічної води. Зур, стриманіший, пильно роздивлявся місцевість. Вони знайшли кілька навислих над річкою бескидів, подібних до тих, де звичайно тулилися уламри, коли не траплялося зручної печери. Але для двох людей такий сховок не був досить надійним.

Мандрівники йшли понад скелястим пасмом, заглядаючи в кожну тріщину, в кожну западину в базальтовій стіні. Вони знали, що іноді невеликий отвір веде до просторої печери.

Зіркий Ун невдовзі зауважив у стіні розпадину, розташовану досить височенько. Вузька внизу, вона поступово ширшала вгорі. Щоб залізти туди, треба було спершу вибратися на горизонтальний виступ, а потім видертися по прямовисній скелі на майданчик, де могло вільно стати троє людей.

На прискалок воїни піднялися легко. Але для того, щоб досягти майданчика, Унові довелося стати на Зурову спину. Опинившись нагорі, уламр спробував пролізти в розколину. Якийсь час він просувався боком, потім прохід поширшав, і Ун опинився в низькій, але просторій печері. Він обережно обійшов її кругом і раптом зупинився перед отвором у задній стіні: вузький підземний Я коридор круто вів униз, у пітьму.

Перш ніж провадити розвідку далі, Ун вирішив підняти на майданчик Зура. Він виліз надвір і заявив:

— Печера велика, але в ній, мабуть, два виходи. Ун ще не бачив кінця проходу.

І, нахилившись, він подав Зурові ратище. Ухопившись за його кінець, безплічко видерся по кам'яній стіні, впираючись ногами в нерівності скелі. В міру того як він ліз, Ун випростувався і відступав до печерного входу.

Коли Зур опинився нарешті на майданчику, уламр повів його у глиб печери, до підземного коридору. Темрява заважала ходьбі. Мандрівників стурбував ледь чутний звірячий дух. Вони вже збиралися вернутися, як раптом унизу сяйнуло світло.

— Печера має другий вихід, — прошепотів Зур.

Ун досадливо покивав головою, не зупиняючись. Спуск пішов пологіше, світло, спершу кволе, яскравішало. Воно лилося з довгої кривулястої щілини в брилі, завузької, щоб пропустити людину. Над головою хлопців з переляканим писком заметалося кілька кажанів.

— Ун і Зур — господарі печери! — гукнув син Тура.

Зур просунув носа в розколину, щоб роздивитися, що там. Раптовий рик змусив його шарпнутися назад. У просторій печері він побачив велетенського звіра, чи то тигра, чи то лева. Він мав буйну чорну гриву, могутні груди, ширші, ніж у гаура, довгий і гнучкий тулуб. Статурою і мускулатурою звір переважав усіх відомих хижаків. Величезні очі горіли в сутінках то жовтим, то зеленим вогнем.

— Печерний лев! — жахнувся Зур.

Стоячи перед щілиною, звір сердито шмагав себе по боках довгим хвостом.

Ун, глянувши й собі на хижака, промовив:

— Це лев-велетень!

Він зняв з плеча ратище, щоб кинути у звіра, але Зур спинив його порив:

— Ун не зможе вдарити крізь щілину так, щоб убити печерного лева. Йому навіть важко буде влучити в нього.

І ва показав на виступи, що можуть відвернути або зупинити політ ратища. Однак уламр і сам усвідомив, як небезпечно даремно дратувати звіра. Розсатанілий лев міг покинути лігво і податися на пошуки напасників.

Поступово хижак утихомирився. Очевидно, він був ситий і не збирався виходити на лови цієї ночі: на печерній долівці серед купи маслаччя кривавилася надгризена туша онагра.

— Можливо, Ун і Зур зуміють налаштувати на звіра пастку? — пробурмотів ва.

Кілька хвиль до них ще долітало лев'яче відсапування. Потім звір відійшов у куток і влігся долі, прямо на кістках. Гнів його минав швидко; зроду цьому хижакові не довелося зазнати страху перед іншою живою істотою. Жоден звір не наважувався стати проти нього, хіба що носоріг, дурний у своїй сліпій люті. Слони-велетні, щоправда, не боялися печерного лева, але уникали сутички з ним. Ватажки гаурів, гаялів та буйволів, що боронили свої череди від тигрів і леопардів, підгинали хвіст при зустрічі з печерним левом. Він був незмірно дужчий за всіх хижаків.

Істоти по той бік базальтового миру пахли так, як тонкотіли, гібони або резуси, тварини слабкі й безборонні, що їх печерний лев міг убити одним ударом лапи.

Ун і Зур вернулися до верхньої печери. Хоча безпосередня небезпека їм не загрожувала, сусідство хижака завдало їм неабиякого клопоту. Щоправда, печерний лев мешкав по той бік скелястого кряжа і ніколи не полював удень, але випадкова зустріч була цілком можлива. А цей притулок, такий затишний і безпечний, доступний лише людям, кажанам і птахам, тепер виявився ненадійним.

А проте хлопці вирішили не покидати печеру доти, доки не підшукають кращої.

Син, Тура сказав:

— Ун і Зур виходитимуть надвір лише тоді, коли побачать, що печерний лев заснув у своєму лігві.

— Печерний лев заважкий, щоб лазити по деревах, — додав Зур. — Довкола ліс, і ми завжди встигнемо сховатися серед гілля.

Кілька днів хлопці прожили спокійно. Зур, за звичкою одноплемінників, збирав їстівні корінці та гриби. Ун добував свіже м'ясо і — приносив дрова для багаття.

Ввечері на майданчику біля входу вони розпалювали вогнисько. Яскраве полум'я відганяло геть хижаків, що шастали по рівнині, відстрашувало кажанів, сичів та орлів, які оселилися серед скель.

Люди жили собі в достатку і теплі, не боячись нападу рівнинного хижацтва і зневажливо поглядаючи на хижих птахів, що кружляли угорі.

Кілька разів на добу Зур навідувався до лігва печерного лева. При появі людини хижак-гігант не виявляв більше гніву чи нехоті. Запах молодого воїна став для звіра звичним і не турбував навіть під час сну. Іноді він підходив до щілини і намагався роздивитися своїми вогнистими очима невиразні обриси постаті й обличчя людини.

Якось увечері сип Землі сказав йому:

— Ун і Зур не вороги печерному левові!

Вражений звуками людської мови, звір рикнув і дряпнув пазурами по базальту.

— Печерний лев дужчий від Зура, — вів далі молодий воїн. — Але Зур хитрий. Якщо печерний лев, син Землі і син Тура укладуть між собою спілку, жодна здобич не втече від них.

Він говорив так, не дуже сподіваючись на успіх. У його голові зароїлися далекі спогади. За легендами, переказуваними від покоління до покоління, безплічки в давні часи жили нерідко бік-у-бік з великими хижаками, іноді навіть полювали разом з ними. Серед уламрів було відомо, що Нао, син Леопарда, колись уклав спілку з мамонтами. Останній нащадок винищеного племені, Зур міг цілі години міркувати про це. Більший мрійник, ніж його товариш, Зур особливо впадав у замрію в спокійні дні, коли можна було перепочити після трудів праведних.

Вперше в своєму житті він мешкав по сусідству з таким грізним звіром. Це сусідство стало можливим лише в горах. Степ чи ліс не дали б приступу до такого небезпечного хижака. Зур давно мріяв укласти спілку з якимсь могутнім звіром за прикладом своїх предків або Нао. Одначе досі Ун та його товариші вважали це порожнім мрійництвом. А потім сам Нао не намагався більше дружити з мамонтами. Ставши вождем, він незабаром забув про свою мандрівку з Намом та Гавом і побивався лише тим, як знайти для племені родючі й багаті на дичину землі. Плем'я множилося, полювати стало важче. Звірі стали полохливі і не підпускали до себе близько мисливців. Оволодіти здобиччю можна було лише з допомогою хитрощів: копати ями, ставити пастки.

Тут, у цій печері, Зур міг цілком безпечно доторкнутися до самої морди печерного лева. Йому досить було лише підійти до розколини в брилі і простягти руку. Звісно, Зур волів би мати справу не з таким грізним звіром, зате яку він давав поживу для палкої уяви молодого ва! Потім прийшла звичка, велика помічниця в єднанні істот між собою. Чого ж боятися, якщо ніхто не б'є, не тусає, не кусає? Величезна постать

печерного лева, його могутні груди, велична, наче вирубана з базальту голова, зелений вогонь його зіниць перестали лякати Зура. Всім своїм єством він відчував, що й сам стає для хижака знайомим. У міру того як його запах змішувався з іншими запахами печери, Зур усе менше скидався на здобич.

Наближалося літо. Пекельна спека спадала на землю. Вона висушувала безводний степ, змушувала ще буйніше рости ліси, джунглі й вогку савану. Річкові береги сховалися в зелених нетрищах. У непролазних заростях розвелося безліч усяких тварин. У сирому намулі плавнів кишіли тисячі плазунів, молюсків і земноводних. З сухих степів на буйні пасовиська сунули незчисленні стада травоїдних. Тигри, леопарди, леви, не зважаючи на присутність печерного лева, полювали біля скелястого пасма.

Ун і Зур покидали печеру лише вранці, коли хижаки спали, а верталися ще завидна. Із свого високого спостережного поста вони довідалися, що у віддаленому лісі жив чорний лев з двома левицями, а при злитті річки з її притокою — тигр і тигриця. До тигрячого лігва можна було дійти за третину літнього дня, а до лев'ячого ще швидше. Іноді в нічній пітьмі лунав рик лева або пронизливий крик тигра. Печерний лев відповідав своїм громовим голосом.

Уночі Ун і Зур знов думали про те, як би їм знайти кращий притулок. Та тільки-но світало, як вони забували про страшні нічні голоси. Здобич ставала все багатша; хижаки засинали ще до ранкової зорі.

Зур мовив:

— Деінде водяться інші леви, інші тигри чи махай-роди. Але чи знайдуть син Тура і син Землі таку саму затишну печеру?

Уламр не відповідав на Зурові слова. Він мріяв про нові подорожі, хотів побачити нові краї. Його неспокійна душа завжди кудись рвалася,

ця невситимість була подібна до їстівця в голодної людини. Іноді вранці на ловах він спускався за водою, до місця злиття річки з її притокою. Він дивився здалеку на скелі, де було лев'яче лігво, і йому страшенно кортіло зчепитися в єдиноборстві з хижаками, хотілося розвідати нові савани, нові мисливські угіддя, відкрити нові породи звірів. Кілька разів син Тура піднімався проти води притокою, віддаляючись на дві-три тисячі ліктів від того місця, де мешкали леви. Траплялося, він перебирався на той берег уплав або стрибаючи з каменя на камінь. Йому пахла мандрівка. Він вдивлявся в синє лісове пасмо, що замикало обрій, і після повернення до печери довго місця собі не знаходив.

Під час товаришевих блукань Зур сушив на сонці м'ясо, покраяне тоненькими смужками, або збирав їстівні корінці. Він хотів заготувати добрий харчовий припас на чорний день. Кілька разів на добу він вирушав до розколини в скелі і, коли бачив, що лев не снить, розмовляв з ним, привчаючи до звуків людської мови.

Якось пополудні, коли вже тіні від скель сягнули другого берега річки, Зур був здивований довгою відсутністю друга. Знічев'я він спустився з майданчика на рівнину.

Спершу молодий в а подався до місця злиття річки з її притокою, але велика череда буйволів заступила йому дорогу. Зур уже знав їхній крутий норов, не раз бачив, якими грізними стають самці при найменшій небезпеці. Він пішов в обхід і збирався повернути знов на південь, як раптом з буйної трави виринув носоріг. Син Землі кинувся під захисток баньяна. Незграбний звір посунув слідом. Тоді Зур видряпався на косогір, обминув мочарі, пірнув у зелену глушину і зненацька опинився по той бік скелястого кряжа, неподалік од лігва печерного лева.

Носоріг десь відстав. Зур з цікавістю розглядав місцину, куди вони з Уном ніколи не зважувалися забрідати. З цього боку скелясте пасмо здавалося ще дикішим, усе порізане, пооране. Над скелями кружляли два соколи, злинаючи, майже без маху крильми, до пишної білої хмарини. В цю надвечірню годину сонце заливало червоним світлом

голе базальтове бескеття і буйну рослинність урочища. Простягтись долі, в затінку дерева, Зур намагався зметикувати, де ж це вхід до лігва печерного лева. Він має бути в одному з цих чорних скельних заломів, уже напівзатоплених сутінню. Ліворуч од молодого воїна тяглося болото, поросле очеретом, праворуч лежала порита, перетята ярками місцевість, укрита невисокими горбками. Гористий хребет сходив обабіч базальтовими відногами, подібними до поруйнованих кам'яних стін або гостроверхих пірамід. Очевидно, печерний лев спав у своєму лігві, залігши до вечора, поки з першою прохолодою не озвуться голоси пробуджених хижаків.

Нараз волосся Зурові стало сторч. Кремезна лев'яча постать вигулькнула на вершині найвищого горба. Це був не рудий лев, з тих, що нападали колись на їхній ліановий курінь, а величезний звір незнаної породи. Під деревом, де заліг Зур, трава росла невисока. Лев угледів людину.

Зур, ніби паралізований, припав до землі. Він не мав такої сили і завзяття, як Ун. Удар його списа не міг пропороти лев'ячих грудей. Кий не годен був перебити хребці, розвалити звірові голову. Треба було мерщій тікати. Дерево, під яким він лежав, було занизьке, щоб можна було відсидітися на ньому. Віддалік Зур побачив зубчату кам'яну стіну, яка могла б привести його на верхів'я скелястого пасма по вузькому гребеню, недоступному для лева-гіганта.

Ва зірвався на ноги й щодуху кинувся до найближчої відроги. Лев з риком почав спускатися з горба. Зур добіг до базальтового бескиду; напівобвалена стіна на якийсь час сховала його від очей хижака. На бігу без-плічко розглядав зубці й розколини, що вкривали базальтову кручу. Пробігши тисячу ліктів, Зур оглянувся: позаду нікого. Очевидно, лев збився з сліду і не знав, куди бігти. А може, ледачий, як усе його лев'яче кодло, він облишив погоню? Підбадьорений, Зур подався до базальтового стрімчака. Зненацька рик змусив його здригнутися; озирнувшись, він знов побачив ззаду чорну постать. Хижак летів величезними стрибками, розпалений переслідуванням і сповнений

прагнення наздогнати здобич. Зур чимраз ближче чув його сапання. До скелястого пасма воїн уже не встигне добігти. Ще кілька стрибків — і звір схопить свою жертву.

Нараз утікачеву увагу привернули три скелясті виступи в базальтовій стіні. Вони були розташовані, наче зламані гілки на дереві; видряпавшись по них, можна було з допомогою четвертого виступу досягнути гострого гребеня базальтового бескиду.

Забратися туди могла тільки двонога істота з допомогою рук.

Зур підскочив, досяг першого залому, підтягнувся руками і ногами до другого, потім до третього залому, вчепився руками за четвертий і опинився на хребті стрімчака. Лев був зовсім близько. Він скочив високо вгору і звалився назад. Гола стіна не давала ніякої підпори для його важкого тіла. Після трьох марних стрибків звір, порикуючи з безсилої люті, відступив. Якусь хвилину людина і звір пожирали один одного страшним поглядом.

Сидячи верхи на базальтовому щиті, син Землі розмірковував, що краще: залишитися тут чи спуститися з другого, пологішого боку бескиду. Адже лев так чи інакше міг знайти до нього приступ або знизу, або згори.

Зур вагався не довше, ніж тупцював на місці лев. Тільки-но звір заходився нишпорити під базальтовою стіною, Зур скотився по крутосхилу і побіг на північ. На ходу він озирав скельні тріщини, сподіваючись знайти якийсь притулок. Перед очима йому весь час стояла їхня печера і лігво печерного лева.

Чорний лев усе не показувався. Можливо, тямущий і хитрий, як усі його родаки, він лише зачаївся, присипляючи підозру жертви, щоб потім заскочити її зненацька? А може, він усе ще шукає проходу серед осипища базальтової стіни? Але Зур не мав коли роздумувати. Всі його

помисли були спрямовані на те, щоб знайти криївку. Він прожогом наближався до бескеття.

Йому залишилося пробігти ліктів п'ятдесят, коли позаду розлігся рик. Отже, погоня триває. Чорний лев, обминувши відногу, знов угледів людину. Приминаючи високу траву, він мчав риссю.

Серед скель ніяк не знаходилося жодної глибокої впадини чи розколини. Зур біг уже не своїми ногами, скоряючись лише інстинкту самозбереження.

Нарешті й базальтова стіна. Нараз син Землі побачив просто перед собою отвір у скелі., і тут же почув, як за спиною хекає звір і як шелестить трава.

Зур спинився. Серце як не вискакувало з грудей, голова йшла обертом, ноги помліли. Перед виряченими зо страху очима пливли скелі, дерева, кущі. Йому, молодому, так не хотілося помирати. Не вірилося, що він може загинути отак по-дурному. Але смерть уже була поруч, він відчував її подих. Хижі звірі не знають жалю. Він відчував себе безпорадним, наче ібіс у пазурах в орла. Навіть зброї він не мав напохваті. Що він може зробити голіруч? Гострі звірячі ікла зараз вгородяться в його тіло.

Ця мить йому здалася довга, як вічність. Зур повинен зробити вибір. Позаду, за плечима, — чорний хижак, попереду — вхід до лігва печерного лева. Роздумувати ніколи. Від переслідувача його відокремлює п'ять-шість стрибків. І тут Зур притьмом поривається вперед. Якщо йому судилося загинути, то він помре в печері, біля свого притулку.

Молодий ва зникає в проваллі печери, як той горобчик у кобриній пащі.

— Гирр! Гирр! — гримить попереду і позад нього.

На червоному тлі отвору, залитого вечірнім світлом, проступає силует чорного лева. З темної нори печери назустріч йому виходить колосальна постать. Два величезних стрибки, пазурі по каменю — дряп! дряп! — зуби — клац! — і вже печерний лев святкує перемогу. Чорний хижак летить перевертом, скочується вниз і, впокорений непереможною силою суперника, повзе геть. З рани в боку тюжить кров, зрошуючи траву. На порозі лігва печерний лев, цар звірів, з високо піднятою головою стоїть і дивиться, як дає драла напасник, і з грудей його вихоплюється звитяжний рев.

Проте Зур навряд чи бачив цю битву гігантів. Йому лише відомо, що гору взяв господар печери. У знемозі він лежить крижем на долівці й чекає. Він знає, що пропащий. Ні сподіванки, ні роздачу в його душі. Зур чекає на смерть. Він скорився їй, як скорився болю, коли махайрод іклами рвав йому груди.

Нарикавшись вволю, гігант обертається й дибає до печери, зализуючи подряпину, залишену пазурами ворога. Він натикається на людину, простерту долі, обнюхує її і ставить на її плече свою величезну лапу, товстішу, ніж нога в гаура. Він може розшарпати це тріпотливе тіло, людина не пручатиметься. Але хижак не займає Зура. Його подих рівний. І ва здогадується — печерний лев упізнав запах, який щодня проникав крізь щілину в базальті до його лігва.

У безплічка знов оживає надія на рятунок. Невтоленна спрага до життя прокидається в молодому тілі. Він дивиться знизу вгору на страшну морду звіра і, згадавши, з якою цікавістю печерний лев завжди прислухався до звуків людської мови, шепоче:

— Зур у кігтях печерного лева, мов той сайгак.

Хижак засопів і зняв з рамена Зура свою лапу. Отже, близькість, що встановилася між ними тоді, коли кам'яна стіна відокремлювала їх, підтверджена. Молодий ва відчуває, як з кожною хвилиною зростає його шанс на порятунок. Не марно минуло його спілкування з хижаком. У цьому він переконався ще раз. Якщо хижак не розтерзав його зразу, виходить, Зур для нього не здобич. Між царем звірів і людиною укладено спілку.

Час не стоїть. Червоне сонячне кружало сідає за далеким нагір'ям. Але страшний хижак так і не чіпає Зура. Сівши на задні лапи перед сином Землі, він слухає знайомі звуки людської мови. Іноді він схиляє морду й обнюхує Зура, ніби хоче ще раз пересвідчитися, що це та сама істота. Іноді, ввібравши пазурі, звір торкає людину своєю дужою лапою. Так колись у материному лігві грався він з тими, хто з'явився на світ разом з ним. І щоразу Зурове серце стискається зо страху. Але страх помалу минає.

На півдні вечоріє дуже швидко. Отвір печери спочатку наливається синню, потім фіолетом. У небі заблимали дві зірки, вітрець обвіяв скелясте пасмо прохолодою.

Печерний лев звівся на ноги. Пора йти на лови. В його очах заяскріли зелені пломінці, ніздрі затрепетали. Ніч обіцяла йому здобич. І Зур відчув, що для нього знову настала хвилина між життям і смертю. Якщо він здасться печерному леву здобиччю, подібно до сили-силенної травоїдних, що ховалися в чагарях і хащах, то син Землі більше не побачить Уна. Кілька разів хижак, голосно сапаючи, вертався до людини. Його зелені очі, оточені глибокими тінями, пильно вдивлялися в тендітні обриси двоногої істоти. Нарешті, рикнувши востаннє, хижак вийшов з печери і пропав у кромішній нічній пітьмі.

Молодий воїн застрибав на радощах:

— Печерний лев уклав спілку з Зуром! — Він кинувся до щілини в базальті й голосно покликав: — Уне!

Почувся квапливий тупіт ніг. Печеру освітили червонясті відблиски смолоскипа. Побачивши Зура в лев'ячому лігві, син Тура вжахнувся:

— Навіщо Зур заліз туди? Печерний лев розірве його!

— А от і ні! — відповів молодий ва.

І він розповів товаришеві, як за ним гнався чорний лев і як він заскочив у печеру. Вражений Ун слухав, затамувавши подих, цю незвичайну історію, ще дивнішу, ніж історія приятелювання Нао з мамонтовим ватажком. Чого тільки не буває на цьому світі!

Вислухавши розповідь до кінця, Ун заявив гордо?

— Ун і Зур нині такі самі могутні, як вождь уламрів! — Але неспокій знов огорнув його. — Зур не повинен більше залишатися в лев'ячому лігві, — мовив він. — Я іду назустріч йому.

Товариші зійшлися біля південного краю скелястого кряжа. Повернувшись додому, вони розклали велике багаття на майданчику біля входу й довго сиділи коло вогню, тішачись, як ніколи, відчуттям спокою і безпеки,

А внизу в кромішній лісовій пітьмі чаїлися, вистежуючи здобич, хижаки і травоїдні з лементом рятувалися від переслідувачів тікали в нетрі й бережняк або гинули в пазурах лютих ворогів.

Розділ другий

ТИГР І ПОЛУМ'Я

Ун і Зур часто любили ходити до щілини в скелі, Якщо печерний лев не спав, вони кликали його і розмовляли з ним по черзі, просуваючи носа в розколину. Попервах звірові не подобалася присутність Уна, груди його починали ходити ходором. Іноді, охоплений люттю й недовірою, хижак глухо рикав. Та поступово він призвичаївся до запаху другої людини. І якщо тепер лев підступав інколи до самої розколини, то лише тому, що відчував уже якусь симпатію до цих дивних двоногих істот, а ще тому, що навіть хижаки часом нудяться від самоти.

Одного вечора Ун заявив:

— Треба відновити спілку з печерним левом. Ун і Зур підуть до нього тоді, коли звір щось уполює.

Зур не заперечував, дарма що не любив важити головою, як його товариш. Але спілку з печерним левом він вважав своєю заслугою і часто думав про неї з радістю і гордістю. Якщо вони заживуть у згоді з печерним левом, тоді їм ніхто не страшний.

Якось уранці вони побачили в лев'ячому лігві тушу великої антилопи. Одного її стегна стало на те, щоб хижак наївся. Втомлений після ловів і обважнілий від ситості, звір міцно спав.

— Ми підемо до нього в печеру, коли він прокинеться, — мовив Ун. — Він дві ночі не буде голодний.

Друзі думали про це весь ранок, блукаючи річковими берегами або відпочиваючи під захистом базальтових скель. Жагуче проміння сонця розпікало голе бескеття і множило буйну рослинність по річкових оболонях та озерних заплавах. Удалечині на рівнині мелькали силуети якихось звірів, що бродили серед заростей. Орли й соколи перестали ширяти в піднебессі. Позабивалися в зелені хащі журавлі й чаплі. На поверхні річки іноді спливала округла чорна спина гіпопотама або похитувалося на хвилях довге й нерухоме, наче колода, тіло гавіала.

Опівдні Ун і Зур передрімали в своїй печері, потім довго сиділи на майданчику біля входу. Розпашілі на сонці скелі поволі вичахали в міру того, як подовжувалися їхні тіні. З річки війнув легіт і остудив оголені-людські тіла. Друзі сиділи, занурені в невиразні мрії. В юності взагалі все переживається яскравіше: радість і туга. Молоді воїни думали про рідний табір, загублений далеко в горах. Згадувалися мисливські пригоди, кочівля уламрів на південний схід, гористе пасмо, що перепинило їм шлях, підземний потік, уздовж якого вони пробиралися при світлі смолоскипів, і яскраві епізоди життя на нових землях, де вони опинились.

Примруживши очі, Ун знов бачив дхолів, гієн і вовків, освітлених полум'ям багаття, під сланцевою стіною, згадував, як махайрод роздирав іклами носорога і як він власноруч убив рудого звіра. При згадці про цей бій серце в уламра билося жвавіше, м'язи знов наливалися радістю перемоги. Перед очима сина Тура пропливали інші картини. Ось коло їхнього зеленого куреня бродять леви. Гуде земля від важкої ходи слонів-велетнів. Величезний пітон душить у своїх страшних обіймах необачного сайгака. Такі самі образи тіснилися і в Зуровій голові, правда, трохи інакше забарвлені.

Але найчастіше Ун і Зур думали про печерного лева, що жив по той бік скелястого кряжа, і нетерпляче ждали смерку. х

Коли сонце повечоріло, воїни спустилися підземним переходом. Звір уже прокинувся і взявся під'їсти. Він наминав окіст антилоп'ячої туші.

— Гайда до нього! — промовив Ун.

Син Землі не відмагався. Його рішення визрівало повільно, але як він уже зважувався, хоробрості йому не позичати.

Вони вийшли на майданчик біля входу і спустилися до підгір'я.

Травоїдні, втамувавши спрагу біля водопою, шукали притулку на ніч. Пронизливо кричали пернаті, пурхаючи з гілки на гілку або ховаючись серед листя. Великий гібон пробіг між деревами і видряпався на гінку пальму.

Уже майже смеркло, коли Ун і Зур обійшли скелясте пасмо й опинилися перед печерою. Ун сказав:

— Я перший.

Так уже в них повелося. Завжди в разі небезпеки широкі уламрові груди затуляли Зура й захищали його від загибелі. Але цього разу молодий ва заперечив:

— Печерний лев знає мене краще. Це мені треба стати між ним та Уном.

У взаєминах між товаришами не було фальшивого самолюбства. Кожний цінив у другому саме те, чого бракувало йому самому, і в разі потреби користувався цими перевагами. Ун погодився з доказами Зура.

— Іди! — сказав він.

Ун тримав у лівій руці кий, а в правій найкращий свій спис. У цю вирішальну хвилину він краще, ніж син Землі, розумів, чим вони обидва важать. Товариші перезирнулися між собою.

З вершини базальтового бескиду долинув войовничий орлиний клекіт. Шестеро величезних гаурів, що виткнулися на чисте місце, кинулися ховатися в байрак, між двома косогорами.

Зур тихо підійшов до чорного отвору печери. Хвилину його постать ясно вирізувалася на темному тлі входу, потім пропала в пітьмі. Молодий ва знову стояв віч-на-віч з царем звірів.

Хижак облишив гризти тушу. Світячи зеленими очима, він прикипів поглядом до тендітної постаті без-плічка.

Зур озвався півголосом:

— Люди прийшли поновити спілку з левом. Наближається дощовий сезон, коли дичина трапляється рідко і її важко добути. Тоді печерний лев поєднає свою силу з розумом і хитрощами Уна й Зура.

Хижак-гігант блимнув очима. Потім. звівся на весь свій зріст і поволі підступив до людини. Голова його торкнулася Зурового рамена, а Зур поклав свою руку на цупку гриву.

Найлютіші звірі відчувають симпатію й довіру до того, хто торкнеться до них. У душі сина Землі нема більше страху. Кілька разів він повторює свій рух і повільно пестить густу лев'ячу гриву. Звір стоїть нерухомо, його подих рівний.

А проте Зур ніяк не зважується покликати товариша. Аж тут в отворі забовваніла висока Унова постать. Ун все ще тримає в руках довбню і ратище. Печерний лев шумно вдихнув повітря і повернув до прибульця свою здоровенну морду, в роззявленій пащі блиснули ікла. Шкура на лобі у нього збрижилася, м'язи напружились, очі знов спалахнули фосфоричним блиском.

— Ун теж уклав спілку з печерним левом! — докірливо сказав безплічко. — Ун і Зур живуть разом у печері нагорі.

Хижак порвався до гостя. Уламр міцно стиснув у руці довбешку. Але Зур одним стрибком опинився між ними, прикриваючи товариша своїм тілом, і лев заспокоївся. Отже, печерний лев визнав за свого спільника й Уна.

Наступні дні Ун і Зур знов приходили. Хижак-гігант уже звик до них і навіть радів їхній появі. Звірові набридло бути самотнім. Він був молодий і від народження до минулої осені жив серед своїх родичів. Там, у річковому понизов'ї, на березі озера було його лігво, де він оселився з самицею. Їхнє потомство вже починало полювати. Та одної горобиної ночі озеро вийшло з берегів. Прибережні кущі залили бурхливі води. Ураган вирвав з корінням гінкі пальми. Стрімкий потік поніс геть самицю та її виводок, а самця, підхопленого виром разом з буреломом, викинуло на пустельний берег.

Весь дощовий період лігво залишалося під водою. Спершу лев з похмурим і розпачливим завзяттям розшукував своє житло. Крізь плюскіт осінньої зливи громовий голос кликав загублених родичів.

Минали дні. В своїх скитаннях хижак набрів на скелясте пасмо й оселився в печері, ховаючись від водяних потоків, що спадали з неба.

Невиразна туга точила звіра. Вранці, прокинувшись, він обнюхував закамарки свого лігва, а вернувшись з ловів, клав здобич додолу й роззирався навкруги, ніби чекаючи, щоб хтось поділив з ним обід.

Поступово образи самиці й дітей поблякли і зникли з його пам'яті. Він одвик відчувати біля себе якийсь інших запах. Але самота, як і раніше, гнітила його.

Одного вечора Ун і Зур подалися з печерним левом на полювання.

Вони йшли втрьох джунглями при світлі щербатого місяця, що кидав жовті плями на листя дерев і масну землю.

Різкий запах хижака будив травоїдних, що тулилися на ніч у лісовій гущавині. Усе живе панічно тікало перед ним, ховаючись у чагарі або залазячи на гілля високих дерев. Тварини, що жили стадами, якимсь чином попереджали одне одного про його наближення.

Серед безкрайого океану життя лев був ніби в пустелі. Величезній силі його протистояли хитрощі, прудкість і спритність слабих істот. Хижак міг одним ударом лапи убити сайгака, онагра, вепра або антилопу нільгау. Одним стрибком він звалював додолу дикого коня чи навіть гаура. Та всі вони встигали сховатися в непролазних нетрях або загубитися в неоглядних степових просторах. І лише незліченна сила травоїдних тварин допомагали хижакові тамувати свій голод, бо в цю пору року розлогі "долини й лісові хащі роїлися дичиною.

І все-таки світання часто заставало велетня хижака без здобичі, і він, змучений марними пошуками, повертався голодний до свого лігва.

Цієї ночі лев ніяк не міг упіймати антилопу чи оленя аксиса. Річ у тім, що до його різкого звірячого духу додавався запах двох людей, який звірі одразу ж чули і, нажахані, тікали світ за очі.

Зрештою печерний лев зачаївся в засідці на узліссі, коло самого болота. Величезні квіти точили духмяний аромат. Земля пахла мускусом і перегноєм. Люди покинули звіра і теж сховалися, один у плавнях, другий у бамбуках.

Навкруг вирувало життя. Ревіли величезні земноводні. Вдалині з тупотом тікали стада. На м'яких крилах нечутно пролетіла сова. Потім показався вепр, риючи землю своїми гострими іклами. Був це незграбний звір з міцним карком і тонкими ногами. Він брів понурий і сердитий, сопучи і злісно рохкаючи.

Кабан добре знав свою силу. Сіра щетина, що вкривала його тіло, грізно стовбурчилась на всі боки. Перед ним відступали леопарди, його не зважувалися займати гієни, вовки і дхолі обминали його десятою дорогою. Він міг дати відсіч леву, якщо нікуди було тікати або якщо він діставав легку рану. Цього разу кабан став жертвою власної легковажності.

Вепр підійшов до плавнів, де ховався Зур, і, почувши людський дух, став як укопаний. Але цей запах нагадував йому гібона або резуса, яких йому не було чого боятися. Вепр сердито зарохкав і рушив до бамбукової купи.

Тоді Ун, щоб вигнати кабана на печерного лева, подав свій бойовий клич, тут же підхоплений Зуром.

Вепр відступив не зі страху, а з обережності. Все незрозуміле таїть у собі небезпеку: ні гібон, ані резус не здатні так репетувати.

Крик повторився.

Вепр крутнувся і гайнув просто туди, де чатував печерний лев. Попереду вродилася гігантська постать. Вепр люто намірив на неї свої міцні ікла. Але звір, що скочив йому на спину, важив більше, ніж дорослий буйвол. Кабан заточився. Величезні щелепи зімкнулися на його карку, вгризаючись у м'ясо.

Вепр жалібно захрипів, з ран ринула кров, оббризкуючи траву.

Коли печерний лев приволік вепрячу тушу в леговище, Ун хотів переконатися, наскільки міцна їхня Спілка з хижаком-гігантом. Він узяв сокиру, відрубав од туші стегно, і лев не перешкоджав йому.

Люди збагнули, що віднині їхня сила дорівнює силі цілого племені.

Багато разів Ун і Зур полювали зі своїм могутнім спільником. Часто їм доводилося забиратися далеко від печери: розполохана грізним мешканцем скелястого пасма дичина поступово покидала околиці.

Проте Ун усе мріяв про ще дальші походи. Йому не давала спокою нетерпляча допитливість. Одного ранку він сказав Зурові:

— Треба шукати нові мисливські угіддя. Восени багато тварин, очевидно, покинуть ці землі. Може, Зур захоче піти зі мною по той бік тигрячої оселі?

Зур погодився супроводжувати друга, дарма що не мав такої непосидючої вдачі, як Ун.

— Ми повинні побачити, куди тече Велика річка, — відповів він.

Ун і Зур нагострили зброю, позадимлювали м'ясо, понапікали їстівних корінців і рушили в путь, коли сонце зійшло над протилежним берегом річки, величезне й червоніше, ніж звичайно.

З жалем і журбою покидав Зур печеру. Тут він розкошував. Тут вони з Уном заприятелювали з царем звірів. Але Ун уже рвався душею на нові невідомі землі.

Опівдні, коли сонце припекло немилосердно, товариші зробили короткий привал. Увесь день мандрівники йшли, не відчуваючи ніякої тривоги. Гострий зір і нюх Уна допомагали їм обминати рептилій. Хижаки дрімали в своїх лігвах. Мандрівникам докучали тільки незчисленні комахи. Приваблені запахом м'яса, над ними з набридливим дзижчанням вилися міріади червоноголових мух. У затінку дерев кишма кишіли москіти й комарі, озброєні страшними жалами. Доводилося також остерігатися великих шершнів, чиїх шести-семи укусів було досить, щоб убити людину. А на привалах треба було уникати сусідства з колосальними термітниками.

Уже зовсім споночіло, коли мандрівники дісталися до місця злиття річки з її притокою. Ун добре знав цю притоку, йому доводилося не раз перебрідати її. Він провів Зура по кам'яній лаві, і друзі опинилися в місцях, де звичайно полюють тигри. І зразу все довкола сповнилося погрозою. Вдень лев відсипається в своєму лігві. Тут він подібний до людини: він воліє, щоб у нього було постійне житло, куди можна завжди

вернутися на нічліг. Натомість тигр нишпорить скрізь і спить там, де застане його ранок, у місцях, яких уникають інші хижаки. Спробуй-но вгадати тигрячі наміри і пройти так, щоб розминутися з ним.

Уламр і син Землі йшли далеченько один від одного, щоб більше бачити. Присутність травоїдних заспокоювала їх: ні сайгаки, ні гаури, ані антилопи не пастимуться спокійно поблизу тигрів. Але коли травоїдні по зникали, хлопці стурбувалися. До того ж на цих нових землях краєвид мінявся раз у раз: пуща раптом розступалася, щоб дати місце просторим галявинам, переліски переходили в савану й болотисті рівнини, потім знов суцільною зеленою стіною вставали бамбукові й пальмові гаї.

Ун вирішив, що безпечніше триматися якнайближче до річки, серед якої тяглися цілі архіпелаги островів. Суходіл ніби вимер, зате води кишіли від живності. Між острівцями, краючи хвилі, снували величезні гавіали. На піщаних косах жирували зграї водоплавної птиці. Гігантські пітони, скрутивши кільцями свої ковзкі тіла, дрімали в плавнях.

— Ми підходимо до тигрячого лігва! — кинув Зур упівголоса.

Ун, весь напружившись, дибав уперед. Джунглі, що були відступили від річки, знов підійшли впритул до води, наїжачені колючками й пообсновувані ліанами.

Рантом син Землі став як укопаний.

— Тут ходять на водопій тигри! — промовив він, показуючи на протолочену в гущавнику стежку.

На землі виднілися сліди, і Зур нахилився, щоб краще їх роздивитися. В ніздрі йому вдарив різкий дух.

— Вони пройшли тут зовсім недавно, — шепнув молодий ва.

По тілу його пробігло тремтіння. Ун, стурбований, скинув з плеча ратище.

У хащах тріснуло. Двоє людей скам'яніли, нерухомі, мов стовбури дерев. Тікати вже пізно. Якщо хижаки близько, сутички не уникнути. Але на стежці ніхто не показувався. Ун, втягнувши в себе легіт, що війнув з чагарів, сказав:

— Тигри ще далеко!

Вони знов рушили понад річкою, поспішаючи минути небезпечне місце. Скоро джунглі впритул наблизилися до води й узлісся стало непрохідне. Тоді молоді воїни звернули праворуч і заглибилися в бамбукові зарості.

Та ось чагарі порідшали, і мандрівники вийшли на простору галявину, де паслося кілька антилоп і буйволів. Вечоріло, і вони почали шукати місце для привалу. Проте навкруг, скільки сягало око, не було жодної височини чи скелі. Перебратися на один з численних островків теж не було змоги: галявину звідусіль обступали джунглі. Пітьма западе перше, ніж вони доберуться до води.

Зур побачив сім товстих бамбучин, які росли купою, утворюючи посередині наче сховок. Три прогалини між стовбурами були такі вузькі, що людина не могла протиснутися. Крізь дві прогалини Ун і Зур ще якось пролізли боком, але ні тигр, ані лев не зуміли б цього зробити. Зрештою, останні дві прогалини були з лікоть завширшки при основі, але поступово сходилися вгорі. Треба було позаплітати їх ліанами й галуззям до висоти, рівної подвійному Уновому зросту.

Товариші заходилися мерщій рубати ліани і молодий бамбук, що мав служити надійним захистом. Син Тура заготовлював і чухрав їх, а Зур, будівничий куди вміліший, зв'язував бамбук і переплітав його ліанами зі спритністю, властивою його одноплемінникам.

Уже смеркало, коли друзі впоралися. Край галявини не шастало жодної підозрілої тіні. Молоді воїни розклали велике вогнисько і заходилися смажити в'ялене м'ясо та корінці. Вечеря особливо їм смакувала після доброї праці. Товариші мимоволі запишалися: як добре бути людьми! Ні одна тварина, навіть з числа найкращих будівничих, не зуміла б так швидко спорудити такий затишний і надійно захищений від хижаків притулок.

Після вечері Ун і Зур посиділи в задумі на порозі нового житла. Щербатий місяць хилився до заходу, над рівниною мигтіли перші зірки. Вкотре вже Зур питав себе: хто запалює щовечора зорі? Ці ясні цяточки дивували його, вони скидаються на жаринки від палахкотючого смолоскипа. А сонце і місяць — це вже цілі багаття з полін. Але якщо вони горять так довго, то нагорі, мабуть, хтось підтримує вогонь? Зур силкувався роздивитися тих, хто підкидав дрова в небесні кострища, і ніяк не міг утямити, чому їх не видно. Він думав також про те, скільки тепла випромінює сонце. Чому це тепло сильніше вдень, коли сонце підбивається високо вгору, а не ввечері, коли сонце більшає й опускається до землі?

Такі думки швидко втомлювали і спустошували Зура. Він гнав їх геть, а потім зовсім їх забував. Але сьогодні його вразили хмари, які довго горіли після заходу сонця. В цих хмарах більше вогню, ніж у всіх багаттях, які уламри розпалювали впродовж усієї зими. І такий великий вогонь давав менше світла і тепла, ніж маленьке сонце! Зур раптом злякався своїх міркувань. Жодному безплічкові чи уламрові не спадало таких думок. Він сказав машинально:

— Що це за люди запалюють небо, коли сонце заходить?

Ун спочатку думав про тигрів, що никали десь неподалік, потім задрімав. У цьому напівсні він, проте, чув усе, що діялося навколо. Зурове питання вивело його з дрімоти. Він не дуже второпав, що має на увазі син Землі. Ун знав, що Зурові іноді спадає в голову таке, до чого іншим не додуматися.

Підвівши голову до зеніту, уламр глянув на зорі.

— Зур говорить про маленькі вогники, що світяться там нагорі?

— Та ні. Зур говорить про великі вогні, жовті й червоні, які щойно погасли на заході. Можливо, їх запалюють якісь племена? Тоді цих племен більше, ніж уламрів, кзамів і рудих карликів.

Ун наморщив чоло. Він уявив собі, як нагорі за вогненними хмарами ховаються якісь люди, і йому стало прикро.

— Небесні вогні гасить ніч, — відповів він сонним голосом. — Ніч змушує наше багаття світити ще яскравіше.

Така відповідь розчарувала сина Землі. Одначе якийсь час він ще розмірковував про вогні — небесні. А Ун уже й думати про це забув.

Вітрець свіжішав, доносячи нічні шерехи до людських вух. На галявині майнули і зникли тіні якихось звірів. Деякі зупинялися й дивилися на вогонь, який палахкотів у темряві усе яскравіше. До багаття підійшла зграйка з п'яти-шести дхолів, жадібно вдихаючи спокусливий дух смаженини. Та скоро вони позвикали. З чагарів вигулькнули дві лані й чкурнули геть по савані.

Ун зірвався на ноги, вдивляючись і дослухаючись.

— Пора нам ховатися! — прошепотів він. І додав: — Тигр близько!

Вони пролізли між бамбучинами й опинилися в схованці.

Розсунулися зарості чагарів. Великий смугастий звір показався в срібному місячному сяйві й багряних відблисках багаття. Був він завбільшки з лева, але нижчий на зріст, з гнучкішим і довшим тулубом.

Тигра уламри й безплічки боялися більше за інших хижаків, тигрячій хитрості, прудкості й люті поступається навіть лев. Махайрод не водиться по той бік гір, аз усього племені уламрів тільки Нао, старому Гунові та ще двом воїнам доводилося бачити печерного лева.

Грізно й велично сунув тигр, граючи своїм довгим тулубом. Вогнище спинило тигра. Він звів свою масивну голову, показуючи широкі, вкриті ясною шерстю груди. Очі його спалахнули зеленим вогнем. Ун і Зур ніколи не бачили такого здоровенного тигра. Хоч сина Тура охопила тривога, змусивши його кров швидше струмувати в шилах, він несамохіть замилувався могутнім звіром. Ун завжди відчував захват перед силою живих істот, навіть тоді, коли вони були його смертельні вороги.

А проте він кинув зневажливо:

— Тигр куди слабіший за печерного лева!

А Зур додав:

— Він усе одно що леопард перед нашим могутнім спільником!

Але обидва добре розуміли, що для людини тигр такий же страшний, як їхній грізний товариш, мешканець скелястого пасма.

Постоявши трохи, тигр подався до багаття, збентежений і розгублений. Як і всі дикі звірі, він страшенно боявся вогню. Якось він ледве втік від степової пожежі, спричиненої блискавкою. Але це полум'я скидалося радше на вогні, що загораються наприкінці ночі в небі. Тигр підійшов так близько, що відчув жар багаття. Він побачив язики полум'я, почув тріск хмизу й гуготіння вогню. Хижака огорнув страх. Він повернув убік і пішов в обхід, тримаючись на певній відстані від кострища. Цей маневр привів його до бамбукових заростів. Звір побачив людей і відчув їхній дух.

Тигр глухо рикнув, потім кинув протяглий мисливський клич, схожий на виття дхолів.

Ун, не вагаючись, відповів своїм бойовим кличем. Тигр здригнувся, вражений, і пильно приглянувся до небачених ворогів. Вони здалися йому слабосилими. Запах як у несміливих і безборонних істот. Та й тулуб у них був лише трохи довший від вовчого. А всі, хто наважувався протистояти хижакові, відзначалися велетенським зростом і неабиякою силою.

Проте тигр уже бував у бувальцях. Знаючи, які несподіванки приховує невідоме, він вирішив триматися обережно. Близькість вогню ще більше додавала таємничості дивним двоногим істотам.

Тигр приплентав до бамбукових заростів і обійшов їх кругом. Довгі роки полювання навчили його точно визначати відстань, що відокремлювала його від здобичі. Ось чому він умів наздоганяти свою жертву, ішли до неї залишався лише один стрибок. Звір також знав міцність бамбуку і навіть не пробував пролізти там, де прогалини між стеблами були завузькі. Минувши їх, тигр зупинився перед плетивом гілок і ліан. Пазуристою лапою він спробував розірвати це плетиво, як тут Унів спис ледве не вдарив його в ніздрі.

З глухим риком звір відступив і зупинився ні в сіх ні в тих. Ця несподівана відсіч робила невідомих супротивців ще незбагненнішими. Тигр оскаженів, з широких грудей виривався хрипкий подих. Блискавичним стрибком він звалився на зелене плетиво. Цього разу Унове ратище влучило: воно вгородилося в пащу звірові.

Тигр відчув, що стіни притулку міцні, а завзяття оборонців велике. Він знов відступив, припав до землі і став чекати.

Але година ловів ще не настала. Тигрові хотілося пити. Якби його увагу не привернув вогонь, він спершу спустився б до водопою. Невдовзі

його лють почала вщухати, і він знову відчув ту нестерпну сухість у горлянці, яку могла вгамувати лише свіжа вода.

З протяглим риком тигр звівся на ноги, двічі обійшов сховок і рушив туди, де була стежка, що вела до річки. Ун і Зур провели його поглядом.

— Він вернеться, — сказав Зур. — І, може, разом з тигрицею.

— Жодна ліана не розірвана, — відповів син Тура.

Деякий час вони міркували про небезпеку, що загрожувала їм. Одначе первісні люди не вміли довго потерпати за майбутнє. Притулок, зладжений ними на ніч, витримав напад тигра. Притулок захистить їх і від наступних наскоків. Не було навіть потреби стояти на чатах. Простягнувшись долі, вони заснули сном праведників.

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

Розділ перший

НАПАД ТИГРА

Серед ночі Ун прокинувся. Місяць уже сховався за — зеленою стіною джунглів на заході, але його невидиме проміння червонило густий туман, що клубочився над деревами. Галявину огортав попелястий присмерк. Перед купою з семи бамбуків догорало багаття, кидаючи кволі відблиски.

Спершу молодий воїн побачив довкола лише нерухомі, ніби сонні дерева. Але нюх попередив його про чиюсь присутність. Від пальмового гаю відхилилася тінь і почала скрадатися до притулку. Ун знав, навіть не напружуючи зору, що це тигр. Стурбовано і гнівно стежив він за наближенням хижака. Зненацька приплив відваги високо здійняв його груди, як здіймає ураган морські вали. Хоча тигр, він знав, набагато

сильніший за людину і хоч звір це страшний, Ун горів бажанням битися з ним. Хіба Нао не подужав сірого ведмедя і тигрицю? А сам Ун хіба не вбив махайрода, переможця носорога? Кров бухнула до голови сина Тура, але він одразу опанував себе. Обережність, успадкована від багатьох поколінь предків, остудила його запал. Ун добре розумів, що ні Нао, ні Фаум, ні волохані не зважилися б першими напасти на тигра, хіба що рятуючи свою шкуру.

До того ж прокинувся той, хто завжди утримував уламра від нерозважних вчинків. Син Землі помітив тигра, озирнувся на товариша, озброєного києм, і сказав:

— Тигр не знайшов здобичі.

— Якщо він підійде до хижі, — відповів Зур схвильованим голосом, — Ун кине в нього ратище й дротик.

— Поранити тигра небезпечно. У люті він страшніший, ніж лев.

— А якщо він так і не піде від халупи?

— Ун і Зур мають харчів на два дні.

— Зате в нас немає води. А що як до тигра прилучиться тигриця?

Зур нічого не відповів товаришеві. Він уже думав про це. Він знав, що хижаки іноді об'єднуються, щоб разом гонити здобич. По хвилі вагання він сказав:

— З самого вечора тигр блукає сам один. Тигриця, мабуть, далеко звідси.

Ун, як завжди, мало піклувався про майбутнє і тому не наполягав на своєму. Вся увага його була прикута до тигра, який підібрався вже до бамбуків на відстань півсотні ліктів. У світлі пригаслого багаття добре видно було його масивну голову з величезною пащею, облямованою цупкою щетиною вусів. Очі сяяли ще яскравіше, ніж минулого разу. Ун відчував дивну ненависть до їхнього зеленого мерехтіння. Зура тіпала лихоманка. Іноді низький розкотистий рик вихоплювався з тигрячих грудей. Хижак підійшов ще ближче, потім заходився снувати круг бамбуків з страшним, здатним довести до розпачу терпінням. Можна було подумати, що тигр чекає, чи не поширшають прогалини між стовбурами, чи не розсунеться зелене плетиво. І щоразу, коли звір наближався: до халупи, обоє людей здригалися, наче побоювалися, що сподівання тигра збудуться.

Нарешті хижак перестав блукати навколо пристановища й зачаївся в сухостої. Він терпляче стежив за схованими в халупі людьми. Іноді він позіхав, роззявляючи пащеку, і тоді у світлі багаття видно було, як блищать його ікла.

— Він і вранці не піде звідси, — кинув Ун.

Зур промовчав. Він задумливо роздивлявся дві сухі галузки скипидарного дерева. Зур любив завжди мати напохваті хмиз. Він обережно розколов одну гілочку вздовж і заходився збирати трісочки й билинки.

— Чи не збирається Зур розкласти в притулку багаття? — докірливо запитав син Тура.

— Зараз безвітря, земля довкола хижки гола, а бамбуки молоді й зелені, — зауважив молодий ва, б'ючи кресалом. — Зурові треба лише маленький вогник.

Ун не сперечався. Він дивився, як язички полум'я лижуть гілочки й билинки, а його друг тим часом запалив на цьому багаттячку крайчик смолистої галузки. Скоро вона спалахнула яскравим полум'ям. Тоді, підійшовши до однієї прогалини, син Землі жбурнув цей палахкотючий смолоскип у тигра. Полум'я описало півколо і впало в сухостій, ще не змочений ранішньої росою.

Тигр сахнувся вбік. Вогненний снаряд пронісся повз нього і зник у бур'яні. Ун затіпався від німого сміху. Зур, зосереджений, запитував себе, чи не запалити йому новий смолоскип.

У густотрав'ї блимала лише крихітна жаринка. Тигр, заспокоївшись, знову влігся на землю.

Повагавшись трошки, Зур запалив другу смолисту гілку. Та не встигла вона розгорітися, як раптом із сухостою злинув угору вогненний язик. З лютим риком тигр підхопився і ринувся вперед, аж тут Зур кинув у нього другу гілляку. Палаючий смолоскип влучив прямо в груди хижакові.

Очмарівши з жаху, тигр закрутився на місці, потім метнувся вбік. Але вогонь з сухим луском нібито гнався за звіром слідком, перескакуючи з билини на билину. Потім розсипався" снопами й оточив звіра звідусіль. Скиглячи з болю і страху, тигр прорвався крізь вогненне кільце і дременув.

— Тільки його й бачили! — заявив Зур. — Жоден звір не вертається на те місце, де обпікся.

Ун був у захваті від Зурової хитрості. Він уже не сміявся безгучно, сміх його дзвенів над галявиною, як звитяжний бойовий клич.

— Зур хитріший за старого Гуна, наймудрішого серед уламрів! — гукнув він радісно.

І його м'язиста рука обняла за плечі сина Землі. Тигр більше так і не вернувся. Ун і Зур любесенько собі проспали до самого ранку. Галявину і джунглі повив густий туман. Тиша і безгоміння панували аж до світової зорі. Потім стали з'являтися денні тварини. З річкових берегів і з незчисленних дерев навколо галявини долинув гомін пробудженого життя.

Син Тура вибрався з притулку й озирнувся. В повітрі не відчувалося ніяких підозрілих запахів. На галявину вийшли олені аксиси. Їхня поява остаточно заспокоїла уламра.

Він обернувся до Зура і сказав:

— Ми підемо далі, але спершу візьмемо на захід, щоб уникнути нової зустрічі з тигром.

Коли зійшло сонце, молоді воїни рушили в дорогу. Повільно танув нічний туман, пасма його підносилися до блідого неба й пропадали в блакиті. Тварин почало траплятися більше, і хлопці збагнули, що вони проминули нарешті мисливські угіддя тигрів.

Але Ун знову стурбовано вдихав нерухоме повітря. Давуча спека огорнула кущі й дерева. Мандрівників невідступно переслідували червоноголові мухи. Сонячне проміння, проникаючи крізь рясне листя, дошкуляло оголеній шкірі, мов укуси термітів.

— Над лісом гримітиме грім! — заявив син Землі.

Ун пристав і глянув на захід. Попереду стелилася велика галява. Вгорі світила яскрава смуга блакиті без єдиної хмарки. А проте обидва хлопці відчували невиразну тривогу, ця тривога ширилася в природі.

Вони йшли густим узліссям, тримаючись ближче до річкового берега. Опівдні буря, здавалося, все ще була далеко. Не розпалюючи

вогню, товариші з'їли без усякого смаку по кусню холодного м'яса, засмаженого напередодні, і зробили привал у затінку дерев. Відпочивати їм заважали набридливі комахи.

Вони вже лагодилися в дорогу, коли на заході почали збиратися перші хмари. Молочний серпанок поступово затягував небо. Тривожний рев буйволів і жалібний крик оленя долинули з чагарів. Серед високої трави нечутно плазували налякані кобри.

Мандрівники завагалися: чи йти далі? Але місце для привалу було обране невдало: тисячолітні дерева підносили вгору свої розлогі верхи; ґрунт під ними був надто пухкий. На джунглі от-от спаде буря, а довкола ніби тобі якийсь прихисток.

Над кронами дерев уже проносилися перші пориви вітру з гомоном, подібним до реву гірського потоку. Листя закручувалося в штопор. Потім западала густа, давуча тиша. До зеніту, поступово темніючи, підносився щільний мур хмаровиння; його краї зловісно світилися. Потім над зеленим морем дерев заблимали зірниці, заливаючи все мертвотним світлом. Щоправда, вони спалахували дуже далеко, і грім ще не підпряг свого голосу до грозового гуркоту. Коли ж стіна хмаровиння сягнула зеніту й почала замощувати східну половину неба, жах прикував до землі все живе. Лише вряди-годи можна було побачити, як поспішав зашитися в свою нору наляканий звір або як лізла ховатися в тріщину кори якась кузька. І рослини, і звірі чекали тривожно, що принесе буря: оживить лісове життя чи спустошить?

Ун і Зур знали, яка страшна для всього живого лють розбурханих стихій. Ун озирався навколо в пошуках якогось прихистку, а Зур усе поглядав на небо й запитував себе: які чудовиська бісяться там, за хмарами? Ось уже здалеку доносився їхній глухий рик. З відстані цей рев лунав особливо грізно, здавалося, за горбами подають свій голос леви. Потім це ревіння стало оглушливим, а сяйво блискавок нестерпним. Залопотів по листю дощ. Скоро від його струменів по землі з гуркотом ринули потоки. Над головами хлопців безперестану гримів

грім. Зненацька джунглі розступилися, і воїни побачили перед собою озеро, оточене драговинним. Притулку все ще не траплялося.

Під баньянову крону, де спинилися Ун і Зур, забрався леопард. Згори чувся лемент мавп тонкотілів. Дощ припустив. Здавалося, з неба, прорвавши всі гаті, спадає цілий океан. Від безперервних блискавиць у повітрі тхнуло сіркою. Лютими шквалами налітав вітер. За годину вода в озері піднялася й по вінця залила прибережні багнища. Невдовзі одне болото вийшло з берегів і почало затоплювати узлісся.

Мандрівники відступили в чагарі пралісу, але вода прибувала звідусіль. Рев потоків зливався з гуркотом урагану й громовими розкотами. Ун і Зур, тікаючи від повені, побігли світ за очі. Тільки-но вони уникали одного валу, як уже котився інший. Ун гнав, наче лошак, Зур біг слідом, згинаючись у три погибелі. Безплічко незграбно, як усі його одноплемінники, чалапав по болоту. Нарешті відстань між утікачами і прибоєм почала більшати. Але хлопці не зупиняли бігу, сподіваючись дістатися до річкових берегів.

Вони перетинали галявини, продиралися крізь бамбукові й пальмові гаї, рвали плетиво ліан. Повноводе болото змусило їх звернути на північ.

Злива вщухла. Вітер уже не завивав так скажено.

Нарешті молоді воїни вискочили на галявину, де котив потік, і спинилися біля води, щоб побачити — чи не глибоко.

Аж тут блискавка, вдаривши, звалила купу ебенових дерев на тому березі.

З-під бурелому вихопилося чиєсь в'юнке довгасте тіло. Ун і Зур одразу впізнали тигра. Очманівши з жаху, звір кілька хвилин метушився по берегу, потім зупинився й побачив двоногих істот.

Ун чуттям угадав, що перед ними той самий тигр, який шастав минулої ночі біля їхнього пристановища. Зур же переконався в цьому, тільки-но угледів на грудях у звіра рудувату пляму паленини.

Тигр теж упізнав своїх таємничих двоногих суперників, згадав вогонь багаття, згадав палахкотючий смолоскип, кинутий йому в груди, пожежу в сухостої, коли він мало не загинув. Дивним випадком хижак здибався з цими загадковими істотами саме тоді, коли інший, ще страшніший вогонь скосив на його очах групу ебенових дерев. Хижак стояв якусь мить непорушно.

Уся трійця закам'яніла. Тигр був за два ступені — тікати вже пізно. Доведеться битися.

Ун уже зірвав з плеча ратище. Обачний Зур, розуміючи, що відступом вони б накликали на себе погоню, теж наготувався до бою.

Він перший кинув у звіра, свою зброю. Просвистівши над гомінкими водами потоку, дротик впився під праве око тигрові. З лютим риком хижак ринувся вперед. Але, засліплений кров'ю, не зумів стрибнути своїм точним смертоносним стрибком. Довгасте в'юнке тигряче тіло, не дістався берега, шубовснуло в воду. Обкрутившись кілька разів, хижак добрався до берега й зачепився за нього передніми лапами. Ун порвався вперед, але його ратище, замість вгородитися в тигряче плече, вдарилося в його широкі груди. Тигр вискочив на берет і кинувся в атаку. Він помітно накульгував, його рухи були сповільнені. Другий дротик, кинутий Зуром, уп'явся в бік хижакові, тоді як син Тура гамселив києм по карку.

Потім, замахнувшись кийками, друзі налаштувалися до вирішальної сутички. Важкий дубовий окоренок упав на широкий тигрячий лоб. Зур, зайшовши збоку, торохнув звіра по шийних хребцях. Пазуриста лапа роздерла шкіру на грудях уламрові, але той сахнувся вбік, і пазури лише дряпнули тулуб. Тим часом довбня, обрушившись на голову звірові,

відбила його стрибок. І перш ніж хижак прочумався, довбешка втретє опустилася на тигра з такою силою, що той упав і ноги відкинув.

Вістря дротика, вп'явшись прямо в тигряче серце, обірвало його життя.

Розділ другий

ЛІСОВИКИ

Наступні дні проминули без усяких пригод. Молоді воїни хоробро просувалися по нових землях, зрошених широкою, мов озеро, річкою. Радість відкриття незвіданого не залишала в їхніх серцях місця для страху перед можливими небезпеками. Вони робили привад у пущі і на річковому березі, в тріщині скелі і в дуплі вікового дерева, а іноді в непролазних нетрищах з такими здоровенними колючками, що, прорубавши в них прохід і затуливши отвір, можна було спати а не боячись хижаків.

Та ось на шляху їм трапилося велике озеро. Щоб обійти його, вони збочили від русла річки і вийшли до гірського хребта. Гори були невисокі. Менше ніж за півдня вони вже опинилися нагорі. Просторе плато, вкрите саваною, а далі лісом, тяглося з північного сходу на південний захід. На краю його підносився гірський кряж, з якого збігали дві річки, живлячи нове озеро.

Сонце вже сідало, коли Ун і Зур дісталися до лісу. Розколина в порфіровому бескиді дала їм притулок — вони лише завалили гіллям вхід. Потім на узліссі розклали велике багаття й заходилися смажити м'ясо впольованої ігуани. На плато жарота допікала менше, ніж на рівнині. З сусідніх гір віяв, приємно студячи тіло, вітрець. Після задушливих тропічних ночей у джунглях, двоє людей тішилося прохолодою, що нагадувала їм про вечори в рідному таборі. Повітря давало їм таку саму насолоду, як смачна їжа. Лісовий шум скидався на

дзюркіт далекого струмка. З чагарів вряди-годи чулося нявкання хижака, лиховісний регіт гієни й виття дхолів.

Раптом у повітрі залунали крики, і між стовбурами дерев замайоріли чудні постаті. Вони нагадували собак, а також рудих карликів. Дуже виразні обличчя освітлювалися округлими, близько посадженими очима. Всі чотири лапи у них були схожі на людські руки.

Ун і Зур миттю впізнали їх. Були це мавпи резуси, вкриті густою шерстю, зеленавою на спині й рудастою на грудях, з червоними, ніби вечірнє сонце, лицями. Вони витріщилися на вогонь.

Син Землі не відчував до них огиди. До певної міри він вважав цих мавп подібними до себе, так само як і людожерів. Ун був такої ж думки. У своїх мандрах по нових землях молоді воїни часто зустрічалися з цими мавпами і знали, що вони нешкідливі. Проте саме через схожість з рудими карликами резуси будили в мандрівників мимовільну підозру.

В останньому світлі дня можна було роздивитися на деревах з півдесятка резусів. Намилувавшись вогнем, мавпи притьмом перескакували з гілки на гілку і з дерева на дерево, потім зупинялись і знову ловили витрішки.

Нарешті великий самець, завбільшки з старого вовка, поволі зліз додолу й рушив до багаття. Пройшовши десяток кроків, він пристав і ніжно й жалібно закричав, очевидно кличучи когось.

Ун уже був схопився за ратище, згадавши підступне поводження рудих карликів, які були ненабагато більші за резусів. Але, почувши мавпяче квиління, воїн відклав спис. Постоявши трохи, резус знов ступив кілька кроків уперед. Потім зупинився, очевидно, вже остаточно — його тримали на місці страх і цікавість.

Від савани долинуло протягле виття. Наверху найближчого горба показалося троє вовків. Вітер віяв у їхній бік, і ні люди, ані резуси не помітили підходу хижаків.

Резус метнувся назад до лісу. Але найпроворніший з вовків кинувся йому навперейми, тоді як інші забігли так, щоб відрізати здобич від лісу. Вільним залишався тільки шлях до вогню. Якусь хвилю велика мавпа стояла ні в сих ні в тих, тоді як її родичі розпачливо верещали. Резус повернув злякане лице до людей, побачив, що вовки стискають свій трикутник і, збезумілий, кинувся до кострища.

Коли мавпа підбігла до вогню, вовки майже наздоганяли її. Передній вовк був уже зовсім близько. Резус несамовито закричав. Між страшними язиками полум'я і лютими хижаками не залишалося вільного простору. Мавпа відчувала вже зовсім поруч холодний повів смерті. Повернувши голову до лісу, вона тужливо подивилася на зелений океан листя, де так легко було втекти від переслідувачів. Потім її повні розпачу очі вдруге звернулися до людей, благаючи про порятунок.

Зур не міг спокійно спостерігати цю драматичну сцену. 8 дротиком напереваги він кинувся назустріч резусові. Вовк позадкував перед дивною двоногою істотою. Ун і собі випростався на повен зріст. Вовки люто завили. Хижо щирячи зуби, вони трималися на певній відстані, вдаючи, ніби збираються напасти.

Ун зневажливо кинув у них каменюку. Гранітний уламок влучив найближчого вовка в плече. Хижак вернувся до своїх товаришів.

— Вовки не заслуговують удару ратищем або дротиком, — мовив глузливо син Тура.

Збурені мавпи, як і раніше, стрибали й верещали серед густолистя на узліссі. А резус, завмерши на місці, з жахом дивився на своїх рятівників. Його довгі руки тремтіли. Страх прикував його до землі: він

боявся вогню, боявся вовків, боявся і цих незнайомих двоногих істот, чиї постаті були такі прямі, а голоси так відрізнялися від голосів лісових чи степових мешканців.

Але поступово серце його стало битися рівніше. Круглі очі вже не так недовірливо дивилися на людей. Резус почав заспокоюватися: якщо дужчий не вдарив слабшого зразу, то слабший думає, що дужчий взагалі не вдарить його. Тепер він боявся тільки вогню і вовків. Але вогонь багаття залишався на місці і полум'я не переступало за невидиму межу. Тому мавпа скоро перестала лякатись і вогню.

Відігнавши хижаків, Ун і Зур з цікавістю подивилися на свого гостя. Він сидів на землі, наче дитина; схожість доповнювали маленькі ручки й плескаті груди.

— Вовки не з'їдять зеленого карлика! — засміявся Ун. Від його сміху мавпа підскочила.

Коли вони підступили ближче, резус знов затремтів. Але повільні рухи і лагідні голоси людей заспокоїли його. Резус відчув довіру й симпатію до цих незвичайних істот. Уну й Зурові теж було приємно взяти слабосилого товариша людини під свій захист.

Час збігав. Вовки все ще сиділи віддалік і чатували на здобич. Врядигоди вони починали вити з досади на вогонь, людей, на те, що здобич утекла від них, утекла не сама, а через непередбачене втручання цих незнайомих двоногих істот.

Нарешті вовки пішли. В пітьмі розтанули їхні темні постаті. Тепер вони були з підвітряного боку, і якби спробували ще раз підкрастися до вогнища, їх напевне помітили б.

Своїх нових друзів резус покинув не зразу. До вогню він уже почав звикати. Вітер з гір ставав холодним. Чисте бездонне небо наче вбирало

в себе земне тепло. Наслідуючи людей, мавпа залюбки грілася в теплому подиху багаття.

Нарешті резус тихо скрикнув, глипнув на людей і побіг до узлісся.

Ун і Зур пошкодували, що він пішов.

Наступного дня молоді воїни заглибились у ліс. Вони дивувались — які навколо високі дерева й кущі. Гаддя траплялося тут менше, ніж на рівнині. На верхів'ях дерев голосно крякали зграї білоголових круків. На лісових галявинах раз у раз мелькали гаури. В розвилках товстих гілок показувалися чорні ведмеді. Іноді в надвечір'я віддалік з'являвся леопард, не зважуючись, проте, нападати на людей. Потім почали траплятися зграї мавп тонкотілів, хвостатих і бородатих. Гронами вони звішувалися з гілля й верещали, радіючи тому, що їх багато і що в гурті нема кого боятися.

На четверту ніч У нові ніздрі вловили незвичайний дух. Жоден запах з часу їхнього походу на нових землях не скидався так виразно на людський. Син Тура здригнувся. Від збудження волосся в нього стало сторч. Жоден інший запах — запах тигра, махайрода чи навіть печерного лева — не здавався йому таким страшним.

Щоб не дати захопити себе зненацька, Ун розбудив товариша. Обидва прислухалися і принюхувалися, вдихаючи на повні груди нічне повітря. Проте молодий ва не мав такого гострого нюху, як уламр, і вловлював лише невиразні повіви. Зате Ун, роздимаючи ніздрі, упевнено сказав:

— Дух нагадує дух кзамів.

Кзами були найжорстокішими з усіх людських племен, відомих Унові й Зурові. На їхніх лицях і тулубах кущиками росло цупке рудувате волосся, схоже на шерсть лисиці. Руки були довжелезні, як у древолазів,

а ноги криві й куці, з величезними пальцями, Вони з'їдали полонених уламрів і переловили всіх безплічків, уцілілих після битви з рудими карликами.

Поступово запах слабнув. Очевидно, загадкові істоти пішли геть. Але потім дух знов різко посилився, і Зур прошепотів:

— Син Тура не помилився. Це нагадує запах ксамів.

Ун задихав частіше, серце в нього тенькнуло. Біля ніг лежав його кий. Він схопив ратище, ладний метнути його в першого-ліпшого напасника.

Тепер Ун був певен, що перед ним таїться же один незнайомець. Запах ішов з двох боків. Він сказав:

— Вони нас бачать, а ми їх ні. Треба, щоб ми теж їх побачили!

Вайлуватіший, ніж уламр, Зур вагався.

— Нас освітлює вогонь, — вів далі Ун.

Він підняв з землі кий. Молодий ва вдивився ще раз у кромішню пітьму, але нічого не розгледів і, знаючи, що незнайомці можуть щохвилини наскочити на них зненацька, погодився з товаришем.

Син Тура рішуче пішов уперед. Зур мовчки поплентав слідом. Низько нагнувшись, роздивляючись кожну нерівність ґрунту, вони зупинялися раз у раз. Ун, чиї чуття були гостріші, напружував зір, слух і нюх. В одній руці він тримав довбню, у другій ратище й дротики. Вени все йшли, а запахи не зникали. Невдовзі уламр переконався, що невідомих істот було дві.

Щось шелеснуло. Кущ на їхніх очах захитався, почулося легке лопотіння ніг. Ун і Зур встигли зауважити чиюсь невиразну постать, вертикальну чи горизонтальну — не розібрати. Одне безперечно — бігла двонога істота. Ні резус, ні тонкотіл, ні навіть гібон не могли так лопотіти по землі.

Ун сказав упівголоса:

— Це люди!

З несподіванки вони отетеріли. Пітьма знову стала — і погрозливою. І тут перед лицем цієї небезпеки Ун кинув і у ніч свій бойовий клич. Тоді пролопотіли інші кроки, осторонь перших. Скоро людська хода і запахи віддалились. Уламр кинувся в темряву, але заплутався в ліанах, а потім ускочдав у калюжу. Зур запитав:

— Навіщо Ун кинув бойовий клич? Може, щ люди не хочуть битися,

— їхній запах нагадує запах кзамів!

— Запах синьолюдків теж подібний до запаху кзамів.

Це зауваження вразило Уна. З обачності він постояв кілька хвилин, потім вдихнув ніздрями нічне повітря і мовив:

— Вони далекої

— Вони знають ліс, а ми ні, — озвався Зур. — Цієї ночі ми їх не побачимо. Треба чекати до ранку.

Ун промовчав. Одійшовши вбік, він ліг і припав вухам до землі. Зразу стало добре чути нічні шерехи, і серед них син Тура ледве розрізнив

тупіт міг таємничих людей. Невдовзі тулії завмер. Долинало лише далеке дзявкання дхолів.

— Лісовики побоялися битися, — зауважив Ун, підводячись з землі. — Чи, може, вони пішли попередити плем'я.

Вони вернулися до багаття ж підкинули хмизу в вогонь. Серця в обох стискалися тривожно.

Тиша запала в лісі. Небезпека рантом здалася зовсім далекою. Уламр уклався спати, а Зур лишився на чатах біля багаття. Вій сидів і дивився на червові язики полум'я.

Вранці Уж і Зур довго згадали: продовжувати мандри чи вернутися назад. Обережний Зур хотів знов попасти на берег річки біля гірського пасма, де сусідство з печерним левом робило їх невразливими для ворогів. Але завзятому Унові не подобалася сама думка про відступ.

— Якщо ми повернемося назад, лісовики можуть погнатися за нами. А потім — хтозна, чи нема людей у тих лісах, де ми пройшли?

По щирості сказати, Зур теж так думав. Він знав, що люди люблять кочувати з місця на місце більше, ніж шакали, вовки і дхолі. Лише птахи покривають ще більші відстані. Якщо їм досі в© траплялося людей на шляху, це не означає, що їх не було ні ліворуч, щ праворуч і що вони не зустрінуть людей, коли підуть назад.

Зур погодився ризикнути. Передбачливіший за товариша, він не любив битися, але мужності йому не позичати. До того ж поступався він завжди охочіш, ніж Ун. Як усі його одноплемінники, він був заражений фаталізмом. Зурові й досі не вірилося, що він один уцілів після битви з рудими карликами. Якби не Ун, молодий ва відчував би себе зовсім самотнім на світі. Всі радощі життя для нього пов'язувалися з дружбою

сина Тура. Зур скорше погодився б загинути, ніж жити без свого приятеля.

День проминув спокійно. Ввечері, коли мандрівники отаборилися, вони не помітили, щоб за ними хто стежив.

Ун і Зур були в лісових нетрях. У тому місці, де вони зупинилися, блискавка спопелила кілька дерев і випалила траву. Три сланцеві брили, розміщені одна попри одну, становили надійний притулок. Довелося тільки зробити завали з колючого гілля. Ун і Зур спекли на вогні оленяче стегно — оленина особливо смакувала їм. Після вечері вони поснули під зоряним небом.

Уже світало, коли Ун прокинувся і побачив, що ва, повернувши голову на схід, пильно прислухається.

— Зур чує ходу лева чи тигра?

Ун не знав. Здається, він знов уловлює підозрілий запах. Ун втягнув ніздрями повітря і погодився:

— Вернулися лісовики.

Вибравшись за колючий завал, він побрів на південь. Запах звітрів; це був тільки слід, залишений у повітрі таємничими людьми. Гнатися за ними в пітьмі марна річ. Товариші вернулися в притулок і почали чекати ранку.

На сході розливалася попеляста зоря. Защебетала медовим голосом якась пташка. Крізь кучугури хмар пробилося перше сонячне проміння й підпалило небо. Здавалося, серед лісу народжуються і вмирають бурштинові озера, смарагдові річки й пурпурові гори. Та ось крізь велетенські крони випливло червонясте кружало сонця.

Ва з уламром одразу вибралися в дорогу. Вони простували на південь, горячи нетерпінням розгадати загадку, що мучила їх. Невідомість здавалася їм страшніша за всяку небезпеку. Інстинкт підказував молодим воїнам, що треба неодмінно з'ясувати, хто ж такі ці незнайомці і як захищатися від них. Унове завзяття врівноважувала Зурова розсудливість.

Вони йшли дуже швидко, майже не зустрічаючи на шляху перешкод. Стежки в цьому кутку лісу, здавалося, протоптали люди, які не раз ходили тут.

Ун усе ще відчував незнайомий запах. Довгий час цей запах залишався слабким і ледь уловимим, але опівдні раптом різко посилився. Ун, огорнутий нетерпінням, наддав ходи.

Ліс поступово рідшав. Ось відкрилася галявина, поросла окремими купами дерев, кущиками, папороттю. Тут і там виблискували болітця.

Ун зупинився нерішуче; у ніздрі йому вдарив густий дух, і він раптово скрикнув: на землі виднілися свіжі сліди. Можна було відрізнити відбиток широкої ступні з п'ятьма пальцями, подібний більше до відбитку людської ноги, ніж до сліду дріопітека.

Схилившись до землі, син Тура довго вивчав сліди і нарешті заявив:

— Лісовики недалеко. Вони ще не встигли дістатися до краю галявини.

Друзі знов рушили вперед. Серця в них швидко билися. Вони не минали жодного дерева, жодного куща, не оглянувши його. Пройшовши три-чотири тисячі кроків, Ун спинився як укопаний і, показуючи на зарості мастикових дерев, сказав тихо:

— Вони тут!

Молоді воїни здригнулися. Їхню дружбу чекало нове випробування. Про силу ворога вони нічого не знали. Унові було лише відомо, що їх двоє. Якщо себе він вважав рівним Нао, найдужчому серед уламрів, то Зур був у числі найслабших. Інші воїни були озброєні краще, ніж син Землі, та й бігали вони швидше за нього. Треба уникнути ближнього бою. Якщо у лісовиків нема пращ для дротиків, то перевага буде на боці уламра і ва.

— Чи готовий Зур битися? — запитав Ун з лагідною турботою в голосі.

— Зур готовий. Але спершу треба спробувати укласти спілку з лісовиками, як безплічки уклали колись спілку з уламрами.

— Обидва племені ворогували з рудими карликами!

Бажаючи прийняти перший удар на себе, Ун виступив уперед. Назустріч невідомій небезпеці штовхав його страх за товаришеве життя.

Просунувшись ще на сотню ліктів, Ун і Зур почали бродити серед мастикових дерев, надовго спиняючись і досліджуючи кожну прогалину у вітті. Але за масою зеленого листя важко було щось побачити.

Зрештою уламр не витримав і гукнув:

— Лісовики думають, що вони поховалися, але їхній притулок викрито. Ун і Зур дужі. Вони вбили махайрода й тигра!

Джунглі німували. Хоч би тобі звук у відповідь, — нічого, окрім шелесту вітерця, дзижчання червоноголових мух та далекого пташиного щебету.

Нарешті уламр крикнув зичним голосом:

— В уламрів нюх, як у шакалів, а слух, як у вовків! Двоє лісовиків ховаються за мастиковими деревами!

Зграя жовтоголових журавлів, спустившись над болітцем, посідала в заростях лотоса. Угорі над вершинами дерев ширяв сокіл. Удалечині пробігало стадо легконогих антилоп, осяяне нестерпно яскравим промінням сонця, що випалило траву.

Страх, обережність чи хитрість усе ще змушували незнайомців мовчати.

Ун налаштувався кинути дротик. Але, передумавши, зрізав кілька гілочок і заходився рівняти їх. Зур і собі взявся до цієї роботи.

Впоравшись, вони не поспішали атакувати. Зур, як завжди, волів виждати. Навіть Ун вагався. Проте думка про приховану загрозу ставала нестерпна для сина Тура. Він вставив гострий патик у пращу і пустив у чагарі. Гілка зникла серед густого листя.

Тричі друзі поновлювали свої спроби. На четвертий раз у заростях щось глухо скрикнуло, гілля розхилилося, і з-за купи мастикових дерев вийшла дивна волохата постать.

Подібно до Уна й Зура, вона стояла на задніх ногах. Спина була зігнута горбом, плечі, майже такі самі вузькі, як у ва, похилені вперед. Груди випиналися під кутом, як у собаки. Масивну голову з величезними щелепами і низьким спадистим лобом прикрашали гострі вуха, чи то шакалячі, чи то людські. Від лоба до потилиці тягнулося пасмо волосся, обабіч якого стирчали короткі й рідкі кущики заросту. Руки здавалися коротшими, ніж у мавп. У правиці прибулець тримав гостру каменюку.

Тіло в нього було сухорляве і м'язисте. Зріст — нижчий за уламрів, але вищий за рудих карликів.

Кілька хвилин він дивився своїми круглими очима на молодих воїнів. Шкіра на його лобі збрижилася. Вищирені здоровенні зуби люто клацали.

Ун і Зур уважно роздивлялися постать незнайомця, вивчали його рухи. Сумнівів не залишалося: перед ними таки людина. Камінь, який гість тримав у руках, уже тесаний. Лісовик стояв на ногах куди рівніше, ніж синьолюдки. В його жестах і подобі було щось таке, чого не побачиш ні в тонкотілів, ні в резусів, ні навіть у гібонів чи дріопітеків.

Зур залишався стурбованим, проте уламр-велет після порівняння зброї незнайомця зі своїм замашним києм, дротиками, списом, а свого гігантського зросту з присадкуватою щуплою постаттю лісовика вважав, що перевага на його боці. Він підійшов до мастикового гаю трохи ближче й голосно гукнув:

— Син Тура і син Землі не збираються вбивати лісовика!

У відповідь незнайомець щось захрипів. Його голос скидався на ведмеже рикання, але в ньому вгадувалися розбірливі звуки. Слідом за першим озвався і другий голос, уже не такий басовитий. З чагарів виступила й друга постать, ще миршавіша, вузькогруда, черевата і кривонога. Відкривши рот, жінка дивилася на молодих воїнів круглими від страху очима.

Ун зайшовся сміхом. Він показав свою зброю і підняв руку, граючи могутніми біцепсами.

— Чи можуть чоловік і жінка з довгим волоссям змагатися з Уном? — сказав уламр.

Унів сміх вразив незнайомців і, мабуть, зменшив їхній страх. Тупі обличчя осяяла цікавість. Зур лагідно озвався:

— Чому б волоханям не укласти спілки з уламром і ва? Ліс великий, здобичі досить.

Він знав, що лісовики не розуміють його, але, подібно до Уна, вірив у силу людської мови. І він не помилився: волохані прислухалися до його слів з цікавістю, яка поступово переходила в довіру.

Зур замовк, проте лісовики все ще стояли, похилені вперед. Потім жінка щось пробелькотала, але в її белькоті теж відчувалися звуки людської мови. Ун знов засміявся і, кинувши зброю додолу, показав на мигах, що не збирається битися. Жінка теж засміялася хрипким, утробним сміхом, якому чоловік почав незграбно вторувати.

Потім уламр і ва рушили до мастикового гаю, взявши з собою лише кийки. Вони йшли поволі, часто приставали. Лісовики з трепетом стежили за їхнім наближенням. Двічі вони поривалися тікати, але сміх уламра втримав їх на місці. Нарешті четвірка опинилася за два' кроки одне від одного.

Хвилина була тривожна і відповідальна. На простацьких обличчях тубільців знов з'явилися страх і недовіра, їхні очі стали круглі, чола знову насупилися. Несамохіть чоловік підняв руку з гострою каменюкою, але Ун, розреготавшись, показав свою важку довбешку.

— Що може вдіяти камінчик волоханя проти замашного кия?

Ва додав протягло:

— Ун і Зур — не леви й не вовки!

Лісовики втихомирилися. Перший крок зробила жінка. Щось лопочучи по-своєму, вона торкнулася до Зурового плеча. Страшного нічого не сталося, і жінка остаточно переконалась, що їх не збираються кривдити.

Зур подав чоловікові шмат сушеного м'яса, той його жадібно з'їв. Ун пригостив жінку їстівними корінцями.

Ще задовго до кінця дня вони здружилися так, ніби разом прожили кілька місяців.

Лісовиків не лякав вогонь. Вони з цікавістю дивились, як полум'я лиже хмизняк, і скоро звикли до його тепла.

Надвечір повіяв холодний вітер. Небо було ясне й чисте, нагріта за день земля швидко прочахала, немов бажаючи віддати своє тепло далеким зіркам.

Уламр і ва раділи, дивлячись, як їхні нові друзі гріються навпочіпки біля багаття. Ця картина нагадувала мандрівникам вечори в рідному таборі. Та гуртом як-не-як було й веселіше.

Зур намагався розібрати слова й жести нових товаришів. Він уже знав, що чоловіка звати Ра, а жінка відгукується на ім'я Вао.

Зур усе допитувався, чи є в лісі інші люди і чи вони одноплемінники.

Мало-помалу ва навчився розуміти лісовиків, особливо коли вони допомагали собі на мигах.

Наступні дні зміцнили їхню приязнь. Ні чоловік, ані жінка не виявляли недовіри до хлопців. У їхній свідомості, ще примітивнішій, ніж Унова й Зурова свідомість, уже виникла звичка.

Вроджена сумирність і готовність до послуху змінялася в лісовиків люттю й жорстокістю лише у хвилини гніву чи страху. Вони скорялися перед силою безстрашного уламра і перед хитрістю обачного ва.

Гостротою чуттів лісовики не поступалися синові Тура. А крім того, вони, подібно до леопардів, бачили в темряві так само добре, як при денному світлі. Лазили по деревах вони не гірше за резусів і тонкотілів. Вони залюбки їли м'ясо, але не гребували також листям дерев і кущів, молодими пагонами, корінцями й грибами. Бігали чоловік і жінка не так прудко, як Ун, але могли змагатися з Зуром. Фізичною силою вони, може, й переважали ва, зате незмірно поступалися уламрові-велетню. Вони не мали іншої зброї, окрім гострих каменюк. Цими крем'яхами лісовики зрізали памолодь або деревну кору. Добувати й зберігати вогонь вони не вміли.

Колись дуже давно в пущах третинної епохи предки цих лісових людей навчилися вимовляти перші слова й грубо тесати крем'яхи. Їхні нащадки розселилися по всій землі. І доки одні з них навчилися користуватися вогнем, а інші мистецтву добувати його кресалом, поки кам'яне знаряддя вдосконалювалося в умілих руках, лісовики, розбещені ситою їжею і легким життям, так і залишилися на рівні своїх предків. Їхня мова, майже не змінившись протягом тисячоліть, лишалася примітивною. Навики не розвивалися. А головне, вони погано пристосовувалися до нових життєвих умов.

А проте лісовики успішно боролися з леопардами, пантерами, вовками і дхолями, які тепер рідко нападали на них. Умілі верхолази, вони були недосяжні для левів і тигрів. Невибагливі до їжі, лісовики рідко голодували і навіть узимку легко знаходили їстівні корінці й гриби. До того ж їм не доводилося потерпати від холоду, як уламрам, безплічкам, рудим карликам і ксамам, племенам, що мешкали по той бік гір, у країнах заходу і півночі.

І все ж лісовики, що населяли раніше багато лісів і пущ, поступово вимирали. Причина їхньої загибелі на сході і на півдні залишилася нез'ясована. Інші, дужчі племена, з тих, хто мав розвинутішу мову, хто вмів робити кращі знаряддя і користуватися вогнем, помалу відтіснили лісовиків з рівнин на плато. За останнє тисячоліття переможці лише двічі-тричі піднімалися сюди, але ніколи не осідали надовго. При їхній

появі люди-лемури, пойняті жахом, забилися в лісові хащі. Це були часи суворих випробувань, спогад про які довго потьмарював потім свідомість лісовиків, передаючись від роду до роду.

Ра і Вао нічого не знали про це лихоліття. Вони були молоді й ні разу не постраждали від ворожої напасті.

Кілька разів, підходячи до краю плато, вони бачили внизу на рівнині вогні далеких таборів. Але пам'ять зберегла про це лише невиразний спогад, який ожив тепер перед вогнищем, розкладеним хлопцями.

З кожним днем Зур і Вао все краще розуміли одне одного. Ва довідався, що в лісі мешкали інші лісовики, і попередив про це товариша. Син Тура вислухав цю новину з притаманною йому безтурботністю. Уклавши спілку з Ра, він був певний, що йому не доведеться мати мороки з іншими лісовиками. Ті, звичайно, не зважаться вчинити наскок. Але Зур не поділяв цієї думки. Хоча він не помічав особливої войовничості за лемурами, — Ра і Вао на хижих звірів не полювали, — лісовики, чого доброю, можуть запідозрити їх в агресивних намірах.

Якось увечері, коли язички полум'я весело пожирали хмиз, Ра і Вао блаженно сиділи почіпки коло багаття і, навчені Зуром, розважались тим, що підкладали дрова. Мисливці настромили на рожен частину ланячої туші, і вона смажилася на вогні, ширячи смачний дух. Поруч на плескатому камені пеклися гриби. Крізь листя дерев витикалися роги молодика, викувані на зоряному небі.

Коли м'ясо й гриби засмажились, Ун віддав, частину лісовикам, а решту поділив навпіл з товаришем. Хоча цього вечора їхній притулок був не дуже надійним, люди відчували себе в безпеці. Табір оточували височенні дерева з гладенькими стовбурами. Для тигра такі дерева були недосяжні, а люди завжди встигли б видряпатися на них, перше ніж хижак кинеться в атаку.

Година була тиха й погідна. Недовіра більше не різнила суворих напівдиких людей, ладних гуртом відбити будь-який напад. Люди блаженствували в здоров'ї і в ситості

Зненацька Ун і Ра, а потім Ва здригнулися. Вітерець доніс незнайомий, ледь уловимий запах. Ра і Вао засміялися дивним сміхом. Уламр, стурбований, обернувся до Зура:

— До нас наближаються нові люди.

Ва й собі обернувся до жінки. Похиливши голову, вона вдивлялася в пітьму своїми зіркими очима. Зур торкнув її за плече і словами и знаками запитав, кого вона бачить. Запитання було поставлене ясно, і збагнути його можна було одразу. Вао, кивнувши головою, витягла вперед обидві руни і ствердно буркнула,

— Ун каже правду, — озвався сан Землі — Прийшли нові лісовики.

Уламр схопився на ноги. Ра майнув у зарості високої трави. Запала хвилина замішання. Унове обличчя виражало недовіру. Зур похнюпив голову. Ра спробував утекти, але Зур покликав його назад. На лиці лісовика з'явився вираз невпевненості. Він був явно розгублений. Ра поривався бігти назустріч одноплемінникам, але боявся розгнівити Уна.

По хвилі вагання син Тура схопив свою зброю і рішуче подався назустріч незнайомим запахам. Вони ставали все дужчими. Молодий воїн підрахував, що в заростях ховається не менше шести-семи душ. Він наддав ходи. Якусь мить запахи були зовсім близько, потім почали розвіюватися.

У попелястому світлі зірок, що соталося кріль листя, уламр угледів кілька силуетів. Вони тут же пропали в пітьмі. Ун кинувся щодуху наздоганяти, але застряв у підліску. Раптом уламр став як укопаний. Попереду блиснула смуга води, завширшки з двісті ліктів. У берегову

трясовину стрибали звідусіль жаби; інші кумкали серед лотосів. На воді танцювала місячна стежка.

На тому боці метушилися якісь постаті. Здавалося, вони вискакують прямо з прибережних водоростей.

Ун гукнув:

— Син Тура і син Землі — спільники лісовиків!

Почувши громовий уламрів голос, втікачі спинилися й озирнулися. Потім закричали щось, потрясаючи над головою каменюками, які вони тримали в руках. Вони вже збиралися гайнути далі в південному напрямку, аж це на березі поряд з Уном з'явився Ра і покликав своїх. Показуючи на Уна, він пригортав обидві руки до грудей. Верескливі голоси відповіли йому недружним хором, руки жестикулювали безупинно. Здатність бачити в темряві дозволяла втікачам добре роздивитися постаті й обличчя лемура й уламра. Ра теж нічого не пропускав з жестів своїх родаків.

Поява на березі Зура й Вао викликала неймовірний гамір серед лісовиків. Потім раптом запала тиша.

— Яким чином волохані перебрели болото? — здивовано запитав Ун.

Обернувшись до Вао, Зур передав їй запитання. Жінка засміялася і, схопивши Уна за руку, потягла ліворуч. Тут у прозорій воді він побачив сірувату стежку, що вела від берега. Вао подала знак і ступила на стежку. Ноги її поринули в воду лише до колін. Потім вона швидко пішла цією підводною стежкою на той бік. Ун, не задумуючись, пустився слідом. Ра теж рушив за ним. Зур простував ззаду.

Якусь мить лісовики на тому березі стояли нерухомо. Потім їх знов огорнув страх. Одна жінка кинулась тікати, інші й собі сипонули хто

куди. Ра щось пронизливо верещав услід. Один чолов'яга, найкремезніший і найміцніший, пристав перший. Поступово почали спинятися інші. Вони стояли тепер довгим нерівним ланцюжком.

Коли Ун вийшов на берег, знов почалася паніка, але швидко припинилася. Ра, вибрівши з води, випередив уламра й порвався до своїх. Кремез чекав його. Це була вирішальна хвилина. Погляди всіх лісовиків були прикуті до велетенської постаті Уна. Ті, хто зустрічав раніше вогневиків, не могли пригадати серед них такого велета. Перед їхніми очима поставали сцени кривавої різанини; їхні тіла тіпала лихоманка. Але Ра, вимахуючи руками, почав переконувати їх, і лісовики поступово заспокоїлися. Ун ступив крок уперед. Кремез несамохіть позадкував, але дозволив уламрові покласти руку на своє плече. Зур, а він теж перейшов болото, навчений Вао, вже розмовляв з лісовиками на мигах.

І тоді цих бідолах огорнула невимовна радість, а може, й гордість: ще б пак — дістати в спільники такого велетня, чия сила перевищувала силу найлютіших і найстрашніших їхніх ворогів!

Перші вернулися жінки. Вони зібралися круг Уна і кремеза тісним гуртом.

Гігант уламр сміявся голосним і щасливим сміхом: як добре після стількох днів, проведених далеко від рідного табору, знов опинитися серед людей!

Розділ третій

ВОГНЕВИКИ

Кілька тижнів Ун і Зур разом з новими приятелями мандрували крізь пущу. Життя було привільне. Лісовики легко відшукували в чагарях

джерела, викопували їстівні корінці, добували осереддя з сагової пальми, відчували здалеку наближення хижаків.

Увечері, сидячи коло багаття, вони тішилися відчуттям цілковитої безпеки. Лісовики вже не боялися нападу диких звірів. Ун і Зур зладили здоровенні довбні й гострі кам'яні сокири для своїх нових друзів. Незабаром лісовики навчилися досить спритно орудувати ними і тепер на чолі з уламром ладні буди дати відсіч будь-якому хижакові. Подібно до мавп тонкотілів, вони жили стадним життям і в гурті становили грізну силу. Лісовики дуже добре ставилися одне до одного. Беззастережна відданість, яку ці сіроми відчували до Уна, межувала з обожнюванням. Низькорослі людці захоплено милувалися могутнім станом і м'язистими руками сина Тура. Його громовий голос викликав у них захват.

Вечорами, коли мідні відблиски вогню танцювали на травах і осявали високі зелені склепіння, лісовики з радісними вигуками гуртувалися довкола уламра. Усе, що страшило їх в огневиків, тут, навпаки, обіцяло їм безпеку. Раділи вони й дружбі з Зуром. Лісовики вже встигли переконатися в його винахідливості. Вони знали, що його порад завжди слухає велет уламр. Він краще за Уна розбирав їхні шести і мову. Та Зура лісовики любили як рівню собі. Уна ж вони боготворили, ніби той був верховною істотою.

У міру просування на південь лісовики почали виявляти якусь чудну нерішучість, сказати б, побоювання. Вао пояснила, що вони наближаються до узлісся. Плато помалу знижувалося. Клімат ставав гарячішим. Пішли баньяни, пальми, бамбуки, ліани та інша тропічна рослинність.

Якось під обід вони вийшли до майже прямовисної кручі. Внизу вузьким виярком котив бурчак. Протилежний берег здіймався так само круто, хоча був куди нижчий за той, де стояв їхній загін. За ним, скільки сягало око, стелилася савана, перемежована острівцями чагарників.

Лісовики, причаївшись у кущах, пильно роздивлялися протилежний берег. Зур, перемовившись з Вао, сказав синові Тура:

— Це земля вогневиків!

Ун з ворожою цікавістю оглянув савану. Зур додав:

— Коли вогневики приходять до лісу, вони вбивають лісовиків і поїдають їх, мов оленів або антилоп.

Уламр спалахнув гнівом. Він згадав лютих людожерів кзамів, в яких Нао викрав колись вогонь.

Для привалу місцина була дуже зручна. В бескиді видніла глибока печера, вхід до якої можна було легко оборонити від напасників. Перед печерою розстилався майданчик, де можна було розкласти багаття. Густі чагарі робили його невидимим з другого берега. З допомогою лісовиків Ун і Зур заходилися зміцнювати вхід до печери. Надвечір ця своєрідна фортеця уже могла витримати навалу і трьох десятків людей.

Син Тура заявив:

— Ун, Зур і лісовики тепер дужчі за вогневиків!

І зайшовся голосним, звитяжним сміхом, заражаючи своїми веселощами всіх інших.

Гірський потік відбивав у своїх водах пурпурову кулю призахідного сонця. Хмари палали казковими барвами. Здавалося, на заході здіймаються червоні скелі, такі, як на півночі, там, де жило колись плем'я ва. А то вся савана ніби зацвітала скабіозами. Потім раптом розверзалися провалля з сірчаними ребрами. Нарешті барви зблякли, і в присмерку вогонь багаття видався людям особливо гарним. Вітрець куйовдив вогненні язики, весело потріскував хмизняк, до неба шугали

іскри. На вечерю для всього загону смажилася ціла оленяча туша. Лісовики під наглядом Зура пекли на плескатому камені боби, корінці та гриби.

Уже довечерювали, коли Ра — він сидів ближче до урвища — схопився на ноги, й щось пробурмотів. Рука його показувала на другий берег.

Ун і Зур пролізли крізь чагарі, визирнули з-за кущів і аж здригнулися: ліворуч від їхнього табору, на тому боці, блимав вогник. Він був ще зовсім кволий, ледве видний з купи хмизу. Скоро полум'я розгорілося, до неба злинули червоні язики. По землі стелився рудий дим. Відтісняючи темряву, полум'я росло й ширилося. Навколишній степ осявали його відблиски. Видно було, як коло багаття пораються люди. В хисткому світлі їхні постаті то чорніли, то червоніли.

До Уна прилучилися всі лісовики. Розсунувши гілля, вони вогняними очима стежили за своїми одвічними ворогами, раз у раз тіпаючись зі страху. Найстарші згадували панічну втечу крізь пущу, трупи родаків, забитих ударом рогатини чи кам'яної сокири.

Багаття вогневиків розгорілося, і тепер Ун міг докладно роздивитися їхній табір. Він бачив, як вогневики на-стромляли на патики шматки дичини і смажили їх на вогні. Ворогів було семеро, всі чоловіки. Очевидно, це був мисливський загін, такі загони існували в багатьох первісних племен: ксамів, рудих карликів, у самих уламрів, а колись і в безплічків. Один мисливець гартував на вогні вістря рогатини. Здавалося, вогневики й гадки не мали, що на протилежному березі теж горить кострище, їхній табір лежав нижче за табір Уна й Зура. До того ж хащі закривали багаття суцільною стіною. Але скоро Ун збагнув, що вогневики щось помітили. То той, то той мисливець оберталися до кручі й пильно дивилися вгору.

— Вони бачать світло нашого багаття! — зауважив Зур.

Спокій ворогів здивував його. Мабуть, вогневики думали, що в печері інший загін їхніх одноплемінників.

Уламр став розпитувати Вао. Вона показала рукою на пониззя, потім на верхів'я річки і пояснила, що переправи близько нема. Течія така бурхлива, що ні людина, ані звір не можуть перехопитися вплав. Треба йти цілу, ніч до ранку, щоб дістатися до ворожої стоянки. Отже, обидві сторони могли на якийсь час почуватися цілком безпечно.

Довго ще спостерігав Ун цих істот, чий спосіб життя був ближчий до уламрів, ніж до лісовиків. Водночас вони дуже скидалися на одвічних ворогів його племені, лютих людожерів кзамів.

Хоч відстань між їхніми таборами була чимала, Ун чітко бачив куці криві ноги й довгасті тулуби вогневиків. Він лиш не міг досить ясно розгледіти їхні голови, масивніші, ніж у кзамів, з важкими щелепами і величезними надбрів'ями.

— Цієї ночі вогневики на нас не нападуть, — озвався нарешті Ун. — Але чи зважаться вони напасти завтра?

Страху перед наступною сутичкою не було в. мужньому серці сина Тура. Він вірив у перемогу. Нехай лісовики поступаються фізичною силою, зате їх куди більше, ніж вогневиків. А крім того, уламр сподівався на свою власну силу і на Зурові хитрощі.

— Чи мають вогневики ратища й дротики? — запитав він.

Син Землі знову звернувся до Вао. Та не зразу втямила, про що її питають, а потім передала запитання своєму найстаршому одноплемінникові.

— Вони кидають каміння, — промовив Зур, коли розібрався нарешті в белькотанні й жестикуляції лісовиків.

— І не вміють добувати вогонь! — звитяжно вигукнув Ун.

І він показав на два вогники, що блимали на певній відстані від багаття, обкладені камінчиками. Якщо вбити цей вогонь, як вороги вбили колись вогонь уламрів (до того, як Нао узнав таємницю добування вогню від ва), вогневикам доведеться вернутися до своїх одноплемінників.

Ніч проминула без пригод. Ун, а він вартував перший, міг легко стежити за ворогами. Місяць цього вечора зайшов пізніше, ніж напередодні. Водночас з уламром несли варту двоє лісовиків. Вони вже визнавали необхідність варти і змінювали один одного, коли їм загрожувала небезпека. Чи ж треба говорити про те, яку загрозу становили для них вогневики?

Коли на варту заступив Зур, місяць уже зайшов за обрій. Багаття на тому березі пригасало, кидаючи навкруг лише кволі відблиски. Всі ворожі воїни позасинали. Лише дозорець ходив по табору. Видно було, як його тінь снувала туди-сюди у напівтемряві. Невдовзі Зур перестав бачити вартового, але зіркий Ра стежив за ворогом попри відстань і морок.

Нічні години тяглися поволі. Міріади небесних світил хилилися на захід. Інші безперервно народжувалися на східній половині неба й піднімалися до зеніту. Лише на півночі нерухомо яскріла одна червона зірка. Вдосвіта густий туман, піднявшись над водою, оповив увесь протилежний берег.

Табір вогневиків зробився невидимий.

Уже зовсім розвидніло, але туман не розходився. Вітрець іноді розривав його, сонце потроху розтоплювало білу запону. Ось уже прозирнули обриси другого берега. Спершу виткнулися верхівки дерев, потім поволі виплив береговий косогір.

З грудей лісовиків вихопився зойк. Ворогів на тому боці не було. Там, де вони стояли, залишилося тільки попелище та чорні головешки.

Розділ четвертий

НЕЗРИМИЙ ВОРОГ

Більшу частину дня Ун і Зур разом з усіма лісовиками зміцнювали свій притулок, щоб зробити його неприступним для напасників. Тих засобів оборони, що могли вберегти печеру від хижих звірів, було недостатньо проти двоногих ворогів. Адже хижаки зрештою йдуть геть. Зате руді карлики та кзами, як знали уламр і ва на своїй шкурі, могли тримати облогу кілька тижнів. Звісно, сидіти в печері, якщо обложників багато, це все одно що приректи себе на смерть. Але проти півдюжини напасників — а минулої ночі вони помітили лише семеро душ — печеру можна було обернути в пастку для ворогів.

По обіді мисливці забили кілька антилоп і засмажили на вогні їхнє м'ясо. Лісовики поназбирували чимало їстівних рослин.

Суворе життя навчило первісних людей триматися насторожі. Слух і нюх у них був такий самий гострий, як у дхолів і шакалів. На щастя, їхній притулок був розташований так вдало, що вороги не могли підкрастися до нього непомітно. На півдні підступи до табору перекривала річка й берегові кручі. На сході — широкий степ, на заході — непролазні багнища.

Вороги могли напасти лише з лісу, що починався позаду печери. Проте й тут між узліссям і входом до печери лежав чистий простір, за яким зручно було спостерігати.

Отже, ворог не міг заскочити їх зненацька. Щоб досягти притулку, вогневики мусили пройти від п'ятисот де дев'ятисот ліктів на видноті під обстрілом дротиків і списів.

Аж до вечора жодний підозрілий запах не оповістив про підхід ворога. Смерком лісовики, рушивши цепом, прочесали околиці печери. Ун видряпувався на найвищі бескиди. Але вогневиків ніде не було видно. Якщо вони й були десь поблизу, то воліли триматися на недосяжній відстані.

Поступово до уламра вернулася його звична самовпевненість. Він сказав Зурові:

— Вогневиків було лише семеро. Вони пішли.

Він хотів сказати, що, побачивши велике багаття, вогневики побоялися напоротися на численний, добре озброєний загін і відступили. Зур не переставав тривожитися. Кривава розправа рудих карликів над його племенем навчила його не довіряти чужинцям.

— Якщо вогневики не прийшли зараз, — відповів він, — значить, вони вирушили по підмогу.

— Їхній табір далеко, — безтурботно заявив уламр. — Чому б то їм вертатися?

— Тому що лісовики не запалюють багать. Вогневики хочуть знати, що за нові люди з'явилися в пущі.

Зурова відповідь змусила уламра задуматися. Проте, порозставлявши дозорців так, щоб запобігти раптовому нападу, Ун знову заспокоївся. На варту, як завжди, він заступив перший.

Місяць, повніший і яскравіший, ніж попереднього вечора, мав зайти лише опівночі. Проте, на відміну від Уна й Зура, це мало обходило лісовиків, чиї очі добре бачили в темряві. Нічний морок радше давав їм перевагу над ворогом.

Навколишню тишу лише зрідка порушував крик хижака, що вийшов на лови. Сидячи коло багаття, Ун поринув у напівдрімоту. Інші вартові, троє лісовиків, теж куняли, ладні скочити на рівні при найменшому підозрілому запаху чи шереху. Слух і нюх у лісовиків були такі самі гострі, як у дхолів.

Місяць уже пройшов по небу дві третини свого шляху, коли Ун звів голову. Він побачив, що багаття ледь жевріє, і мимоволі підкинув дров. Потім понюшкував носом і стурбовано глянув на інших вартових. Двоє вже зірвалося на ноги. Третій теж підхопився.

Від лісу тягло слабким людським духом. Цей дух так скидався на запах лісовиків, що Ун подумав, чи не підходять до печери їхні нові родаки. Він обернувся до Ра. Лісовик, втягуючи ніздрями повітря, вдивлявся в пітьму. По його плечах пробігло тремтіння. При наближенні Уна Ра простягнув руку до лісу і щось пробелькотав. І син Тура збагнув: прийшли вогневики.

Зачаєні в лісовій хащі, вони бачили багаття, бачили уламра, але самі залишалися невидимими.

Про несподіваний напад не було й мови. Земля круг печери поросла густою, але низькою травою, лише подекуди височіли самотні дерева й кущики.

У попелястому місячному світлі зіркий Ун бачив кожну подробицю навколишньої обстановки. Його охопив войовничий запал, з грудей йому мало не вирвався бойовий клич. У його серці клекотіла лють. Вогневики вже перехопилися через річку і, поминувши пустище, ладналися напасти на притулок лісовиків, довівши тим самим свою зухвалість і зловорожість.

Перш ніж будити Зура, син Тура спробував розібратися в запахах і визначити, бодай приблизно, число ворогів. Несамохіть він сягнув по

свою зброю на плечі: два дротики і спис. Унові кортіло виманити вогневиків з лісу: оскільки вони вміють кидати лише каміння, уламр може поранити або навіть убити кількох ворогів, перш ніж вони підійдуть настільки, щоб вразити його самого.

З печери одне по одному вибігали лісовики. Вони нюхом відчули наближення ворогів. Зур вибіг разом з ними. Завдяки Вао він одразу збагнув, яка небезпека їм загрожує.

Велет уламр то вдивлявся в своїх спільників, то в темну масу дерев. Тих, хто ховався за ними, повинно бути не більше семи. А в лісовиків — восьмеро дорослих чоловіків і четверо жінок, майже рівних їм силою. А потім, звісно, Ун і Зур. Якщо лісовики виявлять хоробрість, перевага буде на їхньому боці.

Але скоро уламр переконався, що більшість його спільників охоплена непереможним, панічним страхом і навряд чи встоїть перед рішучим наскоком. Тільки кремез, Вао, Ра та ще один чорноокий хлопець трималися мужньо.

— Ворогів стільки ж, скільки ми бачили вчора біля багаття? — запитав Зур.

— їх не повинно бути більше, — відповів син Тура. — Може, пора подати гасло до бою?

Але Зур волів домовитися, ніж битися. Після паузи він сказав:

— Ліс великий. Здобичі вистачить на всіх. Чи може Зур спершу перебалакати з вогневиками?

Хоч Ун був роздратований, але погодився з товаришем. Піднісши голос, Зур заговорив протяжно й чітко:

— Син Тура і син Землі ніколи не билися з вогневиками. Вони не вороги їм!

Ліс мовчав. Уламр і собі озвався:

— Ун убив рудого звіра! Ун і Зур перемогли тигра! Вони мають замашні киї, гострі ратища і дротики! Якщо вогневики захочуть битися, то жоден з них не вернеться додому!

У відповідь знову мовчанка. Лише в листі шарудів слабкий вітерець. Ун ступив сотню ступнів у бік лісу, і голос його залунав ще дзвінкіше:

— Чому вогневики не відповідають?

Тепер, коли він підійшов ближче до узлісся, уламр краще розрізняв незнайомі запахи. І, знаючи, що вороги стежать за ним з пітьми, він відчув, як його знов розбирає страшний гнів. Гупнувши себе кулаком у груди, велетень гуконув оглушливим голосом:

— Ун переб'є вас усіх! Він кине ваші тельбухи гієнам!

Під темними склепіннями дерев аж виляски пішли. Уламр просунувся ще на сотню ліктів. Він був усього лише за триста ліктів від узлісся. Гукнувши Зурові стояти на місці, Ун знов пригрозив у темряву:

— Син Тура розчерепить вам голови!

Він сподівався, що вороги, побачивши його самого так близько, викриють нарешті себе.

На мить запахи посилилися, але тут же почали слабнути й даленіти. Ун, пробігши ще. півтораста ліктів, зупинився і випростався на весь свій величезний зріст. Тепер він з пращі міг метнути дротик аж до узлісся.

Зненацька з тилу почулися розпачливі крики. Зліва з-за куща вигулькнуло троє душ і кинулося напереріз, очевидно, щоб перейняти Уна. Побачивши це, син Тура зневажливо зареготав і поволі повернув назад. На ходу він вклав дротик у пращу. Та в цю хвилину праворуч вродилося ще троє вогневиків. Людей-лемурів опосів жах. Половина загону дременула світ за очі. Одначе Ра, кремез, чорноокий хлопець та ще один старий залишилися на місці. Вао навіть поривалася зупинити жінку, що тікала до лісу.

Дві громадки ворогів намагалися з'єднатися, щоб відрізати уламра від загону. Ун підніс руку, дротик просвистів у повітрі і вп'явся в плече одному напасникові. Ту ж мить Зур, потрясаючи над головою рогатиною, кинувся вперед. Ра за ним.

Вражені тим, що уламр завдав удару з такої відстані, здивовані, що Зур повів в атаку лісовиків, і побоюючись нової каверзи, вогневики відступили до лісу.

Ті, хто нападав праворуч, захопили в полон Вао.

———————

ЧАСТИНА ЧЕТВЕРТА

Розділ перший

ПОГОНЯ

Перепочинок був короткий. Ра стогнав з горя й люті. Ун переживав полон Вао як власну поразку. Навіть Зур забув свою звичну обачність, Усі вп'ятьох кинулися вони наздогін.

Вітер стишився. Ворожий дух на якийсь час перестав відчуватися. Коли ж його знову почули, вогневики встигли вже втекти далеко. Сліди

вели крізь чагарі або через багнища, де можна було просуватися на превелику силу.

Уламр-велет був охоплений страшним гнівом. Цей безстрашний воїн ішов попереду, решта ледве встигала за ним. Зур і Ра намагалися не відставати від сина Тура. Кремез виказував завзяття і витривалість.

Розрізнені запахи знову злилися ніби в один згусток. Слід, попетлявши лісовими хащами, зрештою привів переслідувачів до річки. Скоро він роздвоївся, і син Тура зупинився в нерішучості, не знаючи, який шлях обрати. Зрештою він рушив туди, де в запахах викрадачів відчувався дух Вао. Дерева розімкнулися, поступившись місцем широкій галявині, порослій сухою травою. Нараз у сухостої шугнув стовп полум'я і помчав через галявину. Унові довелося вернутися назад до Зура. Хтось пронизливо скрикнув. Але вогонь після кількох спалахів погас. Уж рушив з товаришами на південь. Слід був втрачений.

Незабаром ліс закінчився. Попереду стелилася понура рівнина, на сході на відстані двох тисяч ліктів виднівся вогонь багаття. На камені біля вогню сидів чоловік, очевидно вартовий. Коли лісовики вибігли з пущі, вартовий схопився на ноги. Тієї ж миті біля багаття з'явилися вогневики, тягнучи за собою Вас їх було шестеро. Один ледве плентав ззаду, тримаючись рукою за плече.

Ун щодуху рвонув уперед. Але, пробігши півтори тисячі ліктів, став як укопаний. З грудей його вирвався крик досади. Перед ним було провалля — глибокий яр, виточений у землі, на дні його клекотіла вода. Унову появу вогневики зустріли реготом і тюканням.

Відстань, що відокремлювала уламра від ворожого табору, була вчетверо більша, ніж міг пролетіти дротик. Роздосадуваний син Тура нерухомо застиг на краю провалля. На ворожі крики він міг відповісти тільки погрозою.

Вогневики з'юрмилися круг багаття, певні своєї переваги, сповнені погорди до Унових спільників. Лісовики були для них небезпечними не більше, ніж шакали. Зур видавався миршавим з його вузьким тулубом і куцими руками. Побоювання у них викликав лише гігант уламр. Але хіба вони, досі непереможні, не мали просто ведмежої сили? Нижчий за Уна, вождь людожерів був такий самий плечистий, з довгими руками, здатними задавити леопарда. Лиховісно вищирившись, він повернув до уламра своє широке обличчя з низьким чолом і міцними щелепами.

Довкола багаття були розкидані величезні валуни — до вогневиків не підступитися. Всі переваги, окрім зброї, були на їхньому боці. Ун добре розумів це, а обачний Зур і поготів. Але обидва були збурені вкрай. Ва уже встиг прихилитися серцем до Вао. Та й уламр не міг примиритися з думкою про свою поразку. Вони все ще стояли й гадали, що діяти. Споночіло. В чорній хмарі, виросліій на заході, вже потопав повний місяць. Вітер, посилюючись, налітав поривами.

Зненацька син Тура наважився. Він побіг уздовж провалля і знову вступив до лісу. Через дві тисячі ліктів яр звузився, а потік зник.

— Я піду сам один, — сказав Ун товаришам. — Ідіть за мною назирці, поки не побачите багаття. Вогневики мене не схоплять. Вони не дуже добрі бігуни!

Опинившись знову на рівнині, Ун переконався, що вогневики не рушили з місця. Троє з них, сховавшись серед валунів, пильнували за околицею. Решта повмощувалися біля багаття. Всі були озброєні сокирами, рогатинами та камінням для кидання.

Побачивши Уна, вогневики завили, наче дхолі. Вождь, потрясаючи над головою рогатиною, подав гасло до атаки,

Уламр притишив ходу. Він добре знав, що про напад йому годі й думати.

— Відпустіть Вао, — гукнув він, — і можете вільно йти на місце ваших ловів!

Унових слів вогневики, звісно, не второпали, але його жести, однакові в усіх первісних людей, явно означала що син Тура вимагає повернути бранку.

У відповідь почувся брутальний регіт. Вождь схопив Вао за патли і, прибивши ударом кулака, кинув на землю. Потім, показуючи на нерухоме тіло бранки, на вогонь багаття і на свої щелепи, дав зрозуміти, що вогневики вбираються спекти Вао і з'їсти.

Ун скочив уперед, як леопард. Вогневики поховалися за валунами.

Тим часом наспів Зур. Коли друзі підійшли до ворогів настільки, щоб було можна кинути дротик, ва сказав:

— Хай Ун іде праворуч. Тоді деякі з тих, хто ховається серед скель, стануть видні.

Уламр обійшов багаття широким півколом. Двоє вогневиків, причаєні за каменем, кинулися тікати, але дротик просвистів у повітрі. Над рівниною розітнувся жалібний зойк.

Ва і собі кинув дротик. Другий воїн, поранений у стегно, звалився додолу.

— У вогневиків троє поранених! — гукнув уламр.

На заході росла чорна стіна громових хмар. Грозові розряди, прошиваючи небо і землю, сповнювали незбагненною тривогою все живе. Місяць сховався за непроникною хмарною запоною, і: місцина освітлювалася лише кволими відблисками пригаслого багаття та сліпучими спалахами зірниць. Вогневики, зробившись невидимими у

пітьмі, стали недосяжними для рогатин і дротиків. І Ун, і Зур, і всі лісовики розуміли, що безглуздо атакувати ворогів, схованих у мороці серед валунів.

У таємничому поступі близької бурі запала раптова пауза. Вітер ущух, грім більше не гуркотів. Звірі, причаєні по лісових нетрях, не подавали голосу. Та ось хмари заревіли, ніби стадо розлючених буйволів, і перші дощини заляпали об землю.

Людожерів охопила лють: їхній вогонь може загинути! їм не вберегти його в клітках під зливою. А вогневики берегли вогонь, як зіницю ока. Без вогню вони знов бродитимуть по лісах і савані, як вовча зграя.

Вождь віддав команду, і вогневики з одностайним криком кинулися в наступ. Четверо, в тому числі двоє поранених, підскочили до Зура і лісовиків. Плечистий вождь і найдужчий з воїнів прорвалися до Уна. Два дротики просвистіли в повітрі, потім ще два, але пітьма і стрімкі рухи ворогів завадили їм влучити в ціль. Щоб вигадати час для обстрілу, Ун відступив до річки, а Зур і лісовики до узлісся.

Проте ратища, кинуті навмання в пітьмі, лише подряпали ворогів. З переможним ревом вогневики побігли швидше. Уламр усе ще відступав до річки. Ва з лісовиками уже досягнув лісу, коли з неба раптово ринула страшна злива, ніби тисяча потоків. Багаття почало гаснути, кидаючи навкруг трепетні відблиски. Поранений у стегно воїн залишився один у ворожому таборі, ховаючи клітки з дорогоцінним вогнем під валунами.

Зур та його загін був оточений ворогами. Наймолодший з лісовиків, очмарівши з жаху, поліз на дерево, але удар ворожої рогатини випустив йому кишки, а камінь провалив голову. Ра і кремез відбивалися киями, вирізаними для них Уном. Ва сокирою поклав на місці пораненого в плече воїна, але другий, зайшовши з тилу, схопив Зура за шию і звалив додолу.

Тепер відстань між Уном і напасниками не перевищувала п'ятнадцяти ліктів, і син Тура ринувся вперед. Трьома величезними стрибками він наздогнав ворогів і спрямував на них свою страшну довбню. Перший удар переламав рогатину, другий розчерепив голову. Вождь людожерів і уламр зійшлися врукопашну, двоє страшних гігантів. У постаті вождя було щось від ведмедя і вепра. Тулуб його вкривала густа шерсть, очі світили, як у дикого звіра.

Рослий і ставний, з широкими плечима й опуклими грудьми, зовсім не схожими на груди будь-якої тварини, розставивши цибаті ноги, Ун тримав обіруч замашного кия. Суперник його наставляв ебенову рогатину, важку й гострющу, здатну проткнути груди й розтрощити кістки.

Перший ударив людожер, але його рогатина лише черкнула по уламровій руці. Ун і собі махнув важкою довбнею. Але вона тільки грякнула об землю: суперник з лютим риком устиг відскочити вбік. Його широке лице кривила глумлива гримаса і скажена кровожерна лють.

Обидва на мить відступили, стежачи за кожним рухом суперника. Водяні потоки, що лилися з неба, огортали їх щільною завісою. Обидва відчували, що смерть стоїть поряд, вони чули її голос у гуркоті грому і в двигтінні землі під ногами.

Ун знову перейшов у наступ. Дубовий окоренок упав ще раз, подряпавши ворогові стегно, тоді як вістря ебенової рогатини розірвало шкіру на уламровому плечі. Потім усе змішалося в рукопашній сутичці. Ворожа рогатина торкнулася до Унових грудей, він устиг відскочити. З обох ран юшила кров. З несамовитим криком син Тура схопив лівою рукою за ратище суперника, а правою завдав нищівного удару. Вождь як підтятий упав додолу з розбитою головою.

Багаття згасло. Все потонуло в кромішній пітьмі. Буря вщухла. Важку товщу хмаровиння ледве пробивали рідкі блискавки. Даремно Ун шукав Зура та лісовиків. Вітер з дощем розвіював усі запахи.

— Де ховається Зур? — гукав він у темряву. — Син Тура перебив усіх ворогів!

Йому відповів далекий голос. Він долинав з лісу і зовсім не скидався на голос безплічка. Ун просувався помацки в мороку або мчав уперед при спалахах зірниць.

Коли він дістався нарешті до узлісся, перед ним майнула постать Ра й тут же пропала в пітьмі. Лісовик щось пробелькотів, і Ун насилу втямив, що ва зник. Його слова підтвердив виразний жест, який уламрові вдалося розгледіти при блиску зірниці.

За якийсь час кремез теж вигулькнув з темряви. Він пробував щось сказати, але Ун зрозумів його ще менше, ніж Ра.

Що його було діяти? Дощ періщив без упину, окутуючи непроникною сіткою зморених людей. Вони скидалися більше на комах, причаєних у тріщинах деревної кори, ніж на людей.

Уламр-велет спізнав цієї ночі найбільше горе в своєму житті. З його грудей вихоплювалися хрипкі зойки, подібні до притлумлених ридань. По щоках, змішуючись з дощовими струменями, котилися сльози. Все його минуле пов'язувалося з Зуром. Він полюбив його відтоді, як Нао привів останнього безплічка з країни рудих карликів. А оскільки Зур віддавав перевагу Унові перед іншими людьми, уламр теж полюбив його дужче, ніж будь-кого.

Ун раз у раз кричав у пітьму голосно й заклично, і щоразу в його серці оживала нова надія.

Поволі тягнувся час. Злива нарешті вщухла. На сході розливалося кволе світло. В сірій сутіні світання стало видно труп вогневика, забитого Зуром. Поряд лежав молодий хлопець з випущеними кишками і розбитою головою. Трохи далі валялися тіла ворожого воїна й вождя. Біля пригаслого багаття зойкав поранений у стегно вогневик. Вао, млява й тремтяча, сиділа скорчившись біля валуна. Вона так довго лежала без тями, що не чула криків Уна й Ра. Побачивши свого товариша й сина Тура, лісовичка засміялася тихим, щасливим сміхом.

Поранений кинувся в ноги уламрові, благаючи помилувати його. Схильний до милосердя син Тура дарував би йому життя. Але двоє лісовиків, підбігши, поквапилися добити ворога. Уламр хотів був висловити своє обурення, але стримався: нічого не вдієш, такий жорстокий закон війни.

Вао розуміла Унові жести ліпше, ніж Ра, і пам'ятала кілька слів, яких навчив її Зур. Вислухавши кремеза, вона передала синові Тура, що Зура повели до лісу вогневики. Дощ заважав зірким лісовикам добре банити в темряві, і вони не зуміли простежити, куди саме зникли вороги. Ра заблукав у мороці, так само як і кремез, який був ще й поранений і час від часу втрачав тяму. Отже, невідомо було, яка доля спіткала Зура.

В Уновій душі змагалися то надія, то розпач. Цілий ранок марно шукав він слідів викрадачів. Якщо серед їхніх запахів він не розрізнить Зурового духу, то ва мертвий.

— У пошуках загубленого сліду лісовики розбрелися по лісу. Вчорашні втікачі поступово поверталися і прилучалися до них.

Нарешті ухвалили так: частина загону піде до верхів'їв річки, а друга спуститься вниз за водою, щоб перейти річку вбрід. Ун прилучився до останніх.

Вони йшли без перепочинку майже цілий день і надвечір перебрели через річку. Зненацька Вао спинилася й радісно скрикнула: слід знайшовся! На глею ясно виднілися відбитки ніг. Серед запахів ворогів добре розрізнявся дух сина Землі.

У серці уламрові спалахнула бурхлива радість, але одразу змінилася побоюванням і невпевненістю. Слід був давній. Людожери пройшли тут ще вранці, і наздогнати їх раніше завтрашнього дня було годі. А найголовніше — Ун мусив минутися навздогін сам. Лісовики не могли встигнути за ним. Ходаки з них були нікудишні.

Ун перевірив свою зброю: три дротики, підібрані на бойовищі, два ратища, сокира і довбешка. Не забув він і кремені для добування вогню. Якусь хвилину він постояв нерухомо, з розтривоженим серцем, охоплений ніжністю до цих слабких, погано озброєних людей з їхнім белькотом і вбогими жестами. Вони полювали вкупі з ним, грілися біля його багаття, а деякі не спасували перед людожерами.

— Ра, Вао і всі лісовики — У нові приятелі! — лагідно озвався уламр. — Але вогневики вирвалися далеко вперед. Лише Ун може наздогнати їх!

Вао, зрозумівши його наміри, перетлумачила все одноплемінникам. Лісовики зажурилися.

Коли Ун піднімався косогором, Вао заплакала, а Ра заскиглив, наче поранений дхоль. Вони провели сина Тура до самого гребеня укосу, звідки знову починалося плато. Ун побіг щодуху. Лісовики заголосили услід, і молодий воїн, обернувшись, спробував утішити їх:

— Син Тура скоро повернеться до лісовиків!

І він стрімко помчав далі. Іноді слід ставав майже непомітним, потім знову з'являвся. В місцях, де вогневики ставали табором і де земля

добре зберігала їхній дух, Ун завжди знаходив пучки зілля. Зурл мабуть, довго м'яв його пальцями, а потім кидав додолу. Який же все-таки хитрий його товариш! Уна лише дивувало, чому вогневики залишили живого свого бранця, не такого швидкого, як вони, він же для них тягар, та й годі!

Ун не робив привалу аж до вечора, він зупинявся лише двічі на кілька хвилин. Навіть з приходом смерку він уперто йшов по сліду, вже в світлі місяця й зірок. Але коли він, стомившись, приліг нарешті перепочити серед скель, то все ще відставав од утікачів.

На світанні Ун обійшов озерце і знов заглибився в пущу. Не раз він губив слід, але завжди віднаходив. Та ось по обіді, коли Ун збирався перепочити, він аж скинувся: слід став зовсім чіткий. Кількість вогневиків подвоїлася. Мабуть, до тих, хто захопив у полон Зура, прилучився невеличкий мисливський загін. Ун міг навіть визначити шлях, по якому прийшли прибульці. Тепер йому доведеться битися з шістьма ворогами. До того ж він наближався до земель, де жило плем'я людожерів.

Для бою сили були надто нерівними. Будь-хто на місці уламра, окрім хіба що Нао й Уна, зрікся б і думки про переслідування. Але щось сильніше за інстинкт самозбереження гнало Уна вперед. Він покладався на свої ноги, прудкі, як у кулана. Зроду куцоногим вогневикам не наздогнати його!

Час летів швидко. Другий день гонитви наближався до кінця, коли Ун, дарма що вогневиків було багато, загубив слід на переправі. Хоч річка була глибока, уламр легко перебрався через неї, але слідів на другому березі не було.

Ун довго й марно шукав загублений слід. Вечір давно настав, а уламрові ніяк не щастило почути бодай слабкий дух вогневиків.

Втомлений, сумний і розчарований, він вирішив стати на привал і розкласти багаття.

Після короткого відпочинку він знову рушив у путь. Ун ішов по відкритій місцині. Широкі галявини змінювалися гайками. Раптом у ніс синові Тура війнули запахи, посилені сприятливим вітерцем. Це були, безперечно, запахи вогневиків, але Унові чомусь здавалося, ніби він відчуває якусь різницю. І жоден з цих запахів не свідчив про Зурову присутність.

Ун обережно прокрався серед кущів і бамбуків, переповз галявину і раптом опинився поряд з тими, кого вистежував. Звук людського голосу змусив його здригнутися. Перед ним з'явилися дві рівні постаті. Вітер віяв з другого боку, й Ун не викрив своєчасно їхньої близькості.

Його помітили. Отже, доведеться битися. Місяць уже піднявся і добре освітлював обидві фігури. Ун здивувався, побачивши, що це не чоловіки, а жінки. Низенькі, куцоногі, широковиді, як вогневики, вони були озброєні важкими й довгими рогатинами.

Звичайно жінки племені уламрів не носили зброї. І хоч Ун зустрів серед лісовиків кількох жінок, силою і відвагою рівних чоловікам, він усе ж був вражений, побачивши наставлені ратища незнайомок. Сам він ніякої ворожнечі до них не відчував.

— Ун прийшов не на те, щоб убивати жінок, — озвався він миролюбно.

Жінки прислухалися до незнайомого, голосу, суворі обличчя помалу лагідніли. Щоб остаточно заспокоїти їх, син Тура засміявся. Потім, тягнучи по землі кия, повільно підступив до незнайомок. Одна жінка позадкувала, потім сахнулася вбік. Обидві кинулися навтікача, чи то злякавшись, чи то бажаючи попередити своїх. Одначе їхні короткі ноги не могли змагатися з довгими уламровими ногами. Ун легко наздогнав

обох жінок, потім випередив їх. Тоді, ставши пліч-о-пліч, з рогатинами напереваги, вони почали чекати.

Ун недбало помахав довбнею.

— Кий легко переламає ратища! — пробурмотів він.

Зненацька одна жінка кинула в нього спис, очевидно, більше з переляку, ніж з агресивною метою. Ун легко відбив його, відламавши вістря, і, не відповідаючи на удар, сказав:

— Чому ви нападаєте на сина Тура?

Побачивши, який великодушний уламр, жінки здивовано витріщилися на нього. В їхніх душах поволі народжувалася довіра. Перша опустила рогатину й примирливо махнула рукою, друга ревно наслідувала її.

Жінки рушили далі. Сан Тура подався слідом, покладаючись у разі небезпеки на свою силу й прудкість. Пройшовши проти вітру близько чотирьох тисяч ліктів, вони дісталися до галявини, порослої папороттю. Тут, при місячному світлі, уламр побачив інших жінок. При появі Уна жінки попідхоплювалися на ноги, вимахуючи руками й вигукуючи. Унові супутниці відповіли різкими, уривчастими вигуками.

На мить Ун завагався — чи не вскочить він у халепу. Шлях був вільний, ще можна було втекти. Але якась дивна апатія, породжена втомою, самотою й горем, утримала Уна на місці. Коли він знову стривожився, було вже, пізно. Жінки оточили його тісним кільцем.

їх було дванадцятеро разом з тими, хто привів уламра. Кілька підлітків, хлопчиків і дівчаток, стояло тут же. Двоє чи троє зовсім дрібних діток спало долі.

Це були переважно молоді жінки міцної статури, вилицюваті, з великими щелепами. Але одна з них змусила Уна здригнутися. Висока, ставна і гнучка, вона нагадувала дочок Гамли, найкращих дівчат племені уламрів. Блискучі коси хвилею спадали на її плечі. Зуби біліли, як перламутр, при місячному світлі.

У нове серце стислося від незнаного досі хвилювання. Він не міг очей відвести від ніжного личка незнайомки.

Жінки ще тісніше зімкнули коло. Одна з них, очевидно старша, міцнорука й плечиста, стояла прямо напроти уламра і щось говорила йому. Її широкий енергійний вид освітлювали розумні очі. Ун збагнув, що жінка пропонувала йому спілку й дружбу. Нічого не знаючи про існування племен, де чоловіки і жінки жили нарізно, він почав озиратися навкруги, шукаючи поглядом чоловіків. Не знайшовши жодного, уламр кивнув головою на знак згоди. Жінки радісно засміялися, роблячи миролюбні жести, зрозуміліші уламрові краще, ніж миги лісовиків.

Жінки ніяк не могли надивуватися. Зроду серед них не з'являвся воїн такого зросту й статури, з такою відмінною від їхньої мовою. Досі їм були відомі дише троє племен: вогневики, чиї мисливці захопили в полон Зура. лісовики, котрих жінки бачили рідко і а котрими зроду не ворогували, І їхнє власне плем'я, де чоловіки і жінки, за суворими предківськими звичаями, жили нарізно більшу частину року. Навіть якби Ун належав до їхнього племені, жінки у звичних умовах прогнали б його або піддали б суворим випробуванням. Але зараз вони переживали лихоліття: частина племені загинула в повені частину вирізали вогневики. Більшість дітей перемерло.

На довершення всіх лих вони втратили вогонь і тепер скиталися, жалюгідні й безпорадні, пригнічені свідомістю власного безсилля і сповнені ненависті до ворогів.

Тим-то вони були раді укласти спілку з високим плечистим чужинцем, дужим і могутнім, ніби гаял. З'юрмившись круг уламра, жінки намагалися зрозуміти його жести й слова, навчити чужинця своїй мові. Зрештою вони здогадалися, що Ун розшукує слід товариша, захопленого в полон вогневиками, і зраділи, що уламр ворогував з їхніми смертельними недругами.

Збагнувши, що жінки сидять без вогню, Ун заходився збирати сухостій і хмизняк. Потім з допомогою своїх кременів викресав вогонь. Кволий пломінець спалахнув на краю галузки. З криками захвату наймолодші жінки кинулися танцювати навколо вогню, вигукуючи щось. Слова підхопили інші, повторюючи їх хором у такт стрибкам. Коли ж багаття розгорілося і животворне тепло пахнуло довкола, вигуки й стрибки стали несамовиті.

Не кричала й не стрибала тільки дівчина з ніжним личком. Сидячи біля багаття, вона в безмовному захваті дивилася то на вогонь, то на високого незнайомця. Іноді вона щось говорила низьким грудним голосом, і її великі темні очі променіли тихою радістю.

Розділ другий

НА ОЗЕРНІЙ КОСІ

Щоранку Ун вирушав шукати Зурів слід. Жінки довірливо йшли за ним. Син Тура потроху освоювався з словами й жестами своїх нових спільниць. Сила і прудкість уламра дивували жінок. Вони захоплювалися його зброєю, особливо ратищами й дротиками, здатними вражати ворога на відстані. Пригнічені невдачами й нещастями, вони горнулися до могутнього незнайомця. Їм подобалося слухати його. Ун розумів, що таких помічниць не слід нехтувати. Четверо жінок були міцніші, спритніші й прудкіші, ніж Зур. Всі вирізнялися невтомністю й витривалістю. Матері легко носили дітей на спині. А хлопчики й дівчата були загартовані, як вовчата.

Якби не втрата друга, Ун відчував би себе цілком щасливим, надто вечорами, на привалах. Щоразу, коли він викрешував кремінням вогонь, жінки раділи так само бурхливо, як і першого вечора. Цей простодушний захват вельми тішив сина Тура. Особливо він любив дивитись, як полум'я багаття відбивається у великих темних очах Джеї, освітлює її густі блискучі коси. Він мріяв вернутися до рідного табору разом з нею. Серце в нього схвильовано билося.

Наприкінці тижня дерева на шляху загону майже позвикали. Попереду до самого обрію стелився безкраїй степ. Лише подекуди бовваніли окремі острівці кущів, гайки чи "поодинокі дерева.

Ун та його супутниці чимчикували вперед, маючи надію зустріти якусь височину, звідки можна було б роззирнутися. Опівдні на привалі одна жінка, подавшись на схід, раптово скрикнула й почала гукати інших. Усе було ясно без слів: на землі виднілися сліди багаття.

— Вогневики! — сказав Ун.

Жінки здавалися дуже схвильованими. Старша, її звали Ушр, обернулася до уламра, гнівно вимахуючи руками. Він збагнув, що вогневики ворогували з жінками. Людожери не лише винищили половину з них, але, безперечно, вигубили всіх чоловіків племені: з минулої осені жінки ніде не зустрічали своїх родаків.

Стоянка була давня, очевидно, вогневики зупинялися тут кілька днів тому. Всі запахи звітріли. Щоб з'ясувати чисельність ворожого загону, потрібно було чимало часу. Вогневиків виявилося небагато, і жодного знаку, що Зур серед них.

Одначе якийсь слід усе-таки залишився, і Ун з жінками рушив навздогін. Потроху слід став виразнішим. Іти ним було легко: подавшись на північ, вороги весь час простували по прямій. Двічі знайдені попелища свідчили про недавні стоянки.

Третього ранку жінка, що йшла попереду загону, голосно скрикнула й замахала руками. Підскочивши до неї, Ун побачив на пухкій землі відбитки ніг і з радістю знайшов серед них Зурів слід. Гонитва ставала все легшою: земля ще зберігала запах ворогів, — зайвий доказ, що Ун та його супутниці вигравали відстань.

Смеркло, але місяць ще не зійшов. Проте загін провадив переслідування завдяки двом жінкам, вони бачили в темряві, хоча не так добре, як лісовики.

Та ось шлях заступило гористе пасмо. Піднявшись схилом найвищого горба, Ун розклав багаття в видолинку на півдорозі до вершини, щоб не побачили здалеку вогонь. Обережність, та ще під носом у ворога, ніколи не зайва.

Удень Ун забив великого оленя, і жінки заходилися смажити оленину на рожні. Надійний притулок, сита вечеря і тепло кострища підняли настрій маленького загону. Це був один з тих нечастих привалів, коли первісні люди забували на якийсь час про суворе, сповнене небезпек життя. Уламр теж, мабуть, відчував би себе щасливим, якби з ним був Зур. Зате біля багаття сиділа поряд з ним Джея, і Ун схвильовано думав про те, що Ушр, жінка-вождь, може дозволить йому взяти дівчину за дружину. Сувора душа сина Тура була сповнена таємної ніжності. Поряд з дівчиною його сковувала несміливість, серце так і кидалося в грудях. Він хотів бути добрим з нею, як Нао з Гамлою.

Після вечері, коли діти й більшість жінок поснули, Ун підвівся й побрався вгору по схилу. Ушр разом з Джеєю та трьома жінками з племені вовчиць рушила слідом. Схил був положистий, і вони скоро досягли вершини. Але щоб добратися до протилежного узбіччя, довелося лізти крізь густі чагарі. За чагарями перед очима мандрівців розгорнулася широка до самого обрію рівнина. Внизу, під горою, блищало озерце. На північному березі його, на піщаній стрілці, мерехтів вогонь багаття. Син Тура дивився на нього як зачарований. По прямій вогонь був за чотири-п'ять тисяч ліктів від гори, але щоб добратися

туди, треба було обійти озеро. А потім на шляху можуть виникнути ще якісь перешкоди.

Віяв південний вітер. До табору можна було підібратися непомітно. Але треба встигнути ще до того, як зійде місяць. Тільки прудконогий уламр міг це зробити.

Ун дивився, як коло багаття снують люди, то чорні, то пурпурові у світлі полум'я. Було їх п'ятеро. Уламр добре бачив Зура, той сидів осторонь, ближче до озерного берега. Ще один, сьомий воїн, спав неподалік.

Ун звернувся до Ушр:

— Ун піде до вогневиків з вимогою, щоб вони звільнили Зура!

Ушр зрозуміла його, але похитала головою:

— Бранця вони нізащо не відпустять.

— Вогневики захопили його як заручника, бо боялися уламра!

— Вони ще дужче боятимуться його, коли втратять заручника!

Якусь мить син Тура стояв розгублений. Він не бачив, як можна ще визволити Зура. До чого б він не вдався — до переговорів, хитрощів чи сили, все одно треба підійти до ворожого табору.

— Ун повинен визволити свого товариша! — заявив він з похмурою рішучістю.

Ушр не знайшла, що відповісти.

— Ун повинен іти до ворожого багаття! — не вгавав уламр.

— Ушр і жінки-вовчиці підуть за ним!

Ун ще раз глянув на рівнину й погодився:

— Син Тура чекатиме жінок на тому березі. До ворожого кострища він піде сам один. Вогневики не зроблять йому нічого лихого, він кращий бігун і до того ж уміє битися на відстані!

Ушр відіслала наймолодшу з свого, загону по підмогу. Уламр уже спускався з гори на рівнину. Затрав'янілий схил був положистий і рівний.

Після спуску Ун переконався, що вітер усе ще зустрічний і відносить усі запахи назад. Місяць ще не сходив, і син Тура скоро дістався до того берега, де отаборилися вогневики. До багаття залишалося не більше тисячі ліктів.

Ховаючись за дерева, високу траву і горбочки, уламр просунувся ще на чотириста ліктів. Далі йшло чисте рівне місце, де ніщо не захищало Уна від гострозорих ворогів. Потерпаючи не стільки за себе, скільки за друга, уламр зачаївся в гущавині. Якщо він з'явиться перед ворогами, чи не вб'ють вони одразу ж Зура? Або навпаки, намагатимуться залишити безплічка живого, щоб самим не накласти головою? Якщо він запропонує вогневикам мирову, то чи не засміють вони сина Тура?

Довго очікував Ун. З нетрів пущі на обрій викотив червоний, огорнутий серпанком місяць. П'ятеро людожерів повкладалися спати. Шостий вартував, сидячи при багатті. Іноді він підхоплювався й, напружуючи зір і слух, вдивлявся в морок, роздимаючи ніздрі. Зур теж не спав. Але вартовий не зважав на бранця, надто кволого й змореного, щоб думати про втечу.

В Уновій голові поступово визрів план. Він знав, що Зур, поганий, як усі безплічки, бігун, дуже добре плавав. У воді його не могли наздогнати найпроворніші уламри, пірнав він не гірше за крокодила і міг довго не з'являтися на поверхні. Якщо Зур кинеться в озеро, він легко добереться самоплавом до другого, не дуже далекого берега. Ун тим часом відверне увагу вогневиків, вступивши з ними в бій. Але спершу треба попередити Зура про себе, подати йому знак. Найменша, підозра з боку ворогів може все звести нанівець.

На жаль, вітер був південний, і вартовий очей не спускав з цього берега, де переховувався Ун. Коли ж він відвернеться від чагарів, за якими зачаївся Ун, син Тура? Місяць, підбиваючись угору, все меншав і яснішав. В Уновій душі розгоралося гнівне нетерпіння. Він уже втратив усі надії, аж це з півдня докотився рик, і на вершині горба заманячив силует лева. Вартовий з криком схопився на ноги. Ті, хто спав біля багаття, теж попідводилися й обернулися до хижака.

Зур залишався на місці, проте обличчя його пожвавішало. Очевидно, його все ще не покидала надія на порятунок.

І тут з-за чагарів вигулькнув Ун з простягнутою в бік озера рукою. Це була нагода: від найближчого ворога Зура відокремлювало більше тридцяти ліктів. Вогневики забули про бранця. Всю їхню увагу привертав хижак.

Озеро було всього за двадцять ліктів від Зура. Якщо він зуміє вчасно добігти до берега, то опиниться в воді раніше за будь-якого людожера.

Зур побачив Уна. Вражений і розгублений, він підвівся і ніби уві сні ступив кілька кроків до кущів. Але Ун махав рукою на озеро. Син Землі зрозумів. Він повернувся й ліниво почвалав до берега. Пройшовши десять ступнів, він зненацька зробив великий стрибок і опинився в воді. Ту мить один людожер обернувся.

Більше здивований, ніж стурбований, він зчинив тривогу лише тоді, коли побачив, як бранець поплив від берега. Двоє воїнів, відірвавшись від решти, кинулися до озера. Один спробував наздогнати Зура уплав. Не догнавши, він вернувся на берег і почав кидати у втікача каміння. Проте Зур пірнув і надовго зник під водою.

Лев не давав розвернутися людожерам. Тільки один воїн був посланий навздогін. Він побіг навколо озерної коси, щоб перейняти ва саме тоді, коли той вибреде з води.

Зрозумівши його намір, Ун засміявся собі під ніс і почав обережно задкувати. Якийсь час він рухався непомітно, але, опинившись на чистому місці, несамохіть виявив себе. Тоді, піднявши над головою ратище, він почав чекати.

Супротивник був з числа тих, хто бився з Уном тієї горобиної ночі. Впізнавши в своєму ворогові велетня уламра, переможця вождя, вогневик з репетом накивав п'ятами.

Ун, турбуючись за долю товариша, не переслідував ворога. Він побіг до озерної коси й оббіг її. Зур саме підпливав до берега, звиваючись у воді, як вуж. Тільки-но він вибрів на пісок, син Тура підхопив його, обняв, і з його грудей вихопився чи то зойк, чи то крик радості. Вони завмерли, дивлячись в очі один одному.

Уламр обернувся до ворогів і гукнув звитяжно:

— Ун і Зур сміються з вогневиків!

Лев уже зник. Кілька хвилин ворожі воїни ще дивилися на вершину гори, потім на знак старшого кинулися навздогін за бранцем.

— Вони бігають швидше за Зура! — сумно сказав син Землі. — Їх вождь дужий, як леопард!

— Ун нікого не боїться! У нас є спільники!

Він потягнув Зура до гори. Коли переслідувачі, обминувши косу, вихопилися з-за повороту, з гребеня гори залунали бойові крики. Ушр та семеро жінок-вовчиць вийшли на шпиль гори, вимахуючи рогатинами. Розгублені вогневики облишили погоню.

Жінки позбігали з гори, і Ушр сказала Унові:

— Якщо людей-дхолів не перебити зараз, вони підуть і повернуться з усіма воїнами свого племені!

Їй довелося повторювати це двічі, щоб уламр її зрозумів.

— Чи вони говорили що-небудь про своїх родаків? — спитав Ун у Зура.

— До їхнього табору йти два дні. — Озирнувшись на жінок, ва додав: — Якщо напасти зараз на вогневиків, вони уб'ють кількох жінок, і, мабуть, хтось із них та втече!

В уламрових жилах вирувала кров, але страх знову втратити товариша переміг його войовничий запал. Окрім того, син Тура відчував у своїй душі ніби подяку ворогам за те, що вони не порішили свого бранця.

Розділ третій

ВТЕЧА ВІД ВОГНЕВИКІВ

Ун, Зур і жінки-вовчиці тікали. Ось уже тиждень за ними гналася орда людожерів. Одна жінка помітила ворогів з високого скелястого пасма. Ун нарахував близько тридцяти душ. Втікачі рухалися повільно:

ще не оклигав Зур. Але Ушр знала таємні проходи в чагарях і багнищах, а син Землі придумував усякі хитрощі, щоб заплутати і збити зі сліду ворогів. Щоразу, коли на шляху втікачів траплявся струмок або річечка, вони входили в воду й брели вгору або вниз за течією. Кілька разів Ушр і Ун підпалювали сухостій, яким вони щойно пройшли. Вогневики губили слід. Однак, численні й завзяті, вони щоразу віднаходили його.

На восьмий день загін перехопився через бурхливу річку, на березі якої Ун покинув лісовиків. Уламр хотів іти вгору, проти води, але Урш знала зручнішу дорогу, і скоро вони опинилися на південному сході плато.

Це було під час молодого місяця. Вогневики не показувалися. Втікачі отаборилися на лісовій галявині. Дорогою вони трохи збочили до рівнини і тепер наближалися до великої річки.

Галявину оточували величезні бамбуки. Було ще видно. Чоловіки й жінки готувалися до ночівлі: одні рубали гілля і збирали хмиз для багаття, інші споруджували схованку з колючих галузок і ліан.

Бурштинове світло пригаслого дня змінилося червонястим присмерком. Легіт, здавалося, летів навздогін рожевим хмаркам у небі. Монотонно шумів вечірній ліс.

Унове серце переповнювала ніжність до темноокої Джеї. Раніше він милував переможених ворогів, а тепер розчулювався біля тендітної, гнучкої Джеї. Він відчував дивну несміливість перед її важкими косами і чудовим сяйвом великих задуманих очей. Любов п'янила його більше, ніж перемога над ворогом.

Його огортали невиразні марення. Іноді на думку про те, що згода Ушр відпустити з ним Джею була необхідна, сувора і запальна уламрова душа обурювалася. Він аж нетямився, думаючи про можливу відмову.

Але син Тура добре розумів, що слід шанувати звичаї чужого племені, надто коли поділяєш усі незгоди кочового життя.

Коли в прогалинах між бамбуками замигтіли зорі, Ун підійшов до Ушр, та саме довечерювала, і сказав:

— Ушр, ти даси мені Джею за дружину?

Ушр, зрозумівши, що він хоче, завагалася. Закони її племені були давні. Вони існували так довго, що набули непохитної сили для вовчиць. Жінки племені не мали права одружуватися ні з вогневиками, ні з лісовиками. Але лихо, що переслідувало в останній час вовчиць, заронило в душу Ушр невпевненість. Вона не знала, чи залишився живий бодай один чоловік з її племені. До того ж уламр був могутнім спільником і вірним другом.

— Моя думка така, — нарешті озвалася Ушр. — Спочатку треба спекатися ворогів. А вже тоді Ушр ударить Джею в груди і дівчина стане Уновою дружиною.

Син Тура збагнув відповідь лише наполовину, і бурхлива радість охопила його. А Ушр збентежено дивилася на У на: їй було невтямки, чому уламр обрав тоненьку гнучку Джею, а не жінку-вождя з м'язистими руками і великими щелепами.

Наступні два дні втеча тривала. Тепер велика річка була вже зовсім близько. Попереду бовваніло гірське пасмо, подібне до того, де мешкав печерний лев. Ніякого знаку людожерів не було видно. Навіть Ушр почала думати, що вороги відмовилися від погоні. Щоб переконатися в цьому, Ушр разом з Уном і Зуром видряпалися на високий стрімчак. З вершини їм відкрилася річка, вона змійлася серед неозорої рівнини, а ще далі на узліссі — маленькі метушливі постаті людей.

— Люди-дхолі! — зітхнула Ушр.

Число ворогів не зменшилося. Придивившись пильніше, Ун заявив:

— Вони не йдуть нашим слідом!

— Вони знайдуть його! — запевнила Ушр.

Зур промовив задумливо:

— Ми повинні переправитися через річку!

Така спроба була не до снаги навіть найкращим плавцям, до того ж річка кишіла від крокодилів. Але люди племені ва володіли мистецтвом долати водні простори на плотах з конарів і стовбурів дерев, зв'язаних ліанами і гнучкими гілками.

Зур повів людей на берег річки, густо порослий чорними тополями. Два стовбури, звалені у воду маленької саги, прискорили роботу. Задовго до полудня пліт стояв на плаву. Але ворог був близько. Втікачі бачили вже авангард вогневиків — він вихопився з-за річкового коліна на відстані трьох-чотирьох тисяч ліктів.

Коли пліт відчалив від берега, вогневики зчинили скажений лемент. Ун відповів своїм бойовим кличем, а жінки кричали й завивали так, ніби вони й справді були вовчиці.

Утікачі пливли поволі, сильна течія зносила пліт. Поступово вони наближалися до того місця, де стояли вогневики, і обидва загони опинилися зрештою лице в лице. Між ними якщо й було двісті ліктів, то й добре. Людожери скупчилися на вузькому миску. Було їх двадцять дев'ять, усі кремезні, куцоногі, міцнорукі й зубасті. Круглі глибоко посаджені очі так і бликали. Кілька воїнів хотіли кинутися в воду, але завагались. У прибережних заростях лотоса дрімали гігантський пітон і два крокодили.

Орудуючи жердинами, Ун, Зур і жінки випливли на середину річки. Пліт проплив між двома острівцями, крутнувся кілька разів навколо себе, знов наблизився до берега, де зібралися вогневики, потім повернув на південний схід. Скоро втікачі висіли на протилежному березі, і жінки, ступивши на суходіл, затюкали вогневиків.

Загін заглибився в пущу. Йшли доти, доки дісталися до притоки великої річки. Притока була неглибока, можна її перейти вбрід. Одначе, перш ніж зайти в воду, Зур покраяв на клапті оленячу шкуру і звелів усім при виході-з річки обмотати собі ноги цими шкуратками. Невдовзі втікачі вибралися на скелястий берег, пройшли по ньому обернутими оленячою шкурою ногами і залили водою місце привалу.

— Зур — найхитріший з людей, — гукнув уламр. — Люди-дхолі подумають, що тут перехопилося через річку стадо оленів!

Одначе людожери стільки разів віднаходили втрачений слід, що втікачі поклали собі не спинятися й аж до ночі йшли без упину на північ.

———————

ЧАСТИНА П'ЯТА

Розділ перший

В УЩЕЛИНІ

Земля під ногами стала багниста. Доводилося або чалапати в твані, або брести грузьким берегом. Два дні втікачі сунули черепашачою ходою. Нарешті річку стиснули обабіч круті скелясті береги і дорогу заступила величезна сланцева стіна завдовжки три тисячі і заввишки шістсот ліктів, Західний її край обмивали річкові води. Східний губився у широких і непрохідних багнищах.

Пройти кряж можна було лише вузькою і глибокою ущелиною, прорізаною в скелі на висоті двісті ліктів. Доступ до неї вів по крутосхилу, всіяному брилами дикого каменю. Ун, а він ішов позаду, затримався при вході до ущелини, щоб оглянути місцевість згори. Ушр тим часом пішла вперед. Скоро вона вернулася і сказала:

— Багнище тягнеться і по той бік скель.

— Доведеться знов перевозитися через річку, — промовив Зур, який супроводжував жінку-вождя. — По той бік скель є дерева. Ми зможемо змайструвати плота.

Раптом Ун скрикнув, показуючи рукою на південь. Там, між двома мочарами, вигулькнуло семеро людських фігурок. Обриси їх були досить виразні, щоб залишилися сумніви.

Кількість ворогів зростала на очах. Вдихнувши на повні груди нездорові випари болотних вод, Ун зміряв очима, скільки залишилося йти вогневикам до ущелини, і заявив:

— Люди-дхолі доберуться сюди набагато раніше, ніж буде готовий пліт!

Довкола залягали важкі валуни. Ун заходився підкочувати каміння до вузького входу. Ушр, Зур та всі інші жінки допомагали йому. Видно було, як вогневики плентають між двома болітцями. Смерть підбиралася до втікачів разом з цими лиховісними постатями.

Ун наважився.

— Син Тура з трьома найдужчими жінками залишаться боронити вхід до ущелини, — звелів він. — Зур і всі інші тим часом спорудять плота.

Ва завагався. Стурбований погляд його зустрівся з очима товариша. Уламр збагнув його хвилювання.

— Тут чотири дротики і два списи! — заспокоїв він. — У мене є ще кий, у жінок рогатини. В разі чого гукну на підмогу. Іди! Пліт — наш порятунок!

Зур послухався. При ущелині Ун залишив з собою Ушр і ще одну плечисту жінку. Обернувшись, щоб обрати третю, він побачив Джею. Труснувши своїми пишними косами, вона хоробро вийшла вперед. Ун хотів відсунути її, але дівчина дивилася на уламра так палко, так ніжно, що серце його здригнулося і він на мить забув про небезпеку і смерть. З усіх уламрів тільки Нао спізнав таке саме почуття до Гамли.

Людіьдхолі наближалися. Перебрівши через драговину, вони розсипалися по кам'янистому берегу. Один з них, мабуть вождь, волохатий, ніби ведмідь, легко тримав у здоровенних ручиськах рогатину, ще важчу, ніж Унова довбня.

Підійшовши до масиву, вогневики розбрелися в пошуках проходу. В бескетті було кілька розколин, але всі еони кінчалися глухими кутами. Лише ущелина, яку захищали Ун та його супутниці, була наскрізною.

Ун, Ушр, Джея і третя жінка закінчували зміцнювати вхід. Вони збирали також каміння, щоб кидати в напасників. Дістатися входу до ущелини можна було двома шляхами: або прямо вгору по руслу, промитому весняними й осінніми водами, або стороною, крізь лабіринт скелястих брил. В першому випадку можна було атакувати трьома або чотирма лавами. У другому випадку напасники повинні були пробиватися до входу поодинці, але зате мали змогу атакувати обложених згори.

За сто ліктів від масиву людожери спинилися. Злорадно посміхаючись, вони стежили за роботою Уна та жінок. З-під товстих

синястих губів блищали гострі білі зуби. Раптово вони зчинили дикий репет, схожий на завивання вовків або дхолів. Ун показав їм свого списа і кия.

— Уламри захоплять мисливські угіддя вогневиків! — гукнув він.

Хрипкий голос Ушр підпрягся до громового уламрового голосу:

— Люди-дхолі вирізали моїх сестер І братів! Наші спільники знищать людей-дхолів!

Запала довга мовчанка. З багнищ віяв вогкий гарячий вітер. Над гострими вершинами ширяли орли й шуліки. Видно було, як на острові залягли величезні гавіали. В безмежній тиші чувся лише монотонний, свіжий, одвічно живий гомін річки.

Вогневики розбилися на два загони. Волохатий вождь повів перший загін стороною серед скелястих брил. Решта намагалася дістатися до входу ущелини по руслу, ховаючись за каміння.

Ун ще раз перерахував очима ворогів. Він тримав напоготові пращу з дротиком. Ушр та інші жінки мали по сигналу закидати напасників камінням. Але вороги, приховані за брилами, лишалися невидимі, мелькаючи у вузьких звивистих проходах, де в них було важко влучити.

Та ось один людожер опинився на видноті. Дротик просвистів у повітрі і вп'явся йому під ребра. З хрипким криком поранений упав. Напруживши всю увагу, Ун тримав напоготові другий дротик.

Наступ поновився. Особливо швидко просувалися вороги манівцями, де кілька вогневиків уже посягли висоти ущелини, залишаючись невразливими для обложених. Щоб почати атаку, їм треба було піднятися ще вище і видряпатися на вузький карниз, звідки вони могли по одному скочити в ущелину.

Прямий шлях теж був захоплений ворогами. Несамовитий крик прокотився між скель, і п'ятнадцять чоловік кинулося вперед. Свиснув дротик, покотилися валуни. Люті вигуки й жалібні зойки поранених відбивалися гучною луною в горах. Вогневики не припиняли нападу. Хоч на них сипалося каміння й Унів спис влучив у когось, вороги були вже на відстані за кілька кроків від входу. Троє дхолів скотилося вниз, двоє були поранені.

Ун бачив просто перед собою люті обличчя з розпаленими злістю очима, чув хрипкий лютий подих ворогів. Тоді, напружуючи всі сили, він скинув на голови напасникам величезну брилу. Жінки з розпачливим завзяттями кидали вниз каміння.

Страшний зойк пролунав серед бескеття, і напасники безладно поскочувалися вниз. Ун наготувався вергнути на них другу брилу, але в цю мить камінь, кинутий згори, влучив йому в голову.

Звівши очі, син Тура побачив величезну руду голову, що визирала з-за скелі. Чотири чоловіки один по одному скочили в ущелину. Ун позадкував, тримаючи обіруч довбешку. Ушр і Джея піднесли рогатини. У вузькому проході з того й того боку могло стати в ряд не більше трьох воїнів.

Запала коротка пауза. Страх перед величезним уламром утримував на місці вогневиків. Ун розмірковував: чи не пора гукнути на підмогу? Просто перед ним зводилася масивна постать ворожого вождя. Його рогатина була довша на цілий лікоть від ратища його родаків. Лице дихало силою і впевненістю в перемозі.

Вождь перший кинувся в атаку. Вістря його ратища розірвало шкіру на боку Ушр. Могутнім ударом Ун відбив рогатину вбік. Кий, опустившись, розтрощив плече людожерові, що кинувся в наступ за своїм вождем. Поранений упав, але на його місце одразу став інший. Позаду перших показалися нові напасники. Ушр голосно закричала,

кличучи на поміч. Джея і третя жінка вторували їй. З вовчим риком вогневики накинулися на обложених. Трьома ударами довбні син Тура відкинув назад три рогатини, відламавши в двох клюги. Ушр поранила одного дхоля в груди. Але третя жінка, пронизана ратищем, звалилася без духу додолу.

Вогневики зрештою позадкували перед дубовим уламровим окоренком. Вони згромадилися біля входу в ущелину. Рудий вождь з рогатиною напереваги стояв попереду свого загону. Ті, чиї ратища були знівечені, поступилися місцем іншим бійцям.

Люто скрегочучи зубами, ворожий вождь високо підніс рогатину і метнувся до Уна. Зіркі його очі підстерігали кожен рух суперника. Ун відсахнувся, але ратище пропороло йому бік. Син Тура поточився. Вождь звитяжно закричав. Але кий злетів угору й опустився на голову, поросту рудим чубом. Кістки хряснули, і рудий велетень, відкинувшись назад, брязнув навзнак до ніг своїх воїнів.

Деякий час людожери топталися на місці, не зважуючись нападати. Але кількість їх зростала, і скоро ворог знову посунув уперед. Масивна довбня знову тнула направо і наліво: вона ламала вістря ратищ, розвалювала голови, трощила кістки. Ушр і Джея завдавали удар за ударом. А проте ворогів було більше, і обложені потроху відступали, наближаючись до того місця, де ущелина розширялася і де наскоки ворогів мали стати дошкульнішими.

На превелику силу відбиваючи спрямовані на нього рогатини, син Тура зумів на короткий час зупинити просування ворога. Та ось позад нього почулися войовничі крики, і біля протилежного входу до ущелини показалися інші жінки-вовчиці, очолювані Зуром. Два дротики один по одному просвистіли в повітрі і впилися в тіла людожерів. Унів кий разив на всі боки.

Паніка огорнула вогневиків. Вони безладно кинулися назад, несучи з собою поранених, волочачи мертвих. На бігу дхолі зіштовхували каменюки, скочувалися разом з ними по косогору, намагалися сховатися в розпадинах і ямах. На бойовищі залишилися тільки один мертвий і поранений, який розпачливо зойкав. Вовчиці добили його і скинули тіла ворогів униз.

Ще не розуміючи до пуття, що сталося, Ун та його помічники, відсапуючись, стояли перед ущелиною. Вогневики знову зникли з очей. Лише трупи валялися серед сланцевих уламків, що всіювали крутосхил.

Збагнувши нарешті, що це перемога, жінки не тямили себе. Перегнувшись через нагромаджені валуни, вони переможно кричали дикими хрипкими голосами. І Ун, попри біль від рани, радів і пишався цією перемогою. Адже це він відбивав усі атаки противника, звалив ворожого вождя і викликав паніку серед дхолів. Це він врятував життя Джеї, відкинувши вбік ворожу рогатину, націлену прямо в її серце! Радісний зір уламра зустрівся з захопленим і вдячним поглядом дівчини, І знову Унове серце здригнулося від невідомого досі хвилювання перед прекрасними темними очима і густими розсипаними по плечах косами Джеї, м'якішими й блискучішими, ніж найніжніші рослини саван і джунглів. Молодий ва сказав:

— Зур і жінки знайшли багато стовбурів і гілок. Пліт, майже готовий!

— Це добре. Ун разом із шістьма вовчицями залишаться охороняти ущелину. Зур та інші жінки закінчать будову плота.

Тихий зойк доносився з землі. Стогнала поранена жінка, відчуваючи свою останню хвилину, крижаний подих небуття. Її круглі очі були повернуті до неба, де кружляли шуліки й білоголові круки, приваблені трупами. В потьмареній свідомості жінки вставали картини життя. Світова зоря над пралісом, довгі дні, сповнені турбот і радощів, вечори біля вогню багаття. Останні згадки її були не про гаурів, дхолів чи левів,

а про подруг, про щирі нехитрі розмови. Їй стало жаль минулого, на очі її навернулися сльози. Потім почалася агонія. З останнім яскравим спалахом мозок затопила пітьма. Жінка лежала тепер нерухомо з застиглим, як маска, лицем. Схилившись над тілом убитої жінки, подруги її сумно повторювали співучими голосами якісь журні урочисті слова, схожі чи то на скаргу, чи то на пісню.

Час біжить. Можна подумати, що вогневики позвикали. Але Ун чує, як вони шарудять і дряпаються десь ліворуч від нього, і знає, що вороги прокладають собі дорогу через гребінь скелястого масиву. Вони хочуть перекрити вхід до ущелини з того боку й відрізати Уна та його спільниць від решти. Якщо ворогам пощастить домогтися свого, перемога їхня забезпечена. Попри втрати вогневики все ще зберігають чисельну перевагу. Тільки уламр дужчий за них, тільки Ушр варта одного з ворожих воїнів. Проте Ушр та Ун ослабли від ран. І син Тура все стурбованіше прислухається до звуків, що йдуть від ворогів.

Кілька ворожих бійців показуються ліворуч від Уна. То дряпаючись на плечі товаришів, то вирубуючи східці в м'якому сланці, вони піднялися крутосхилом і тепер на відстані п'яти ліктів від ка'яного карнизу, що веде до вершини. Щоб залізти на карниз, досить видовбати п'ять або шість приступок у гладенькій, трохи нахиленій скелі.

Вогневики рубають перші два східці.

Щоб перешкодити їм, Ун кидає своє останнє ратище. Але воно вдаряється в прискалок, не долетівши до цілі. Тоді уламр починає жбурляти в дхолів каміння. Воно теж не долітало.

Прямий напад ворога здається неможливим. Боротьба йде зараз між тими, хто будує пліт, і тими, хто рубає східці в податливому ґрунті. Оскільки жодна небезпека з беку ущелини не загрожує, Ун посилає двох жінок до Зура, щоб поквапити його.

Третя приступка готова, за нею — четверта. Залишається вирубати ще одну, і вогневики досягнуть кам'яного карнизу, що приведе їх до вершини. Вони чомусь довго не можуть почати цей східець. Нарешті один ворожий воїн, видершись, на плечі товаришеві, береться довбати.

Тоді Ун мовить своїм спільницям:

— Ідіть допомагати Зурові. Треба швидше завершувати пліт! Ун сам охоронятиме ущелину.

Ушр, озирнувшись востаннє, кличе інших жінок. Джея дивиться на Уна благальним доглядом і неохоче йде разом з усіма. Перегнувшись через кам'яні зубці, уламр швиргає в ворога каміння, але це не зупиняє вогневиків.

Останній східець готовий. Один воїн залазить на карниз, слідом другий. Ворожий вождь, котрого Унова довбня лише оглушила, повзе слідом за своїми родаками.

Ун біжить до виходу з ущелини, вискакує в неї, спускається косогором на берег річки. На вершині скелястого масиву вже виткнулися перші вогневики.

— Пліт ще не завершений, — мовить Зур. — Але він якось довезе нас на той бік.

На Унів знак вовчиці підхоплюють неоковирну споруду з гілля й колод і спускають на воду. Позаду чується хрипкий рев. Вогневики наближаються. Жінки безладно стрибають на пліт. Ун і Зур покидають суходіл останні, коли між ними й вогневиками залишається не більше півсотні ліктів.

— Через тиждень ми виб'ємо всіх дхолів до ноги! — гукає син Тура тоді, як течія стрімко несе пліт від берега.

Розділ другий

ПОВЕРНЕННЯ ДО ПЕЧЕРИ

Пліт виплив на стрижень, крутячись серед вирів. Бурхлива течія понесла його вперед. Не раз вовчицям доводилося стрибати з плота в воду, бо незавершена споруда ось-ось могла розвалитися. Але скоро вони відмовилися від такої затії — річка кишіла крокодилами.

А проте пліт наближався до правого берега. Далеко позаду на тому боці манячіли дрібні постаті вогневиків. Щоб поновити переслідування, ворогам треба було перевезтися через річку, а зробити це інакше, ніж утікачі, вони не могли.

Уже на березі Ун сказав товаришеві:

— Доведеться йти аж до вечора. Тоді ми за чотири дні доберемося до базальтового пасма.

Товариші ззирнулися між собою. Одна й та сама думка майнула в їхніх головах.

— Ун і Ушр поранені, — сумно зауважив ва.

— Ми повинні будь-що випередити вогневиків. Інакше вони знищать нас! — відповів уламр.

Ушр зневажливо стенула плечима. Її рана була неглибока. Вона нарвала якогось зілля і приклала до стегна. Зур перев'язав рани уламрові. Потім загін рушив у путь.

Дорога йшла багнистими, важкопрохідними землями.

Одначе надвечір Ун і Зур почали впізнавати місцевість.

Наступні два дні проминули без пригод. До базальтового пасма залишалося ще два дні. шляху. Зур вдавався до всяких хитрощів, щоб збити переслідувачів зі сліду.

П'ятого ранку на обрії забовваніли добре знайомі обриси базальтового пасма. З верху гори над закрутом річки було ясно видно його довгий гребінь, увінчаний зубцями. Ун, тіпаючись від лихоманки, викликаної втратою крові, дивився запаленими очима на темну масу базальту. Схопивши ва за плече, він пробурмотів:

— Ми знову побачимо нашого спільника!

Радісна усмішка освітила його змучене обличчя. Притулок, де вони з Зуром провели стільки спокійних безтурботних днів, могутній звір, зв'язаний з ними узами таємничої дружби, ясні зорі і тихі вечірні години біля багаття на високому майданчику перед печерою пронеслися в його уяві невиразними щасливими картинами. Повернувши до Джеї змарніле від лихоманки і втрати крові обличчя, син Тура сказав:

— У печері ми зможемо дати відсіч цілій сотні людей-дхолів!

Унові слова урвав тривожний вигук Ушр. Рука її показувала на пониззя річки. Обернувшись, усі виразно пси бачили вогневиків, вони простували по слідах на відстав ні семи-восьми тисяч ліктів.

Втікачі заквапилися вперед, наскільки їм дозволяла рани Уна та жінки-вождя. Треба було будь-що дістатися до базальтового пасма перше, ніж вороги наздоженуть їх.

Утікачам залишилося подолати відстань приблизна двадцять тисяч ліктів.

До середини дня половина дороги була позаду. Але вогневики виграли за цей час близько чотирьох тисяч ліктів. Видно було, як вони біжать по сліду, ніби зграя шакалів. Той, кого дхолі боялися найбільше, зовсім ослаб від ран. Вороги бачили, як він плентав, кульгаючи, позаду загону, і, передчуваючи легку перемогу, радісно вигукували.

На хвилю втікачі зупинилися. Запалені лихоманковим вогнем Унові очі дивилися на сина Землі з виразом болісної тривоги. Зненацька він ухопив Зура за плече, ніби намагаючись його утримати, поки не пізно, від фатального кроку. Але позаду почулися ворожі крики. Він озирнувся на Джею, подивився на своє закривавлене стегно, знову поглянув на ворогів, прикидаючи, скільки до них, і з важким зітханням відпустив плече другові. Зур кинувся в обхід базальтового пасма до лігва печерного лева, а Ун тим часом вів жінок і дітей до печери.

Розділ третій

ЛЕВ-ВЕЛЕТЕНЬ

Коли Ун і його супутниці опинилися нарешті біля печери, між ними й переслідувачами лишилося не більше двох тисяч ліктів.

Ун разом з Ушр опинились на майданчику. За ними полізла решта. Спершу підняли дітей, матері видерлися потім. Останні три жінки були ще на півдорозі, коли вогневики, надбігши, стали кидати в них свої загострені каменюки. Але каміння, кинуте здалеку, відскакувало від скель, не завдаючи жінкам шкоди.

Ун метнув у ворогів свого останнього дротика. Ушр та інші жінки засипали ворога градом каміння. Вогневика, ще надто нечисленні, щоб кинутися в атаку, відступили.

Коли ж наспів ворожий ар'єргард, було вже пізно: всі вовчиці щасливо добралися до верхнього майданчика.

Печера була зовсім неприступна. Лише одна людина — чоловік або жінка — могла одночасно забратися на вузький прискалок, а потім, ставши на плечі товариша, підтягнутися на руках до майданчика. Одного удару ратищем було досить, щоб урвати таку спробу і скинути напасника додолу.

Вогневики це одразу збагнули. Вони бродили вздовж базальтового пасма, сподіваючись знайти інший підхід до печери. Але довкола височіли тільки гладенькі, прямовисні скелі.

А втім, дхолі не дуже засмутилися. Вони знали: досить почекати кілька днів, і голод, а головне, спрага, віддадуть обложених до їхніх рук. Там, в ущелині, втікачам пощастило відірватись від переслідувачів і перемахнуши черев річку. Той же день, коли вони висунуться зі свого притулку, стане їхнім останнім днем.

Що можуть вдіяти одинадцятеро жінок і двоє чоловіків проти двадцятьох воїнів у розквіті сили?

Коли жінки опинилися в безпеці, Уж залишив на майданчику двох дозорців, запалив смолоскип і, заборонивши іншим іти слідом, спустився коридором до нижньої печери. Серце його стискалося від тривоги за товариша.

А що як печерний лев не впізнав Зура?

Не пройшовши й половини шляху, уламр почув глухий рик і наддав ходи. Ось і щілина, крізь яку вони з другом стільки разів дивилися на царя звірів. Нараз уламр полегшено зітхнув. Він побачив Зура поряд з хижаком, чиї очі блищали фосфоричним огнем, почув уривчастий схвильований подих величезного звіра.

— Печерний лев усе ще спільник сина Землі і сина Тура, — сказав молодий ва.

Радісне хвилювання охопило Уна.

— Люди-дхолі не пішли по Зуровому сліду? — запитав він.

— Вони не помітили, що син Землі збочив. Зур причаївся за валунами.

Величезний звір довго обнюхував Уна. Потім, заспокоївшись, ліг па землю й задрімав. Уламр озвався знову:

— Зур виходитиме з лігва лише ночами, разом з печерним левом. Він не зробить нічого проти вогневиків, поки Ун не вигоїть рани й не окріпне.

— Удень Зур ходитиме лише до мочарів. Мочарі зовсім поруч. Унові й жінкам потрібна вода, щоб пити.

Уламр тяжко зітхнув. Він думав про болота й джерела, про струмки й річки. Спрага, посилена лихоманкою від рани, мучила його. Не втримавшись, Ун промурмотів:

— Спрага палить Уна. Але він потерпить до вечора.

— Мочарі поряд! — повторив ва. — Ун повинен шити, щоб швидше одужати. Я дійду до мочарів.

Він подався до виходу. Хижак блимнув очима, але не відчув нічого підозрілого. Зур швидко дістався до мочарів. Дуже нерівна місцевість робила його невидимим для ворогів. Він напився спершу сам, потім опустив у воду бурдюк з оленячої шкіри, скріплений колючками. Бурдюк вміщав досить води, щоб напоїти кілька душ. Зур наповнив його водою й вернувся до печери.

Ун пив великими ковтками свіжу прохолодну воду, і йому здавалося, ніби сили знову вертаються до нього.

— Ушр теж поранена! — сказав він. — Решта нап'ється ввечері.

І уламр поніс бурдюк до верхньої печери. Коли Ушр втамувала спрагу, він дав кілька ковтків води Джеї.

Потому Ун влігся на долівці печери і проспав міцним сном аж до вечора. Прокинувшись, він відчув, що лихоманка спала, рани перестали кривавити. Коли над пущею запали сутінки, уламр вийшов надвір, щоб пильнувати за вогневиками. Вони розклали неподалік багаття і сиділи круг нього, раз у раз обертаючи голови, до базальтового пасма. Широкі обличчя виражали вперте завзяття.

Зморені довгою гонитвою, жінки, так само як і Ун, спали до пізнього вечора. Збудив їх не так голод, як спрага. Жінки дивилися на уламра очима, повними туги І страху, і думали про воду, принесену їм з глибини печери. Тільки Ушр і Джея дістали її. І довіра, яку досі мали ці істоти до сина Тура, змінилася у їхній душі неспокоєм і невпевненістю.

Ушр запитала:

— Куди пішов Зур?

— Зур принесе нам м'ясо і воду ще до ранку, — відповів уламр.

— А чому він не з нами?

— Ушр дізнається про це згодом.

І побачивши, що жінка-вождь дивиться в. пітьму, він додав:

— Ун один спускатиметься в глибину печери. Інакше всіх нас чекає смерть!

Ця загадкова фраза здивувала жінок, але вони не довго думали над нею: їм досить, щоб Ун подав надію. Суворе, сповнене нестатків життя навчило вовчиць стійко переносити голод і спрагу. Всі, навіть найменші діти, звикли до суворих умов і вміли терпеливо чекати.

Нічні світила бігли своїм одвічним тором. Люди-дхолі спали. Жінки, змучені тривогою, теж поснули. Ун дрімав, прихилившись до стіни.

Десь опівночі з темних надр печери долетів далекий клич. Уламр підхопився, запалив смолоскип Ь спустився вниз. Печерний лев з Зуром щойно повернулися з полювання: посеред лігва лежала туша великого оленя. Без-плічко відрубав від неї стегно і передав у щілину товаришеві. Потім подався до мочарів, захопивши з собою бурдюк з оленячої шкіри.

Коли Ун з'явився у верхній печері з водою і м'ясом, жінки завмерли з подиву, змішаного з забобонним захватом. У печері збереглося трошки хмизу, припасеного колись Уном і Зуром. Сходивши ще раз по воду, Ун розклав багаття і почав смажити оленину. Це було викликом і необачністю. Вартові вогневиків одразу ж побачили в печері світло і збудили вождя. Схопившись на ноги, він отетеріло втупився в огонь.

По недовгій розвазі вождь подумав, що в печері міг бути припас палива. Що ж до м'яса, смаженого на вогні, то це, мабуть, була якась тварина, забита втікачами під час гонитви. Якщо є другий вихід, то втікачі могли ним скористатися для втечі. А проте він послав кількох воїнів обстежити на всяк випадок базальтове пасмо з протилежного боку.

Обійшовши південну відногу масиву, ворожі воїни заходилися обдивлятися при світлі місяця численні розколини і тріщини, що прорізали базальтовий кряж. Проте їм пощастило відкрити лише вузькі

щілини, неглибокі складки та кілька заглибин під навислими скелями. Кам'яний перехід, яким колись Зур рятувався від чорного лева, привернув їх увагу. Поминувши його, вогневики опинилися перед широким темним входом. Сильний звірячий дух ударив їм у ніздрі.

Воїни зрозуміли, що хижак неподалік, і зупинилися.

Тим часом їхні власні випари проникли до печери. Величезна постать лева стала при виході, громовий рик потряс повітря, і вогневики, нажахані, побігли геть, упізнавши в господарі печери найгрізнішого з усіх тодішніх хижаків.

По цьому випадку ворожий вождь остаточно переконався, що печера, де ховалися втікачі, не мала другого виходу, окрім того, який стерегли його воїни. Якщо у вождя й залишилися якісь сумніви, то в наступні дні вони всі розвіялися. Ун і жінки весь час показувалися на майданчику перед печерою. Отже, втеча з неї неможлива. Вогневикам треба запастися терпінням, стерегти і ждати. І тоді вони. влаштують справжню різню.

Ун швидко одужував. Лихоманка минула, рани почали гоїтися. Він учив жінок загострювати каміння, що правило їм за зброю. Зур, як і колись, постачав обложених м'ясом і водою. Він привчив печерного лева ходити з собою, і звір усе охочіше слухався людину. Зур угадував усі спонуки хижака, передбачав, як до обставин, його вчинки. Він так добре підмічав зміни настрою у звіра і так спритно пристосовувався до них, що лев зрештою прихилився до ва міцніше, ніж до тварини однієї з ним породи.

На восьму ніч Ун, спустившись униз, щоб узяти наготовлену Зуром воду і їжу, сказав йому:

— Рана загоїлася. Тепер син Тура може битися. Завтра вночі Зур приведе печерного лева по той бік скель.

Помовчавши трохи, ва відповів:

— Сьогодні вранці Зур помітив, що один камінь у щілині хилитається. Якщо ми зуміємо відірвати його, отвір стане досить широкий, щоб пропустити людину, але завузький для печерного лева.

Він поклав на спідній прискалок руку і став тихенько розхитувати його. Ун заходився допомагати йому. М'язисті уламрові руки скоро змусили брилу зсунутися. Тоді син Тура щосили рвонув камінь на себе, а Зур підпихав його обіруч. Нарешті брила відламалася, за нею — ще дві. Уламр відкинув їх убік і, розплатавшись, проповз через вузьку щілину в лігво.

Лев, стурбований всією цією метушнею, кинув здобич і загрозливо звівся на ноги. Проте лагідний доторк Зурової руки одразу ж заспокоїв звіра і він заходився доброзичливо обнюхувати уламра.

— Ми можемо заскочити людей-дхолів зненацька! — радісно вигукнув Ун.

Ва повів товариша до виходу з лігва, показав йому десяток дротиків, заготовлених, ним на самоті, і сказав:

— Ми битимемось на відстані!

Другого дня Ун і Зур вистругали ще кілька дротиків, і тепер їх стало чотирнадцять. Увечері уламр попередив Ушр та її вовчиць:

— Цієї ночі Ун і Зур битимуться з людьми-дхолями! Хай жінки-вовчиці будуть напоготові!

Ушр своїм вухам не вірила:

— Як же Ун і Зур поєднаються?

Син Тура засміявся:

— Ми розширили прохід між двома печерами. Ун і Зур вийдуть по той бік скель і нападуть на вогневиків разом із своїм спільником.

— Хіба Ун і Зур мають спільника?

— Ун і Зур уклали спілку з печерним левом.

Ушр слухала ошелешена. Але її розум був простий, і жінка не стала морочити собі голови довгими роздумами. Довіра, яку вона мала до уламра, перемогла навіть цікавість.

Ун вів далі:

— Жінки не повинні спускатися на рівнину до того, як Ун подасть гасло! Інакше печерний лев розшарпає їх!

Джея, захоплена більше, ніж інші, не зводила з уламра блискучих від захвату й цікавості очей.

— А лев не може прийти з нижньої печери до верхньої? — запитала вона.

— Ні, прохід завузький для нього!

Останні барви зорі погасли на заході. Ясна зірка замиготіла вгорі. Ун спустився в нижню печеру.

Багаття вогневиків відкидало довкола лише кволі відблиски. Троє воїнів не спало. Решта поснули в огорожі з каміння, щоб забезпечити

себе від несподіваного нападу. Двоє дозорців куняли. Третій, виконуючи наказ вождя, ходив довкола багаття, позираючи раз у раз на печеру.

Підкинувши в пригаслий вогонь кілька гілок, дозорець випростався і, глянувши вгору, побачив на майданчику людську постать. То була жінка. Перегнувшись через край майданчика, вона дивилася вниз. Дозорець простяг у її бік руку, озброєну рогатиною, і мовчки посміхнувся. Але посмішка тут же зникла з його обличчя. Внизу під базальтовим кряжем з'явилася друга людська постать, височезна, плечиста. Її годі було не впізнати. Якусь мить вартовий дивився й очам не вірив: як посмів уламр спуститися на рівнину? Потім він гукнув інших дозорців, і всі троє, потрясаючи рогатинами, зчинили тривогу.

Ун відірвався від скель і сміливо рушив до ворожого кострища. Наблизившись, він кинув у бік вартовиків загострену каменюку. Камінь влучив у голову одному дхолю, але тільки подряпав її. Ще одна каменюка зачепила плече другого дозорця. Люті крики залунали звідусіль, і вогневики почали вискакувати зі свого притулку. Тоді, випроставшись на весь свій зріст, син Тура пустив бойовий клич.

Запала коротка пауза. Вогневики стояли розгублено, позираючи то на уламра, то на довколишню місцевість. Нагорі, на майданчику, двоє жінок прилучилося до першої. Але на рівнині не було видно нікого, окрім Уна, озброєного довбнею та кількома загостреними каменюками. Вражений і сторопілий, вождь дхолів марно силкувався втямити, що все це означав. Кілька хвилин він стояв ні в сих ні в тих, невиразно відчуваючи якусь пастку. Але войовничий інстинкт узяв гору над обачністю. Горловий голос подав гасло до — атаки, і вогневики рушили вперед. Двадцять кремезних постатей кинулися до сина Тура.

Ун жбурнув останню каменюку і кинувся тікати. Але колишня прудкість, здавалося, підвела його. Найметкіші дхолі явно перевищували його у швидкості. Решта, збуджена гонитвою за вірною здобиччю, бігли трохи позаду. Іноді уламр спотикався. Іноді він ніби ціною величезного зусилля знову набирав швидкість і відривався від

догонців. Вождь дхолів уже був за тридцять ліктів від утікача, коли вони добігли до краю базальтового кряжа. Вогневики звитяжно закричали.

З жалібним криком Ун метнувся вбік і сховався серед скель. Ці скелі утворювали тут кілька проходів, що завершувалися на півдні широким коридором.

Вождь зупинився, оглянув довколишню місцевість і звелів воїнам загородити вхід до лабіринту, а решті — вести далі переслідування.

— Смерть дхолям!

Гнівний голос пролунав попереду, громовий рик відповів йому, і величезне тіло, пролетівши в гігантському стрибку повітрям, приземлилося серед скель.

Наступну мить печерний лев упав, мов лавина, на вогневиків. Троє воїнів залишилося лежати на землі з розірваними животами, четвертий упав без духу, покладений ударом могутньої лапи.

На високій плескуватій скелі показалися Ун і Зур. Дротики один по одному протинали повітря і впивалися то в горло, то в стегно, то в груди ворожих воїнів. А гігантський хижак, вигулькуючи раптово з-за скель, то збивав з ніг одного втікача, то роздирав іншого. —

Охоплені панікою, дхолі тікали геть від страшного місця. Жах перед неприродною появою хижака змішувався в їхній темній свідомості з жахом близької смерті. Сам вождь тікав щодуху. До уламра вернулися вся його прудкість і сила. Стрибаючи, мов леопард, він легко наздогнав утікачів, і здоровенна довбня опускалася, піднімалася і знову опускалася над ворожими головами.

Коли дхолі дісталися нарешті до свого сховку серед каміння, їх залишилося тільки семеро. Решта валялася в траві убиті або важко поранені.

— Хай Зур спинить печерного лева! — гукнув Ун.

Сховані за кам'яною огорожею, вороги знову ставали небезпечними. Розпач додавав їм хоробрості. Крізь прогалини між брилами гострі рогатини вогневиків могли завдати печерному леву смертельної рани.

Звір без опору дозволив Зурові повести себе. Скрізь валялися тіла убитих. Лев спокійно схопив здобич і подався з нею до свого лігва.

Якийсь час син Тура стояв у нерішучості. Потім сказав другові:

— Хай Зур іде за печерним левом до його лігва. Він вернеться через верхню печеру і передасть жінкам, щоб вони були напоготові.

Ва з гігантським хижаком зникли серед скель. Ун заходився збирати дротики, витягаючи їх з тіла убитих ворогів. Потім поволі вернувся до притулку вогневиків. Він бачив ворогів у прогалинах між брилами і міг легко вбити ще кого-небудь із них. Але душа Нао була в ньому, сповнена великодушності до переможених.

— Чому дхолі напали на лісовиків? Навіщо вони хотіли вбити Уна і жінок-вовчиць?

У гучному голосі уламра бриніла журба. Вогневики мовчки дослухалися до його слів. Ворожий вождь на мить майнув між брилами і подав гасло до атаки, але Ун показав йому пращу і сказав:

— Син Тура дужчий за вождя дхолів! Він бігає швидше за нього і вміє вражати ворогів на відстані!

Нагорі на майданчику почулися звитяжні крики жінок. Вони спостерігали з майданчика за всім перебігом бою, бачили чудову появу царя звірів, та їхні прості серця були сповнені забобонного захвату.

Перша спустилася Джея, потім Ушр і всі інші жінки. Одна вовчиця залишилася охороняти печеру і глядіти дітей.

Жінки зібралися круг велетня уламра і з похмурою ненавистю дивилися на кам'яну огорожу. Вони пригадували перенесені страждання, загибель своїх сестер і кляли ворогів. Вогневики мовчали, але, сповнені відчайдушної рішимості, тримали напоготові рогатини.

Позиція їх була неприступна, і якби не Ун, вороги і зараз би зберігали перевагу в силі. Жодна жінка, окрім Ушр, не могла змагатися з найслабкішим ворогом. Вовчиці добре розуміли це і, хоч їх душила злоба, не підходили близько до ворожого притулку.

Зібравшись довкола пригаслого багаття дхолів, жінки заходилися кидати в нього сухостій, паліччя, хмиз. Огонь розгорівся з новою силою, осявши савану. Деякі жінки почали кричати:

— Дхолі не сміють прийняти бій! Вони помруть з голоду й спраги!

Час минав. Нічні сузір'я піднімалися від сходу до зеніту або схилялися до заходу. Неспокій і нетерпіння помалу охопили жінок. Обложені знову почали здаватися їм небезпечними. Вони боялися якоїсь вихватки з боку вогневиків. Жодна жінка не могла заснути. Навіть Ун і Зур погодилися викликати ворогів на бій. Ва твердив:

— Треба викурити дхолів з притулку!

Він повторював ці слова доти, доки йому не сяйнув здогад:

— Дхолі не можуть устояти проти вогню! Ун, Зур і жінки закидають ворогів головешками!

Уламр аж скрикнув з захвату, і друзі заходилися обстругувати гілки, щоб запалити їх з одного краю. Потім вони покликали жінок, і Зур розтлумачив їм свою затію. Всі похапали головешки і порвалися до притулку.

Вогненний дощ звалився на дхолів. Задихаючись від ядучого диму, потерпаючи від опіків, вони пробували залишатися на місці, але страх і злість були дужчі за обач-і ність. Та так вони могли й загинути без бою.

На одній брилі виросла кремезна постать вождя. З хрипким криком кинувся він уперед, за ним шестеро вцілілих воїнів.

За Уновою командою жінки відступили. Два дротики просвистіли в повітрі, і двоє ворожих воїнів без духу звалились додолу. З решти п'яти четверо поривалися до жінок і Зура, п'ятий кинувся на У на, котрий тримався осторонь. Син Тура кинув ще один дротик, але тільки черкнув по плечу ворога. Потім, випроставшись, почав чекати. Він легко міг піти, залишивши супротивника далеко позаду, але він волів битися.

Той, хто наближався до нього, був вождем дхолів, кремезний, плечистий, головатий. Він ішов просто на уламра, тримаючи напереваги свою довгу рогатину.

Кий і рогатина зустрілися, рогатина похитнулася і знову блискавично ринула вперед. Груди Унові почервонила кров, але довбешка, опустившись і собі, змусила хряснути Пасивний череп. Впустивши списа, вождь упав навколішки в покірній позі переможеного хижака; Ун знову звів кий, але не опустив його. Дивна огида до вбивства та великодушність до переможених, яка була властива лише йому і Нао, охопила його. Оддалеки дві жінки лежали без руху на землі. Але дротики Зура і ратища вовчиць зробили своє діло: троє дхолів валялося

на траві з випущеними кишками, і жінки, повні люті, добивали їх. Четвертий, наймолодший, очамрівши з жаху, побіг просто на Уна. Опинившись перед його здоровенною довбнею, хлопець відчув, як коліна йому підгинаються, і впав, розпростершись, до ніг сина Тура. Жінки підбігли, щоб прикінчити його, але уламр, простягнувши руку вперед, владно гукнув:

— Його життя належить Унові!

Жінки зупинилися. Злоба спотворила їхні обличчя. Але, почувши зойки тих, хто поліг ігри першій сутичці, подалися добивати їх. Ун понуро прислухався до лютих криків і жалібних зойків, радіючи в душі, що Джея не пішла за своїми подругами.

Розділ четвертий

РІДНЕ ПЛЕМ'Я

Ун, Зур і жінки-вовчиці прожили цілий місяць у базальтовій вечері. Тільки одна жінка померла від ран, решта поволі одужувала. Унова рана не була небезпечна. Спекавшись вогневиків, вони стали повними господарями савани, джунглів і річки. Присутність печерного лева змушувала всіх інших хижаків триматися далі від базальтового кряжа.

Отже, життя тепер було легке й привільне. Пройшовши крізь випробування й небезпеки, Ун і Зур тішилися тепер спокоєм. Зур особливо любив ці тихі погідні дні, коли образи і події довгою низкою пропливають у пам'яті. До нього знову вернулася звичка до самозаглиблення, успадкована від загиблих одноплемінників. Проте іноді він прокидався з цього блаженного сну, щоб вигадувати якісь нові пастки на тварин або йти збирати їстівні корінці.

Ун не міг довго сидіти на одному місці, весь у полоні своїх суперечливих інстинктів і прагнень. Він ніяк не міг намилуватися красою

Джеї, гнучкими лініями її молодого тіла, густою хвилею її блискучого волосся і мінливим сяйвом її темних очей. Щодня вона, здавалося, обновлялася, як обновляються ранки над річкою, як обновляються квітки у савані. А все ж іноді молодий уламр ледве стримував себе. В такі хвилини він нічим не відрізнявся від інших чоловіків. Він кляв себе за цю хвилинну слабість. Ніжність у його душі поступалася місцем войовничості й агресивності. І він мимоволі шукав поглядом Ушр, щоб попросити її вчинити за племінним звичаєм: цей звичай вимагав кинути дівчину на землю і розсікти її груди гострим кремінцем.

Жінки відчували себе зовсім щасливими. Після всіх лих, що дісталися їм, вони не хотіли іншого життя і не думали більше про незалежність і свободу, ніби вручивши свою долю в руки велетня уламра. Вони не заперечували навіть, коли Ун ухвалив відпустити на волю двох бранців. Син Тура сам провів дхолів до місця злиття річки з її притокою.

Краса Джеї з кожним днем полонила все дужче молодого уламра. Не раз син Тура ладен був звернутися до Ушр з проханням виконати дану йому обіцянку, але незрозуміла несміливість утримувала його.

До пори дощів залишалося не більше п'яти тижнів. Ун усе частіше думав про рідний табір, про могутнього Нао, переможця кзамів і рудих карликів, і волоханя Агу, про вечірнє багаття, круг якого збиралося все плем'я уламрів, і про своїх суворих родаків, яких він, одначе, недолюблював за жорстокість.

Якось уранці він сказав Ушр:

— Ун і Зур вертаються до уламрів. Жінки повинні йти за ними й оселитися в печері неподалік від гір. Коли мине холодна нора, уламри прийдуть у ці краї. Вони будуть спільниками вовчиць.

Ушр та її подруги відчули, що життєві незгоди знову насуваються на них. Розмова відбувалася на рівнині, біля річкового берега. Жінки

оточили уламра, наймолодші заплакали. Джея підхопилася з місця. Вона важко дихала, великі очі налилися слізьми. Ун, схвильований, якийсь час мовчки дивився на неї, потім, різко обернувшись, удався до жінки-вождя:

— Ушр обіцяла, що Джея буде дружиною Унові. Джея згодна! — І голосом, тремтячим від хвилювання, додав: — Віддай мені Джею за жінку!

Ушр помовчала, потім схопила дівчину за коси, кинула на землю і гострим кременем провела по її грудях довгу подряпину від плеча до плеча. Бризнула кров, і Ушр, омочивши нею Унові губи, вимовила священні слова предків, які робили чоловіка й жінку подружжям.

Назавтра загін вирушив у дорогу. Ун і Зур журно покидали свого спільника — печерного лева. Така зручна й безпечна печера, і ось тепер її доводиться покидати. А спілку з таким могутнім звіром Зур вважав справою своїх рук. Ніщо не прив'язувало ва до уламрів. Він був чужим серед них, і молоді воїни зневажали його за слабість.

Вони минули місце, де руді леви тікали зі страху перед слонами, пройшли гранітний масив, біля якого махайрод розшарпав носорога, а Ун убив махайрода, і нарешті опинилися біля обніжжя високої скелястої відноги, яка відходила від гірського пасма і далеко вдавалася в савану.

Тут вони відкрили річку й дивного рудого звіра, що водилися в ті часи, коли печерного лева, предка левів і тигрів, ще не існувало на світі. Тут у підгір'ї знайшли простору й зручну печеру, щоб провести у ній сезон довгих дощів. Потім вони допомогли Унові й Зурові знайти дорогу в гори.

Прощання було важке. Жінки мовчали, пригнічені горем. Вони думали про те, що більше не відчуватимуть поряд з собою ту могутню й добру силу, котра врятувала і визволила їх від людей-дхолів. Віднині

вони знову будуть самі в ворожому світі, сповненому випробувань і небезпек.

Мандрівці побралися вгору. З грудей вовчиць вихопився схожий на ридання стогін. Ун, обернувшись, гукнув:

— Ми вернемося на береги великої річки.

Сам він ішов з важким серцем. Землі, які він покидав, таїли багато небезпек і несподіванок, але він вийшов переможцем у битвах з ворожими племенами і хижими звірами. Ті мусили скоритися перед його силою. Молодий велетень вів з собою Джею. Для Зура не було іншої мрії, ніж знову вернутися до скелястого пасма.

Збігло чимало днів. Ун, Зур і Джея йшли крутими плаями, піднімаючись усе вище й вище. Ун поспішав. Йому так кортіло побачити свій рідний табір! З кожним кроком, що наближав його до уламрів, на серці йому веселішало.

І ось настав день, коли вони нарешті впізнали ущелину з вузькими стінами, через яку вони вийшли колись із надр гори. Пройшовши її, мандрівці опинилися в підземній печері, перед розколиною, що утворилася після землетрусу. За час їхньої відсутності вона поширшала, і всі троє легко пробралися крізь неї. Потім потяглися підземні коридори, де лунко дзвенів гомін річкових струменів. Переночувавши на березі підземного потоку, мандрівники через два дні досягай тих місць, де Ун і Зур майже рік тому залишили уламрів.

День хилився до вечора. Під крутим горбом у затінку величезного порфірового стрімчака жінки уламрів складали в купу сухе гілля і хмиз для багаття, яке Нао потім мав запалити. Дозорці зчинили тривогу, і Ун постав перед сином Леопарда. Запала довга мовчанка. Жінки недоброзичливо глипали на Джею.

Нарешті Нао озвався.

— Уже скоро рік, як ви покинули табір, — сказав він суворо.

— Ми пройшли крізь гору і відкрили нові багаті землі для полювання, — відповів Ун.

Обличчя Нао осяялося радісною усмішкою. Він згадав суворий час своєї юності, коли він разом з Намом і Гавом так само вирушив у далеку й небезпечну дорогу, щоб добути вогонь для уламрів. Знов пережив у думках сутичку з сірим ведмедем і тигрицею, утечу від людожерів кзамів, спілку з ватажком мамонтів, підступність рудих карликів і мудрість ва, ліс синьолюдків, напад печерного ведмедя і страшну зустріч з волоханем Агу та його братами. Він приніс з собою вогонь разом з секретом добувати його з допомогою кременів, вивіданим у безплічків.

— Розповідай! — сказав він, схвильований спогадами. — Нао слухає сина Тура.

Вождь запалив багаття, вмостився біля нього і приготувався слухати сина. Душа шукача пригод поступово пробуджувалася в ньому. Розповідь про рудого звіра здивувала його, але він обурився, коли Ун сказав, що слони вищі й дужчі за мамонтів.

— Нема тварин, рівних зростом і силою мамонтам, з якими Нао уклав спілку в країні кзамів!

Він узнав з опису величезного хижака, що мешкав у базальтовій печері, і звернувся до Нама:

— Цей звір убиває тигра так само легко, як лев убивав антилопу!

Спілка з печерним левом несказанно втішила його. Він доброзичливо подивився на Зура:

— Ва завжди були наймудрішими з людей. Це вони знайшли вогонь у камені. Вони перевозилися через річки на плотах, вв'язаних з гілля і колод, і вміли знаходити струмки, що текли під землею!

Розповідь про битву з вогневиками схвилювала Нао до живого серця. Груди його високо здіймалися, очі блищали. Поклавши руку на Унове плече, Нао гукнув:

— У сина Тура серце й сила вождя!

Сидячи навколо багаття, уламри уважно слухали Унову розповідь, але обличчя їхні не виражали довіри. Воїни думали про те, що Нао свого часу приніс племені вогонь і врятував уламрів, які вмирали від холоду у вогкій печері. А син його, повернувшись з далеких мандрів, привів з собою лише дівчину-чужинку та свого миршавого супутника, котрого ніхто з уламрів не любив.

Куам, син Онагра, гукнув:

— Ун говорить, що землі, відкриті ним, куди гарячіші за наші. Уламри не можуть там жити! Коли плем'я кочувало Випаленою рівниною, воїни й жінки умирали, ніби трав'яні коники восени.

Глухий гомін схвалення прокотився лавами уламрів, і Ун збагнув, що вони люблять його ще менше, ніж колись.

І все ж наступного тижня син Тура відчував радість при думці про те, що він нарешті в колі родаків. Він ходив на лови разом в усіма уламрами і проводив час біля Джеї, з якою жінки його табору не розмовляли.

Але потроху Уна огорнула журба. Він усвідомлював, що звершений ним подвиг не менший, ніж подвиг Нао. Правда, він не вернув уламрам вогню, зате приніс звістку, що нові землі, просторі й повні невичерпних багатств, лежать по той бік гір. Він почував себе на цілу голову вище за інших хлопців, знав, що такий самий сильний, як сам Нао. Але уламрів не захоплювала його сила. Вони воліли за краще Куама, чия довбня й ратище не змогли б змагатися з кием і списом сина Тура. Куам мав стати вождем, коли син Леопарда помре. Якщо це станеться, Унові доведеться в усьому слухатися Куама. Новий вождь викличе проти нього, проти Джеї й Зура ворожнечу, яка ось-ось спалахне.

Ще раніше до походу Унові докоряли за його дружбу з ва. Тепер же він на додачу одружився з дівчиною, народженою в чужій країні, куди уламри не збиралися йти. Отже, він і сам став для племені чужим.

Особливо ненавиділи Уна жінки. Вони з лайкою відверталися від Джеї, коли та проходила мимо, а якщо їх було кілька, зустрічали злісним ремством появу чужинки. Навіть Унові сестри, дочки Гамли, цуралися її.

Особливо своє приниження Ун відчував увечері, коли вони усамітнювалися з юною вовчицею і ва. Він ледве стримував себе, щоб не спалахнути страшним гнівом.

Через кілька днів горда Унова душа обурилася. Він не шукав більше близькості з своїми родаками і вперто усамітнювався разом з Джеєю та Зуром. На ловах вони і також трималися осторонь від інших мисливців, якщо тільки прямий наказ Нао не змушував його діяти заодно з усіма. Він знову пропадав цілі дні в печерах, блукав берегами підземної річки і часто, скоряючись несвідомому бажанню, опинявся раптом перед розколиною, що вела в країну, так палко ним люблену.

Якось уранці Ун заходився шукати слід леопарда. Леопарди подостатком водилися в навколишніх лісах. Великого зросту, проворні і сміливі, вони нападали на оленів, сайгаків, онагрів і навіть на молодих

бізонів. Нао не полював на леопардів, забобонно вважаючи себе в якомусь містичному спорідненні з цими гарними хижаками. Решта воїнів побоювалася їх, і мало хто з мисливців наважувався вступати в двобій з леопардом.

Ун довго блукав пущею, але ніде не знайшов слідів леопарда. Нарешті біля маленького струмка, що весело котив свої води по кам'янистому ложі, він наткнувся на свіжий слід.

Ун сховався серед папороті і завмер. У верхів'ї струмка під зеленим склепінням дерев виднілася невисока скеля, біля обніжжя якої зірке мисливцеве око розрізнило невелику заглибину, схожу на печеру. Якийсь звір дрімав спокійно біля входу, поклавши голову на простягнені лапи. Хоч до нього було далеко і під деревами панували сутінки, Ун одразу впізнав леопарда. Понад тисячу ліктів відокремлювало мисливця від звіра. Йому пощастило просунутися на цілих шістсот ліктів, перш ніж леопард прокинувся. Тільки коли Ун заглибився в зарості високої трави, кругла голова хижака повільно піднеслася і два жовто-зелених вогні спалахнули в сутіні лігва,

Ун припав до землі. Леопард довго нюшкував носом. Кілька хвилин його огняні очі уважно вивчали густі зарості трав і кущів. Потім голова хижака опустилася на лапи, і плямисте тіло знов знерухоміло.

Ун перечекав якийсь час, перш ніж рушити вперед. До мети йому залишалося покрити ще двісті ліктів. А потім йому можна буде кинути дротик. З цієї відстані дротик не завдасть смертельної рани, але поранений звір, як сподівався Ун, розпалившись гнівом, неодмінно кинеться в бій.

Слабий вітрець відносив убік запах мисливця. Ун заквапився, проповз ще п'ятдесят ліктів і сховався за деревом. Леопард знову звів голову і прислухався. Потім неквапливо звівся на рівні і вийшов з лігва, щоб краще розібратися в підозрілих запахах.

Раптово в чагарях почувся крик оленя, і стрункa лань промчала під шовковицями. Леопард кинувся за нею.

Лань забігла під дерево, за яким сховався Ун. Мисливець вискочив і метнув у хижака дротик. Просвиставши в повітрі, дротик впився в карк хижакові. Леопард люто занявкав, але кинутися па людину не зважився. Вій гайнув у хащі папороті і пропав з очей.

Бажаючи уникнути раптового нападу хижака, Ун вийшов на відкриту місцину, тримаючи в одній руці кия, а в другій пращу.

Проїв леопард не збирався нападати на мисливця перший. Крізь густолистя він добре бачив людину і збирався зайти непомітно з тилу і кинутися на її спину.

Лють його потроху вщухала, він майже не відчував болю від рани. Хижак обійшов Уна по колу, але йому ніяк не вдавалося підійти до людини на відстань одного стрибка. Ун, помітивши серед листя плямисту шкуру, метнув дротик. Але дротик зав'яз у заростях папороті. Леопард відступив у глибину чагарів.

Тим часом у пущі з'явилися інші люди. Уламр відчував наближення цілого загону мисливців. Кинувши клич, Ун побіг навздогін за леопардом. Серед дерев замигтіли голови уламрів, услід звірові полетіли дротики, але жоден не влучив. Зненацька з нетрів виринула кремезна постать Куама. Змахнувши ратищем, він з силою кинув його в леопарда. Ратище вп'ялося в бік звірові. Хижак високо підскочив і обернувся, ладен боронити своє життя. Але Куам зник. Решта мисливців теж пропала. Один Ун залишився на видноті.

Леопард більше не вагався. Трьома стрибками він опинився перед сином Тура і кинувся на нього. Удар здоровенної довбешки зупинив хижака і кинув на землю. Наступний удар влучив прямо по масивному черепу звірові, і леопард гупнув без духу додолу.

Ту саму мить з-за дерев вигулькнув Куам, а за ним інші мисливці. Спершись на кия, Ун дивився, як вони наближалися. Він був певний, що мисливці почнуть захоплюватися його силою. Тепле почуття спорідненості з цими людьми охопило його. Але обличчя уламрів виражали лише відчуження. Один мисливець, що не відставав школи від Куама, як Зур від Уна, вигукнув улесливо:

— Куам переміг леопарда!

Схвальні вигуки підтримали його. Куам стояв перед забитим леопардом і показував на ратище, встромлене в бік звірові.

Ун обурився:

— Це не Куам переміг леопарда!

Уламри злорадно засміялися, показуючи на ратище. Мисливець, що озвався перший, вів далі:

— Це Куам! Ун тільки добив звіра.

Син Тура підняв довбешку. Гнів вирував у його грудях. Він гукнув презирливо:

— Що таке леопард? Ун переміг рудого звіра, тигра і людей-дхолів! Один тільки Нао такий самий дужий, як Ун!

Куам не відступив. Він знав, що мисливці підтримують його.

— Куам не боїться ні тигра, ні лева!

Гіркий сум охопив Уна. Він відчув себе чужим серед цих людей одного з ним племені. Схопивши здобич, він кинув її на землю до ніг мисливцям:

— Ось! Син Тура не зніме руки на уламрів! Він дарує їм леопарда!

Мисливці більше не сміялися. Вони зі страхом дивилися на могутню постать і замашну довбню сина Тура. Вони визнавали його силу, рівну силі великих хижаків. Але вони ненавиділи Уна за. цю силу і відкидали його великодушність.

Ун вернувся до табору з душею, повного гіркоти а огиди. Підійшовши до порфірового стрімчака, він побачив Джею. Вона сиділа, скорчившись, біля великого каменя. Побачивши Уна, Джея підвелася з жалібним зойканням: цівка крові текла по її щоці,

— Джея поранила собі личко? — запитав син Тура, поклавши руку на плече подрузі.

— Жінки кидали каміння, — відповіла вона тихим голосом.

— Вони кидали каміння в Джею?

Молодиця кивнула головою. Дрож охопив уламра. Він побачив, що табір безлюдний, і запитав:

— А де ж вони?

— Не знаю.

Ун похнюпив голову, похмурий і пригнічений. Горе, що сповнювало його душу, стало нестерпним. Він збагнув, що де хоче більше жити разом з уламрами.

— Чи Джея хотіла б вернутися до вовчиць разом з Уном і Зуром? — запитав він тихо.

Вона звела на нього великі очі, в яких крізь сльози засвітилася радість. Сором'язлива і сумирна на вдачу, Джея страждала, живучи серед чужих. Вона мовчки терпіла ворожнечу і зневагу жінок, Зажурена тим, що ледве розуміє мову уламрів. Вона не сміла скаржитися чоловікові і, мабуть, і цього разу не заїкнулася б ні уловом, якби Ун не запитав її. Ще не вірячи своєму щастю, молодиця гукнула:

— Джея ніде туди, куди піде Ун!

— Але вона хотіла б жити зі своїм племенем?

— Авжеж, — прошепотіла вона.

— Тоді ми вернемося на береги великої річки!

Зітхання полегкості вихопилося з грудей Джеї. Вона тихо схилила голову на плече своєму чоловікові.

Коли Зур повернувся ввечері з печер, син Тура відвів його вбік від табору, який уже наповнився воїнами к жінками.

— От що! — сказав він різко. — Ун хоче знову побачити вовчиць, печерного лева і базальтовий кряж!

Зур подивився на свого товариша туманним поглядом, і усмішка осяяла його обличчя. Він знав, що Ун страждає, живучи серед уламрів. Та й у самого Зура була важко на душі.

— Зур буде щасливий вернутися в базальтову печеру.

Слова товариша розвіяли останні Унові сумніви. Він підійшов до Нао, що відпочивав віддалік, у затінку порфірового виступу, і сказав:

— Уламри не люблять сина Тура. Він хоче знову піти по той бік гір. Він житиме з племенем жінок-вовчиць і стане спільником уламрів.

Нао слухав Унову мову мовчки. Він любив сина, але знав про неприязнь, яку відчували до нього уламри, і передбачав у майбутньому невпинні чвари і сварки.

— Плем'я невдоволене тим, що Ун віддає перевагу чужим! — сказав він нарешті. — Воно не вибачить йому цього, якщо Ун житиме з племенем. Проте уламри шанують спільників. Вони билися разом з безплічками. Вони перестануть ненавидіти Уна, як тільки він покине їх. А наступною весною Нао приведе уламрів по той бік гір. Вони оселяться на нагір'ї, а вовчиці залишаться на рівнині. Якщо під час холодів уламри спустяться вниз, вони не полюватимуть на Унових землях. Тоді спілка буде міцна й непохитна.

Вождь поклав руку на плече хлопцеві і додав:

— Син Тура став би великим вождем серед уламрів, якби не віддавав перевагу безплічку перед чоловіками, а чужинці перед жінками племені.

Ун визнав силу цих мудрих слів. Але він ні за чим не шкодував. Зур і Джея були йому дорожчі і ближчі за жорстокосердих і вороже настроєних родаків. Тільки розлука з Нао боліла йому.

— Ун приноситиме синові Леопарда зуби звірів і блискучі камінчики, — сказав він голосом, тремтячим від хвилювання.

Споночіло. Тиха журба сповнювала серце обох мужів, їхні душі так були споріднені між собою, але якими різними були їхні долі! Обидва провели юність у далеких скитаннях і мандрах. Вони звершили великі

подвиги і перемогли могутніх ворогів. Але в нагороду за ці подвиги плем'я уламрів обрало Нао своїм вождем, а сина його зробило вигнанцем.

Епілог

Два Дні тому пара махайродів поселилася серед скель, за триста ліктів від печери, яку займали вовчиці. Жінки добре знали силу, підступність і зухвалість цих лютих хижаків. Жодна не зважувалася вийти надвір.

Минулої ночі махайроди довго шастали круг печери. Іноді вони підходили так близько, що чути було їхній хрипкий, переривчастий подих. Тоді жінки починали кричати і жбурляти в хижаків загострені каменюки. Але каміння, кинуте з-за валунів і завалів, зведених в каміння, гілля і колючок перед печерою, не досягало цілі Зрештою інша, легша здобич відвернула увагу хижаків. Але протягом наступного дня то самець, то самиця по черзі верталися до печери і спостерігали двоногих загадкових істот.

Наближався сезон дощів.

Збившись у купу позаду завалів з каміння і колючих гілок, жінки тужливо думали про велетня уламра, переможця людей-дхолів.

Син Тура зі своєю замашною довбнею і гострими дротиками, звісно, зумів би прогнати страшних хижаків.

Здобич, здобута махайродами напередодні, очевидно, не вдовольняла неситих хижаків, і вони з'явилися до печери задовго до смерку. День був хмурий, сірі хмари застували небо. Різкий вітер віяв з рівнини, зловісно завиваючи в скелях. Діти плакали зі страху. Жінки, з'юрмлені біля входу, понуро споглядали навколишній простір. Ушр

стурбовано думала про те, що махайроди, мабуть, залишаться жити біля печери на весь період дощів.

Вітер міцнів. Він ніби люто кидався на штурм гори. Обидва махайроди показалися водночас біля входу до притулку. Їхній грізний рик лунко відбивався в кам'яних стінах печери. Ушр, пригнічена, вийшла вперед, щоб приготуватися до оборони.

Зненацька довге ратище просвистіло в повітрі і вгородилося в карк одному хижакові — самцеві. Заревівши з болю, ввір скочив уперед, намагаючись перемахнути через кам'яну загорожу, але другий спис, кинутий з величезною силою, прибив махайрода до землі. Громовий голос заглушив рев урагану, і гігантська постать з високо піднятим києм з'явилася сприходу печери.

Жінки гуртом побігли до виходу, перекидаючи важкі валуни, що правили їм за оборону. Махайрод лежав без духу. Самиця, налякана його передсмертним зойком і появою нових двоногих істот, втекла до річки.

Вовчиці, кричачи з радості, юрмилися навколо свого рятівника. Їхні суворі обличчя світилися щастям. Широко розплющені очі дивилися на уламра з— безмежним обожнюванням. До них знову вернулося блаженне відчуття безпеки, впевненості в перемозі над стихіями, тваринами і людьми.

Схвильований зустріччю, син Тура вигукнув:

— Ось! Ун і Зур вернулися до вовчиць і не покинуть їх більше. Вони житимуть завжди вкупі з ними у великій печері, біля якої здобули перемогу над людьми-дхолями!

Радості жінок не було меж. Вони схилились перед Уном на знак любові і відданості. І уламр, зворушений до живого серця, забув гіркоту

свого повернення до рідного табору. Тепер він думав лише про те, що нове плем'я ростиме й міцнітиме під його опікою.

— Ушр і вовчиці будуть твоїми воїнами! — говорила жінка-вождь. — Вони житимуть там, де житимеш ти, виконуватимуть твою волю і дотримуватимуться твоїх звичаїв.

— Вони стануть дужими і безстрашними, — відповів Ун. — Вони майструватимуть ратища і дротики, сокири і пращі, навчаться добре орудувати ними. Тоді вони перестануть боятися людей-дхолів і рудих хижаків!

Жінки кинулися збирати хмиз, І скоро чудове багаття запалало в пітьмі. Ніч більше не таїла в собі пасток і невідомих небезпек. Щастя, що наповнювало серця вовчиць, було таке саме величезне, як велика ріка.

Один лише Зур залишився задумливим. Він знав, що його серце буде спокійне тільки тоді, коли він знову побачить базальтову печеру і свого могутнього спільника.

На дванадцятий день шляху, долаючи пориви вітру, І загін дістався до базальтової печери. Кажани, її мешканці, шугнули геть при появі людей. Сокіл з хрипким клекотом знявся з місця.

Випроставшись на весь зріст на майданчику, Ун дивився на ліси і рівнини, постелені перед ним. Всюди кипіло життя. Води великої річки давали притулок та їжу незчисленним черепахам і крокодилам, рибам і земноводним, гіпопотамам і пітонам, пурпуровим чаплям і жовтоголовим журавлям, чорним лелекам, ібісам та бакланам. Ліси й савани кишіли оленями, сайгаками, куланами, дикими кіньми й онаграми, гаурами і буйволами, бізонами і лосями. Голуби і фазани, папуги та інше лісове птаство гніздилися серед гілля. Незчисленні рослини пропонували людям свої плоди.

Ун відчував себе дужчим за наймогутніших хижаків. Він був людиною, завойовником і підкорювачем дикої незайманої природи на цій чудовій і багатій землі. Зур, Джея, Ушр та інші жінки були ніби часткою його істоти, продовженням його життя і подвигів.

Зур поволі спускався в нижню печеру. Він підійшов до розколини і зазирнув у неї: лігво було порожнє. Серце його стислося від лихого передчуття. Син Землі проповз крізь щілину в печері й озирнувся. Свіжообгризені кістки валялися на долівці поряд з сухими маслаками. Стояв сильний і стійкий звірячий дух.

Зур вибрався з лігва і довго блукав навколо у великій тривозі, забувши про хижих звірів, які могли ховатися в густих кущах. Але тільки-но він ступив у затінок дерев, як обличчя його осяялося щасливою усмішкою:

— Печерний лев!

Там у заростях бамбуки темніла гігантська постать хижака, схиленого над тушею щойно забитого оленя. Почувши Зурів голос, цар звірів звів свою величну голову і з радісним риком кинувся назустріч людині.

Коли могутній звір опинився поряд з ним, Зур запустив обидві руки в його густу гриву, і гордість, рівна Уновій гордості, наповнила його серце.